

Економічні науки

НАУКОВІ ПРАЦІ МАУП

МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

НАУКОВІ ПРАЦІ МАУП

Засновано у 2001 р.

Випуск 4(39)

Київ
ДП "Видавничий дім "Персонал"
2013

УДК 330-339; 321.7; 159.9
ББК 65.9(4УКР)29-2я43
М58

Редакційна колегія

Подольяка А. М., д-р юрид. наук, проф. — головний редактор
Головатий М. Ф., д-р політ. наук, проф. — заступник головного редактора
Ігнатченко А. А., канд. техн. наук — відповідальний редактор

Політичні науки

Антонюк О. В., д-р політ. наук, проф., Бабкіна О. В., д-р політ. наук, проф., Бідзюра І. П., д-р політ. наук, Варзар І. М., д-р політ. наук, проф., Головатий М. Ф., д-р політ. наук, проф., Гончаренко О. М., д-р іст. наук, Піляєв І. С., д-р політ. наук, Хижняк І. А., д-р іст. наук, проф., Шуба О. В., д-р політ. наук, проф.

Економічні науки

Захожай В. Б., д-р екон. наук, проф., Дахно І. І., д-р екон. наук, проф., Дмитренко Г. А., д-р екон. наук, проф., Куроченко О. В., д-р екон. наук, проф., Пила В. І., д-р екон. наук, проф., Радзівський О. І., д-р екон. наук, Федоренко В. Г., д-р екон. наук, проф., Шостак Л. Б., д-р екон. наук, проф., Швець В. Я., д-р екон. наук, проф., Баєва О. В., д-р біол. наук, проф., Сафонова В. Є., д-р екон. наук, Хачатрян Г. Е., д-р екон. наук.

Юридичні науки

Александров Ю. В., канд. юрид. наук, проф., Ануфрієв М. І., д-р юрид. наук, проф., Бандурка О. О., д-р юрид. наук, проф., Бородін І. Л., д-р юрид. наук, проф., Гаркуша В. С., канд. юрид. наук, доцент, Демченко С. Ф., д-р юрид. наук, Джуль В. В., д-р юрид. наук, проф., Ковальська В. В., д-р юрид. наук, ст. наук. співр., Корнієнко М. І., канд. юрид. наук, проф., Курко М. Н., д-р юрид. наук, доцент, Мартиненко О. А., д-р юрид. наук, проф., Муравйов К. В., канд. юрид. наук, доцент, Недюха М. П., д-р філос. наук, проф., Подольяка А. М., д-р юрид. наук, проф., Темченко В. І., канд. юрид. наук, доцент, Христинченко Н. П., канд. юрид. наук, Юлдашев О. Х., д-р юрид. наук, проф., Ярмиш О. Н., д-р юрид. наук, проф.

Психологічні науки

Балл Г. А., д-р психол. наук, проф., Лігоцький А. О., д-р пед. наук, проф., Ложкін Г. В., д-р психол. наук, проф., Приходько Ю. О., д-р психол. наук, проф., Сильнов В. М., д-р пед. наук, проф., Чернуха Н. М., д-р пед. наук, проф., Чуприков А. П., д-р мед. наук, проф., Бучек А. О., д-р психол. наук, проф.

Рекомендовано до друку Вченою радою Міжрегіональної Академії управління персоналом (протокол № 9 від 28 жовтня 2013 р.)

Міжрегіональна Академія управління персоналом.

М58 Наукові праці МАУП / редкол.: А. М. Подольяка (голов. ред.) [та ін.]. — К. : МАУП, 2001 — Вип. 4 (39). — К. : ДП “Вид. дім “Персонал”, 2013. — 216 с. : іл. — Бібліогр. в кінці ст.

У збірнику наукових праць публікуються статті науковців, які займаються проблемами розвитку економіки, політології, психології і права.

Для науковців, викладачів, студентів, а також усіх, кого цікавить розвиток науки в Україні.

Збірник “Наукові праці МАУП” зареєстровано Державним комітетом інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України (свідоцтво від 11.04.02 за № 6048, серія КВ) як наукове видання, в якому висвітлюються результати наукових досліджень в галузях економіки, політології, соціології, психології, права, матеріалів наукових конференцій.

Вищою атестаційною комісією України “Наукові праці МАУП” визнано як фахове видання з політичних наук (за постановою Президії ВАК України № 1-05/4 від 26 травня 2010 р.) та юридичних наук (за постановою Президії ВАК України № 1-05/5 від 31 травня 2011 р.).

Міністерством освіти і науки України збірник “Наукові праці МАУП” визнано як фахове видання з економічних наук (за наказом МОН України від 21.11.13 № 1609).

ББК 65.9(4УКР)29-2я43+67.9(4УКР)я43

© Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП), 2013
© ДП “Видавничий дім “Персонал”, 2013

ЗМІСТ

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ	5	Дробот В. В. Теоретичні і практичні аспекти стратегії державного управління інноваціями	53
Подолька А. М. Феномен інформаційного суспільства в контексті загальноцивілізаційного розвитку людства	5	Кирильчук Є. О. Інформаційна війна як дієвий феномен протистояння в суспільно-політичній боротьбі	58
Скрипнюк В. М. Теоретичні і практичні проблеми забезпечення народного суверенітету на сучасному етапі державотворення	9	Санченко С. П. Особливості трансформації моделей соціальної політики у сучасному світі	62
Гольцов А. Г. Імперські геополітичні системи в сучасному світі	15	Тарасов С. Ю. Політична маніпуляція як феномен у політичному аспекті	67
Медвідь Ф. М., Баран В. В., Курчина Т. О. Вибори народних депутатів України 2012 року: законодавчі інновації та електоральні феномени	22	ЮРИДИЧНІ НАУКИ	72
Мелікян С. С. Еволюція виникнення та управління державним боргом пострадянських держав	31	Біляк Ю. В. Стратегія превентивного захисту корпорації проти рейдерської атаки.....	72
Радзімовська С. Ф. Особливості державного управління у сфері соціального захисту населення.....	36	Беніцький А. С. Відповідальність за причетність до злочину й співучасть у злочині в Запорозькій Січі та на землях донських козаків	79
Савойська С. В. Засоби масової інформації і комунікації як складова процесу реалізації мовної політики в Україні.....	40	Бистрик Г. М. Теоретико-правові проблеми забезпечення принципу поділу влади в розвитку механізму сучасної держави.....	87
Бодров А. В. Неурядові організації як атрибут демократичного суспільства.....	45	Зарудний Є. О. До питання законодавчої конкретизації конституційного принципу народовладдя.....	94
Мохлат Йолчу огли Гусейнов Поняття механізму державного управління у сфері соціально-економічного і промислового розвитку	49	Омельчук В. В. Нормативно-правове забезпечення державно-церковних взаємин у Візантії за правління Юстиніана	98

Утвенко В. В. Проблеми вдосконалення законодавства у сфері самоврядування України в контексті європейської інтеграції.....	106	Мелікян С. С. Сучасний стан і тенденції утворення та обслуговування державного боргу пострадянських держав	155
Лісовська Ю. П. Правова природа інтересів громадян в інформаційній сфері.....	112	Пригунов П. Я. Формування теоретико-методологічних підходів дослідження проблем економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності у напрямі “Національна безпека”	160
Огурицов О. П. Законодавчі заходи, спрямовані на розв'язання проблеми безгромадянства депортованих осіб та їх нащадків, які повертаються в Україну.....	117	Ігнатенко А. В. Принципи управління фінансами сучасного банку: зміст, специфіка, проблеми забезпечення	169
Соркін Б. В. Принцип законності та засоби його забезпечення в сучасній системі державного управління	124	Мураль В. Я. Забезпечення функціональної рівноваги фінансів підприємств.....	174
ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ	129	Поп'юк Б. С. Оптимізація прийняття управлінських рішень діяльності промислових підприємств.....	183
Шконда В. В., Кальянов А. В. Концептуальна модель соціоекономіки у людському вимірі.....	129	Романенко А. М. Огляд основних підходів до визначення сутності спрощення процедур міжнародної торгівлі	188
Ульмер М. М. Сутність та значення касаційного провадження в адміністративному судочинстві України.....	135	Санченко С. П. Соціально-захисний контекст державної соціальної політики в умовах трансформації суспільств.....	192
Шаповалов А. В. Проблеми вдосконалення системи добору кадрів в органах прокуратури України.....	138	ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ	195
Близнюк А. С. Актуальні проблеми регулювання економічних відносин в контексті забезпечення сталого економічного розвитку	143	Александров Ю. В. Проблема дитячого суїциду.....	195
Давидюк О. О. Проблемні аспекти доступності платних соціальних послуг для населення	148	Распотнюк І. В. Модель управління якістю освіти у вищому навчальному закладі.....	201
		Хращевський А. О. Взаємозалежність здібностей і потреб у розвитку теорії мотивації.....	206
		ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	213

УДК 330.342.146 (177)

В. В. ШКОНДА

А. В. КАЛЬЯНОВ

Донецький інститут, МАУП

КОНЦЕПТУАЛЬНА МОДЕЛЬ СОЦІОЕКОНОМІКИ У ЛЮДСЬКОМУ ВИМІРІ

Наукові праці МАУП, 2013, вип. 4(39), с. 129–134

У сучасний період розвитку трансформаційної економіки та модернізації суспільства в Україні підвищується інтерес до соціоекономіки, її ролі, значення і змісту, що стає предметом не лише обговорень в академічній спільноті, а й важливих міждисциплінарних наукових досліджень.

В умовах становлення соціальної, правової держави і формування громадянського демократичного суспільства в Україні особливого значення набувають соціальна орієнтація економіки [1–6], вдосконалення соціальної політики держави [7–10] та підвищення ефективності соціального партнерства [11]. Останнє виступає цивілізованим та ефективним методом вирішення соціальних конфліктів на різних рівнях — від національного масштабу до конкретного підприємства (роботодавця). Саме в рамках цього механізму набувають істотного значення соціальні позиції соціоекономіки, які визначаються проведенням соціологічного спостереження та соціального моніторингу дій апарату влади та різних сфер якості і рівня життя населення [12].

Розглядаючи суспільство як складну цілісну систему, де є ієрархія, підсистеми різної складності й організації, діють загальносоціологічні процеси і закономірності з управлінськими тенденціями, — особливу роль

у ньому відіграє людина, держава, суспільство, соціальні спільноти та інститути, окремі політичні партії та громадські неурядові організації, асоціації громадян, колективи, фонди, принципово нові для українського суспільства суб'єкти, що здійснюють свою діяльність у різноманітних формах, як у межах інституціональних структур, так і на громадських самодіяльних засадах [13].

Слід відзначити, що успіхи в розвитку соціоекономіки визначають можливість поступового входження України у світове співтовариство, інтеграцію у європейські структури. В умовах ринкових перетворень, коли кожна людина самостійно приймає рішення про форму участі в економічному процесі та в основному особисто відповідає за своє благополуччя, соціальній політиці держави відводиться особлива роль. З позицій людського розвитку, незважаючи на те, що в нових умовах змінюються функції держави, її головним завданням залишається створення кожному громадянину суспільства такого га-

рантованого рівня та якості життя, який би відповідав його трудовому внеску в особистий добробут.

Відтак, Україна не зможе інтегруватися у європейський економічний простір, якщо не забезпечить для свого населення загальноприйняті соціальні стандарти і нормативи та добробут.

Згідно з Конституцією [14] Україна є соціальною державою, в якій права людини та гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності, а забезпечення прав людини є головним обов'язком держави, яка надає кожній людині рівні умови для розвитку, можливості для застосування своїх здібностей на власну і суспільну користь, тобто для самореалізації її соціального потенціалу.

Слід зазначити, що забезпечення соціальної рівноваги в суспільстві неможливе без розробки інтегрованої соціальної політики держави та регіонів, яка не повинна породжувати зрівнялівки та утриманських настроїв при розподілі та споживанні життєвих благ. Вона повинна посилювати мотивацію людини до праці, створювати відповідні умови для найповнішого виявлення її здібностей.

Отже, концептуальна модель соціоeкономіки передусім має відповідати її провідним, загальним та спеціальним принципам, які тісно взаємопов'язані, коли їх цілісне втілення може забезпечити певний успіх в управлінні складними соціальними явищами (рис. 1). Слід зазначити, що існує органічний взаємозв'язок принципів соціоeкономіки та провідних принципів Концепції розвитку людського потенціалу [15]. Саме це передбачає необхідність їхнього постійного вдосконалення не лише з позицій методологічної доцільності, а й реальних потреб сучасної практики соціального управління, якщо вони не суперечать структурній та істотній визначеності і доповнюють їх. Необхідно підкреслити, що принципи соціоeкономіки діють насамперед у всіх складних динамічних системах, у тому числі в економіці та соціальній сфері.

Для ефективного управління соціальними та економічними процесами в соціальній,

економічній, фінансовій, трудовій та виробничій сферах необхідна відповідна інформація, яка повинна систематизуватися за її найбільш інформативними індикаторами на вході та на виході системи і враховувати індикатори ефективності соціоeкономічного комплексу (управлінські, соціальні, економічні, фінансові, господарські тощо).

Досягнення високої якості управління соціальними та економічними процесами має передбачати врахування мети соціоeкономіки (Π_{ce}), використання відповідних регуляторів соціоeкономіки (R_{ce}) в рамках державного, регіонального, муніципального, галузевого та локального рівнів, застосування провідних ефективних методів (M_{ce}) антикризового, податкового регулювання і саморегулювання, зниження впливу на рівень та якість життя населення інфляційних чинників, забезпечення цільового характеру соціальних видатків. Особлива роль у концептуальній моделі соціоeкономіки має належати механізмам запровадження цих методів (MZ_{ce}) та постійному проведенню моніторингу соціальних та економічних процесів (Mo_{ce}), який може доповнюватися результатами різноманітних за своєю спрямованістю соціологічних досліджень. Згідно з розробленою концептуальною моделлю соціоeкономіки важливо відстежувати стан її ефективності (E_{ce}), використовуючи такі індикатори (I_{ce}): рівень та якість життя населення; відтворення та накопичення людського і соціального капіталу; трансформацію соціального капіталу в економічній та фінансовій; забезпечення соціальної безпеки, соціальної захищеності та добробуту населення; подолання бідності; підвищення трудової, громадянської, інноваційної та підприємницької активності населення; розвиток інтелектуальних, соціокультурних і духовних ресурсів соціуму; мобілізацію соціальних ресурсів на різних рівнях управління соціальними та економічними процесами; прискорення темпів економічного зростання і соціальних змін; формування та розвиток правосвідомості, правової культури та відповідної правової поведінки людини.

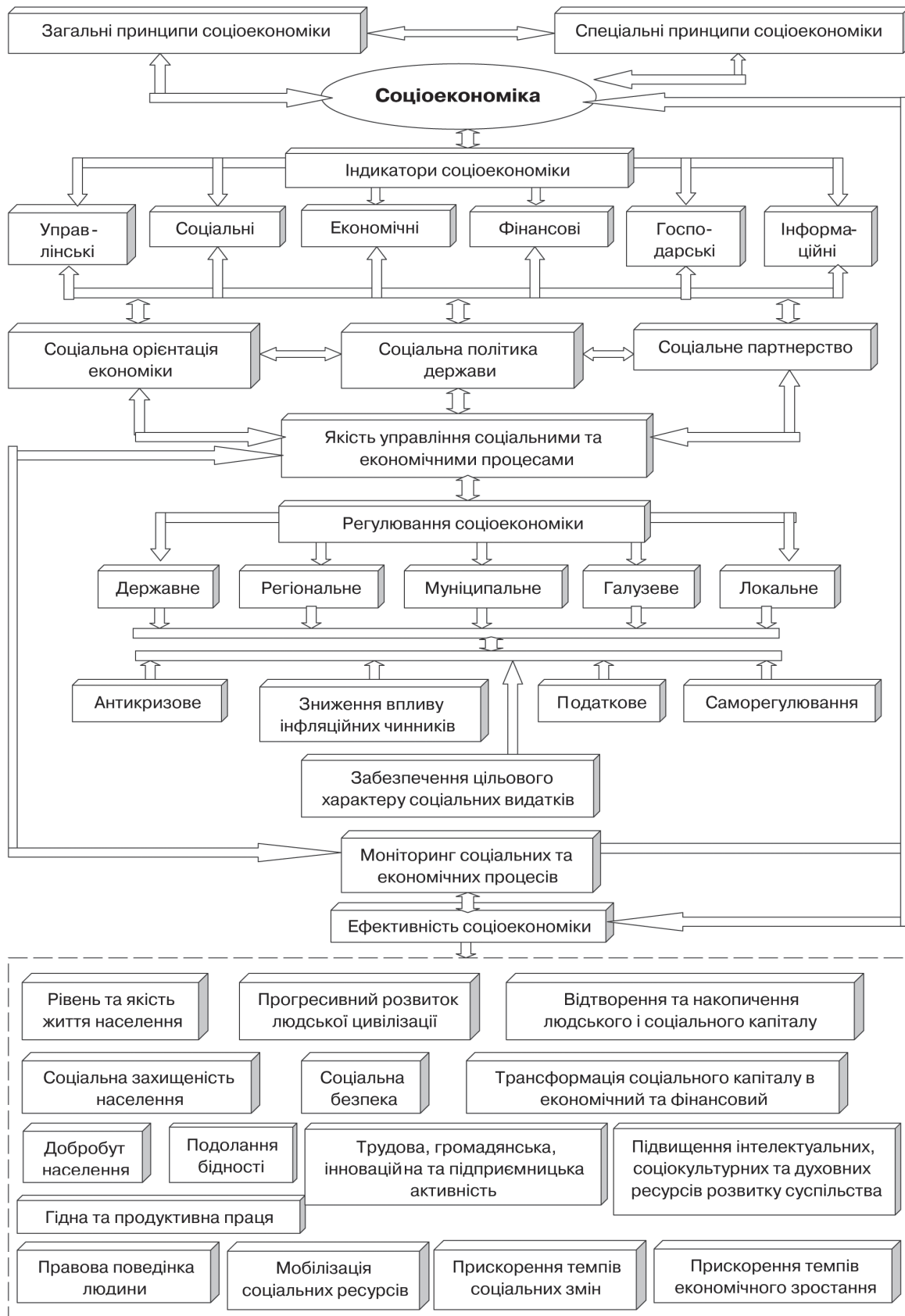

Рис. 1. Концептуальна модель соціоекономіки

У загальному вигляді ціль соціоекономіки полягає у забезпеченні її високої ефективності в суспільстві за допомогою відповідних індикаторів:

$$Ц_{ce} = E_{ce} \cdot I_{ce} \quad (1)$$

Використовуючи сучасну теорію управління, процес управління соціоекономікою (Y_{ce}) концептуально можна подати у такому вигляді:

$$Y_{ce} = (Ц_{ce} \wedge R_{ce} \wedge M_{ce} \wedge MЗ_{ce} \wedge Mо_{ce}) \quad (2)$$

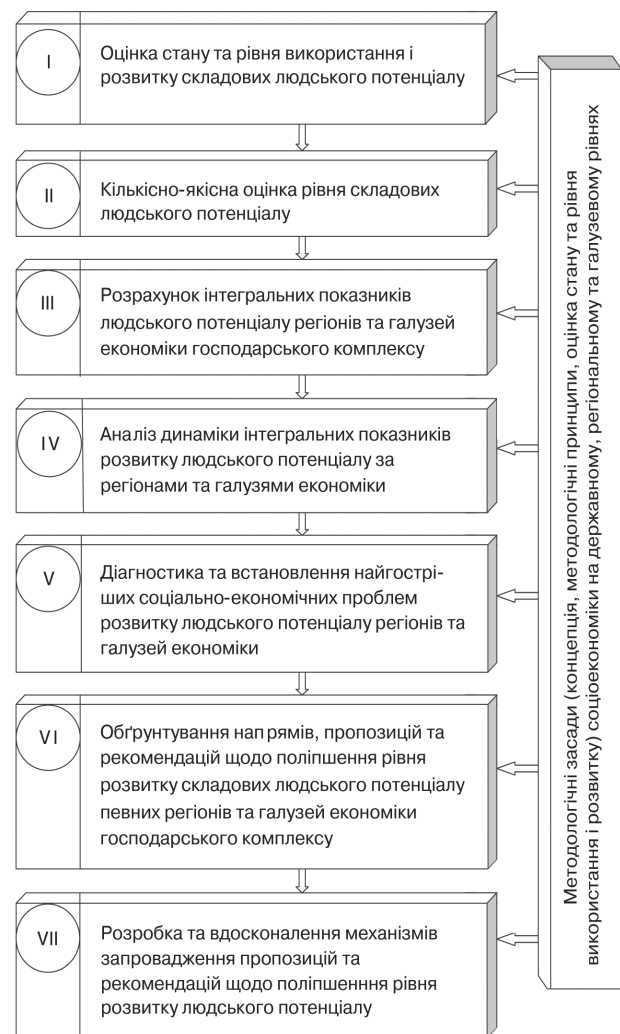
Причому у цій моделі важлива роль належить таким підпроцесам: прогнозуванню окремих параметрів і показників соціоекономічного комплексу в сучасних умовах України (PR_{cek}); поточному, середньому та довготерміновому плануванню заходів із державної та регіональної соціальної політики (PL_{cp}); прийняттю відповідних управлінських рішень (UR_{ce}) на різних рівнях (державна, соціальні інститути, галузі економіки, підприємства тощо) та використанню функцій контролю і регулювання (Kp_{ce}).

$$Y_{ce} = (PR_{cek} \wedge PL_{cp} \wedge UR_{ce} \wedge Kp_{ce}) \quad (3)$$

Для відтворення належних умов щодо збереження та розвитку людського потенціалу на сучасному етапі в контексті соціоекономіки необхідне розв'язання найактуальніших проблем його розвитку, що стримують підвищення рівня та якості життя населення України. Проте прийняті українською державою зобов'язання щодо досягнення *Цілей Розвитку Тисячоліття* не мають комплексного та ефективного запровадження у зв'язку з недосконалістю системи державного та регіонального соціального управління та її невідповідністю загальносвітовим цивілізаційним вимогам збереження людства, національним інтересам соціальної держави, гідного існування та розвитку людини. Значні здобутки щодо вдосконалення чинного законодавства в Україні для забезпечення соціального та людського розвитку не мають очікуваних результатів через низький рівень якості державного і регіонального управління, невикористання законів синергетики та відсутність прогнозування показників якості та рівня життя населення, неадекватність та невідпо-

відність законодавчих і правових норм реальним можливостям їх реалізації.

Використовуючи методологічні засади соціоекономіки (концепція, методологічні принципи, оцінка стану та рівня використання і розвитку) на державному, регіональному та галузевому рівнях, поетапну оцінку розвитку людського потенціалу регіонів та галузей економіки можна надати у вигляді такого алгоритму (рис. 2), який передбачає послідовні дії щодо кількісно-якісної оцінки складових людського потенціалу, розрахунку інтегральних показників і визначення їх динаміки за регіонами і галузями економіки, діагностики і встановлення найгостріших соціально-

Рис. 2. Алгоритм оцінки розвитку та використання людського потенціалу регіонів та галузей економіки

економічних проблем, обґрунтування напрямів, розробки пропозицій і рекомендацій щодо поліпшення розвитку складових людського потенціалу, вдосконалення механізмів запровадження практичних заходів для поліпшення рівня розвитку людського потенціалу.

Важливу роль у функціонуванні соціоекономіки відіграє єдність і мультиплікативна залежність певних складових і регуляторів соціальної політики, оскільки вони становлять єдину систему суспільного розвитку. Проте зміни в будь-якій підсистемі соціальної політики позначаються на її ефективності та результативності на засадах мультиплікатора. Тому під час розробки стратегії і тактики економічної і соціальної політики держави та регіонів необхідно передбачати й враховувати всю сукупність наслідків, зумовлених різноманітними змінами та ризиками.

Формування більш широкого погляду на можливості моделі соціоекономіки полягає у концептуально поєднаних між собою і цілеспрямованих методологічних підходах, які спроможні забезпечити адекватність цієї моделі об'єктивним вимогам соціальної політики на засадах внутрішньосистемного та системно-синергетичного підходів.

Отже, використання концептуальної моделі соціоекономіки спрямоване на підвищення результативності взаємодії складових соціальної політики, їх поєднання, стабільне функціонування, цілеспрямоване зростання ефективності механізмів соціальної політики і функціонування соціоекономіки на різних рівнях управління соціальними та економічними процесами. Тобто все це передбачає своїм кінцевим результатом зменшення міри різноманітних ризиків та загроз з метою забезпечення гідного рівня життя і добробуту кожного громадянина суспільства.

Нові концептуальні можливості для адекватного осмислення сутності соціальної трансформації, яка змінює макроструктуру сучасного українського соціуму і вектор його історичного розвитку, відкриває системно-синергетична методологія. Зокрема, соціальна синергетика досліджує нелінійні зміни і процеси самореалізації, що виникають у не-

стійкому, неврівноваженому суспільстві, особливо під час реформ, що здійснюються. Соціосинергетика акцентує увагу на різні аспекти соціальної реальності, які в класичних теоріях розглядаються як другорядні і випадкові, хоча в кризовій ситуації, особливо в точках біфуркації, можуть зіграти вирішальну роль. Вплив на розвиток суспільства являє собою процес соціальної самоорганізації, який реалізується у формі взаємодії соціального порядку і соціального хаосу. Соціум протидіє ентропії, і в ньому постійно діють дві протилежні тенденції: до порядку та безладу. В результаті дисбалансу соціетальна система потрапляє в ситуацію, далеку від рівноваги, а потім, якщо процес триває, — у режим катастрофи.

Нехтування синергетичними аспектами трансформації суспільства загрожує небезпечними соціально-економічними наслідками, які можуть спричинити лавиноподібне наростання хаосу в соціумі та економіці [16].

У рамках синергетичного підходу соціосинергетика дає можливість по-новому подивитися на трансформаційні ризики й управління кризовим станом соціуму. Воно має бути адекватним нелінійній природі складних та динамічних соціокультурних процесів і запобіжним критерієм потенційним ризикам і загрозам. Отже, в управлінській діяльності, особливо в біфуркаційний період, не можна ігнорувати синергетичні особливості системної трансформації соціуму.

Література

1. Антонюк В. П., Кузнецова Д. В. Соціоекономічні засади забезпечення людського та сталого розвитку / В. П. Антонюк, Д. В. Кузнецова // Соціоекономіка: 36. наук. праць / НАН України, Ін-т економіки промисловості; За ред. О. І. Амоша та ін. — Донецьк, 2010. — С. 191—200.
2. Бульда С. О. Методичні підходи до оцінки ефективності використання ресурсного потенціалу регіону / С. О. Бульда // Наук. праці МАУП. — 2011. — Вип. 4(31). — С. 101—109.
3. Гришкін В. О. Науково-методологічні основи соціалізації економіки і забезпечення соціальної динаміки суспільства: Автореф. дис. ... д-ра екон. наук: спец. 08.02.03 / В. О. Гришкін; Дніпропетр. нац. ун-т, 2006.

4. Дроздова Л. Методологічні засади дослідження якості життя працюючого населення / Л. Дроздова // Україна: аспекти праці. — 2011. — № 4. — С. 24—32.
5. Кліменко О. В. Трансформація підходів щодо управління людським капіталом в умовах економічної кризи / О. В. Кліменко // Вісн. Донецьк. нац. ун-ту: Серія В “Економіка і право”. — 2013. — Вип. 1. — С. 61—64.
6. Методологія та методика визначення інтегральних соціальних показників / Відпов. ред. Ю. І. Саєнко. — К.: Ін-т соціології НАН України, 2004. — 372 с.
7. Шамілева Л. Л., Панькова О. В. Концепція ПАТ-аналізу в системі соціоеконометричного моделювання / Л. Л. Шамілева, О. В. Панькова // Соціоекономіка: Зб. наук. праць / НАН України, Ін-т економіки промисловості; За ред. О. І. Амоша та ін. — Донецьк, 2010. — С. 70—81.
8. Антонюк В. П. Науково-методологічні засади державної політики формування та ефективного використання людського капіталу України / В. П. Антонюк // Регіональні проблеми людського та соціального розвитку: Тези доп. і повідом. міжнар. наук.-практ. конф. (Донецьк, 4—5 листоп. 2008 р.): В 2 т. — Т. 1 / НАН України. Ін-т економіки промисловості; За ред. О. І. Амоша та ін. — Донецьк, 2008. — С. 145—149.
9. Грiневська С. М. Нова соціальна політика держава як потенціал соціоекономіки / С. М. Грiневська // Соціоекономіка: Зб. наук. праць / НАН України, Ін-т економіки промисловості; За ред. О. І. Амоша та ін. — Донецьк, 2010. — С. 82—100.
10. Ягодкіна А. Г. Соціальна інфраструктура і політика / А. Г. Ягодкіна. — К., 2000.
11. Шемяков О. Д. Соціологічний моніторинг стану виробничої демократії на виробничому рівні в Донецькій області / О. Д. Шемяков // Розвиток сучасної логістико-орієнтованої економіки: Зб. наук. праць ДонДУУ. — Донецьк: ДонДУУ, 2012. — Т. XIII. — Серія “Економіка”. — Вип. 227. — С. 357—364.
12. Шконда В. В., Кальянов А. В. Системна концептуальна модель розвитку корпоративної культури / В. В. Шконда, А. В. Кальянов // Наук. праці МАУП. — 2010. — Вип. 1(24). — С. 20—27.
13. Управління людськими ресурсами: Понятійно-термінологічний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. Г. В. Щокіна, О. В. Антонюка, М. Ф. Головатого. — К.: МАУП, 2006. — 496 с.
14. Конституція України: Закон України. Прийнятий на 5-й сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. № 254 к/96 ВР.
15. Шконда В. В., Кальянов А. В. Людський потенціал в аксіологічному вимірі / В. В. Шконда, А. В. Кальянов // Наук. праці МАУП. — 2011. — Вип. 4(31). — С. 47—53.
16. Шконда В. В. Синергетика, соціум и соціальна прогностика / В. В. Шконда // Громадянське суспільство: емерджентність взаємозв'язків його підсистем: Матеріали VIII Всеукр. наук.-практ. конф. 27—28 січ. 2011 р., Чернівецька філія МАУП. — Чернівці: Букрек, 2011. — С. 52—56.

Розроблено концептуальну модель соціоекономіки у людському вимірі, що враховує мету, регулятори, механізми запровадження її методів, індикатори ефективності соціоекономічного комплексу (управлінські, соціальні, економічні, фінансові, господарські), які зростають на засадах використання системно-синергетичної методології.

Разработана концептуальная модель социоекономики в человеческом измерении, которая учитывает цель, регуляторы, механизмы внедрения ее методов, индикаторы эффективности социоекономического комплекса (управленческие, социальные, экономические, финансовые, хозяйственные), которые увеличиваются на основе использования системно-синергетической методологии.

The conceptual model of socioeconomics in human dimension which considers the aim, regulators, inculcation mechanisms of its methods, indicators of social and economic complex efficiency (managerial, social, economical, financial, economic), which are increased on the basis of system-synergetic methodology use is developed.

Надійшла 11 жовтня 2013 р.

**СУТНІСТЬ ТА ЗНАЧЕННЯ КАСАЦІЙНОГО ПРОВАДЖЕННЯ
В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ**

Наукові праці МАУП, 2013, вип. 4(39), с. 135–137

Ефективність судового захисту нерозривно пов'язана з юридичним обґрунтуванням закріплення за судами обсягів процесуальних повноважень, спрямованих на виконання трьох основних функцій правосуддя: вирішення спору по суті, апеляційне та касаційне оскарження.

Забезпечення права на судовий захист — одна з важливих складових вітчизняної доктрини правосуддя, невід'ємною частиною якого є судоустрій, що визначає організацію системи судів загальної юрисдикції шляхом законодавчого окреслення їх ієрархії з урахуванням визначених Конституцією України [1] базисних принципів територіальності та спеціалізації. Водночас ефективність судового захисту нерозривно пов'язана з юридичним обґрунтуванням закріплення за судами обсягів процесуальних повноважень, спрямованих на виконання трьох основних функцій правосуддя: вирішення спору по суті, апеляційне та касаційне оскарження.

Виконання завдань адміністративного судочинства щодо захисту прав, свобод й охоронюваних законом інтересів громадян, прав та інтересів юридичних осіб, держави залежить від повного та всебічного вирішення адміністративних справ у повній відповідності до чинного законодавства, з дотриманням вимог законності, тобто від прийняття адміністративними судами законних і обґрунтованих судових рішень. Досягнення зазначеної мети забезпечується численними адміністративно-процесуальними гарантіями, серед яких велике значення має функціонування інституту перевірки судових рішень, складовою якого є касаційне оскарження.

Проте інстанційність судової системи не повинна дублювати одна одну, а має бути

націлена на вироблення оптимальної моделі встановлення об'єктивної істини у справі та перевірки законності й обґрунтованості судових рішень, які приймаються адміністративними судами України. Тому одним із ключових питань правового регулювання касаційного провадження є з'ясування сутності його поняття в науці та у правозастосуванні.

Питання ролі адміністративних судів у захисті прав і законних інтересів громадян та юридичних осіб, про їх повноваження були предметом досліджень таких вчених, як В. Б. Аверьянов, В. М. Бевзенко, А. Т. Комзюк, О. В. Кузьменко, Т. О. Коломoeць, Р. О. Куйбіда, А. І. Миколаєнко, Р. С. Мельник, А. О. Селіванов, О. М. Пасенюк та ін.

Проте питання з'ясування змісту касаційного провадження в адміністративному судочинстві залишилися недостатньо дослідженими.

З'ясуємо зміст поняття “касаційне провадження” в адміністративному судочинстві. Здійснимо дослідження наукових підходів, практики діяльності адміністративних судів України стосовно змісту перегляду судових рішень касаційною інстанцією та формулювання на підставі цього авторського визначення поняття “касаційне провадження в адміністративному судочинстві”.

Порядок і строки касаційного оскарження судових рішень в адміністративних справах, а також порядок розгляду таких справ передбачено у Гл. 2 розд. 4 Кодексу адміністратив-

ного судочинства (далі — КАСУ) [2], яка має назву “Касаційне провадження”.

Завданням касаційного провадження є перегляд за касаційною скаргою судових рішень суду першої інстанції після їх перегляду в апеляційному порядку, а також судових рішень суду апеляційної інстанції на предмет правильності застосування норм матеріального і процесуального права та правової оцінки обставин справи. Зазначене свідчить, що суд касаційної інстанції перевіряє судові рішення в адміністративній справі щодо правильності застосування норм матеріального і процесуального права та щодо їх обґрунтованості.

У ст. 210 КАСУ визначено, що судом касаційної інстанції в адміністративних справах є Вищий адміністративний суд України.

У Науково-практичному коментарі до Кодексу адміністративного судочинства України (КАС) [4] зазначається: “Сторони та інші особи, які беруть участь у справі, а також особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси та обов’язки, мають право оскаржити в касаційному порядку судові рішення суду першої інстанції після їх перегляду в апеляційному порядку, а також судові рішення суду апеляційної інстанції повністю або частково, крім випадків, передбачених КАСУ.

Ухвали суду першої інстанції після їх перегляду в апеляційному порядку, а також ухвали суду апеляційної інстанції можуть бути оскаржені в касаційному порядку, якщо вони перешкоджають подальшому провадженню у справі. Заперечення проти інших ухвал можуть бути включені до касаційної скарги на судові рішення, ухвалені за наслідками апеляційного провадження”.

КАСУ також встановлює підстави касаційного оскарження, якими згідно зі ст. 211 КАСУ є порушення судом норм матеріального чи процесуального права. Зазначене свідчить, що суд касаційної інстанції перевіряє судові рішення в адміністративній справі щодо правильності застосування норм матеріального і процесуального права, а також щодо їх обґрунтованості.

Переглядаючи постанови та ухвали адміністративних судів першої та апеляційної

інстанцій у касаційному порядку, Вищий адміністративний суд перевіряє законність і обґрунтованість зазначених судових рішень, у визначеному законом способі та межах виправляє допущені помилки та формує судову практику.

Порушення або неправильне застосування норм матеріального права полягає у тому, що при прийнятті постанови суд не застосував закон, який потрібно було застосувати, а застосував помилково інший, або ж скасований, або той, який не набрав чинності; суд неправильно витлумачив матеріальну норму права, тобто вибрав саме ту норму, що регулює ці правовідносини, однак неправильно з’ясував їхню суть. Порушення або неправильне застосування норм процесуального права полягає у тому, що суд першої чи (та) апеляційної інстанції допустив (ли) порушення порядку ведення судового процесу, передбаченого КАСУ [3, 249].

Отже, касаційна скарга подається лише у випадках, коли суди попередніх інстанцій неправильно застосували норми матеріального або процесуального права, що призвело до неправильного вирішення адміністративної справи. Тобто, на відміну від апеляційного оскарження, підставами касаційного оскарження, цитуємо [4], “можуть бути помилки судів першої та (або) апеляційної інстанцій лише у питаннях права (застосування норм матеріального та процесуального права), але не в питаннях факту.

Порушення норм права може виявлятися у:

- 1) застосуванні норми, яку не належало застосовувати у відповідній ситуації;
- 2) незастосуванні норми, яку належало застосувати;
- 3) наданні застосованій нормі неправильного тлумачення”.

За наявності обставин, що об’єктивно існували на момент вирішення адміністративної справи в суді першої або апеляційної інстанції, але не були відомі і не могли бути відомі суду та хоча б одній особі, яка брала участь у справі, така особа може використати механізм перегляду справи за нововиявленими обставинами (гл. IV розд. IV КАС), а не очікувати на оскарження рішення адміністративного суду.

Отже, можна стверджувати, що чинна система касації визначається рядом особливостей: суд касаційної інстанції перевіряє адміністративну справу в юридичному і фактичному аспектах, тобто перевіряє законність і обґрунтованість рішень, а не знову розглядає справу; він обмежений межами касаційної скарги, але при цьому може встановлювати порушення норм матеріального чи процесуального права, на які не було посилення в касаційній скарзі; провадження у справі здійснюється в особливій процесуальній формі [3, 250].

Підсумовуючи викладене, можна зазначити, що касаційне провадження як інститут адміністративного судового процесу виконує важливу функцію — гарантує законність та обґрунтованість судових рішень, що приймаються адміністративними судами нижчої ланки. Існування факту потенційної можливості перегляду судових рішень має превентивне, виховне значення для адміністративних судів перших інстанцій. Таким чином, можна стверджувати, що касаційне провадження в адміністративному судочинстві має на меті виправити судову помилку, забезпечити прийняття законних та обґрунтованих судових рішень.

Усе зазначене дає підстави вважати, що значення касаційного провадження в адміністративному судочинстві розкривається через зміст завдань, які воно виконує, а саме: перевірка законності судового рішення; обґрунтованості судового рішення; виправлення судової помилки адміністративними судами нижчих інстанцій; судовий контроль за здійсненням правосуддя адміністративними судами нижчих інстанцій; забезпечення єдності судової практики.

Література

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. // ВВР України. — 1996. — № 30. — С. 141.
2. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 р. № 2747-IV (з подальшими змінами) // ВВР України. — 2005. — № 35—36, № 37. — С. 446.
3. Адміністративна юстиція України: проблеми теорії і практики. Настільна книга судді / За заг. ред. О. М. Пасинюка. — К.: 2007. — 608 с.
4. Кодекс адміністративного судочинства України (КАС). Науково-практичний коментар. Стаття 211. Право на касаційне оскарження. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://uazakon.ru/ukr/kas/211/default.htm>

Значення касаційного провадження в адміністративному судочинстві розкривається через зміст завдань, які воно виконує, а саме: перевірка законності судового рішення; обґрунтованості судового рішення; виправлення судової помилки адміністративними судами нижчих інстанцій; судовий контроль за здійсненням правосуддя адміністративними судами нижчих інстанцій; забезпечення єдності судової практики. Існування факту потенційної можливості перегляду судових рішень має превентивне, виховне значення для адміністративних судів перших інстанцій.

Значение кассационного производства в административном судопроизводстве раскрывается через содержание задач, которые оно выполняет, а именно: проверка законности судебного решения; обоснованности судебного решения; исправления судебной ошибки административными судами низших инстанций; судебный контроль за совершением правосудия административными судами низших инстанций; обеспечение единства судебной практики. Существование факта потенциальной возможности пересмотра судебных решений имеет превентивное, воспитательное значение для административных судов первых инстанций.

The value of any appeal in administrative proceedings revealed through maintenance tasks that it performs, namely: to review the lawfulness of the judgment, the validity of the judgment, the court correct administrative errors by lower courts, judicial control of administrative justice collection by lower courts, ensuring uniformity of judicial practice. The existence of the fact the potential judicial review is preventive, educational value for the administrative courts of first instance.

Надійшла 8 листопада 2013 р.

**ПРОБЛЕМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ДОБОРУ
КАДРІВ В ОРГАНАХ ПРОКУРАТУРИ УКРАЇНИ**

Наукові праці МАУП, 2013, вип. 4(39), с. 138–142

Питання добору кадрів в органи прокуратури України завжди було та залишається одним з найважливіших, оскільки головною метою кадрової роботи є формування кадрового потенціалу органів прокуратури, який у професійних і ділових відносинах має бути здатним забезпечувати ефективне функціонування системи органів прокуратури та виконувати покладені на ці органи завдання.

Система управління кадрами в органах прокуратури містить такі головні напрями, серед яких варто виокремити добір кадрів, формування штатно-посадової структури, підбір та формування трудового колективу, кадрового резерву, а також оцінку ділових та особистих якостей працівників. Аналіз правових норм, що регулюють ці основні напрями управління кадрами в органах прокуратури, свідчить про те, що значна їх частина, яка регулює процедури проходження служби в органах прокуратур у цілому, в тому числі добору кадрів, міститься у відомчих підзаконних актах, які не в повному обсязі регламентують таку діяльність. Так, існуючі методи добору кадрів, формування кадрового складу органів прокуратури не повною мірою відповідають вимогам сьогодення, а тому потребують удосконалення, оскільки не розроблені чіткі й достатні вимоги до прокурорського працівника в цілому, а на їх основі — критерії, яким має відповідати кандидат на службу в органи прокуратури. У цьому сенсі залишається відкритою проблема створення необхідної, адекватної правової регламентації процедури добору кадрів в органах прокуратури.

Питання кадрового забезпечення органів прокуратури України були предметом дослідження не тільки науковців, а й практи-

ків, зокрема М. М. Бубрика, Г. П. Середи, М. К. Якимчука, В. М. Куца, В. В. Сухоноса, В. В. Долежана, Ю. Є. Полянського, Ю. В. Ударцова та ін. У їхніх працях проаналізовано питання формування прокурорсько-слідчого корпусу органів прокуратури, загальні аспекти проходження служби в органах прокуратури без спроби перегляду підходів до процедури добору кадрів в органах прокуратури.

У цілому, поділяючи наукові позиції вчених щодо кадрового забезпечення органів прокуратури, вважаємо за доцільне зосередити увагу на проблемних питаннях процедури добору кадрів в органах прокуратури. Тому проаналізуємо організаційно-правові проблеми добору кадрів в органах прокуратури і науково обґрунтуємо зумовлені потребами практики шляхи їх вирішення.

Добір кадрів в органах прокуратури, як один із кадрових процесів проходження служби, є першочерговою ланкою кадрового забезпечення державної служби в органах прокуратури. Від його впорядкованості, визначеності критеріїв відбору, чесності, незангажованості політичними переконаннями залежить якість кадрового потенціалу органів прокуратури.

У науковій та спеціальній літературі добір кадрів розглядається як процес оцінки про-

фесійних якостей кола претендентів, визначення придатності кандидатів для виконання посадових обов'язків; комплекс заходів для забезпечення відповідності індивідуально-психологічних особливостей в органах державної влади [1, 55]; встановлення придатності кандидата на посаду та вибір серед кандидатів найбільш підготовлених для виконання обов'язків за посадою [2, 24]; визначення відповідності працівника виконуваний роботі [3, 9]; сукупність процедур щодо відбору кандидатів на певну посаду на основі аналізу та оцінки особистих якостей працівника, ступеня їх відповідності вимогам конкретної посади [4, 244].

На думку В. С. Венедиктова, добір персоналу — це процес оцінювання професійних якостей кола претендентів, визначення придатності кожного з них для виконання посадових обов'язків [5, 102]. Не можна не погодитися з таким визначенням, адже оцінювання професійних якостей кола претендентів на посаду є метою, яку має такий напрям кадрової роботи, як добір кадрів.

Досліджуючи проблеми добору кадрів в органах прокуратури С. І. Нечипоренко вважає, що добір в органи прокуратури — це “сукупність процедур із встановлення придатності кандидата на посаду прокурора, слідчого прокуратури та вибору серед кандидатів тих, які є придатними для виконання завдань і функцій прокурорсько-слідчих працівників” [6].

Аналіз вищенаведених понять дає підстави зробити висновок, що поняття “добір кадрів” охоплює кілька базових компонентів. Це, зокрема, тези, що стосуються мети і завдань процесу (заповнення вакантних робочих місць, відповідність організаційним вимогам, придатність для виконання посадових обов'язків); його основних складових (пошук персоналу, професійна діагностика, адаптація); комплексу необхідних заходів (створення кадрових агенцій, розбудова державної служби зайнятості); опису методів і процедур (аналіз резюме, інтерв'ю); вимог до кваліфікації, особистісних характеристик, стану здоров'я та інших

характеристик кандидатів, на базі яких, власне, і здійснюється добір [7].

Завдяки аналізу наукових джерел з теорії управління, адміністративного права, менеджменту можна зробити висновки про наявність термінологічної плутанини щодо вживання понять “добір”, “відбір”, “набір” та “підбір”.

Розглянемо співвідношення понять “добір” та “відбір” кадрів. На думку Л. В. Балабанової і О. В. Сардак, загальна процедура відбору персоналу передбачає наступні етапи: кандидати на вакантну посаду, попередній відбір персоналу, проведення первинної співбесіди, оцінка претендента, перевірка документації, збір і перевірка рекомендацій, медичний огляд, проведення підсумкової співбесіди щодо наймання, прийняття остаточного рішення про наймання [7].

Тобто внаслідок відбору здійснюється виділення конкретного претендента на посаду в органи прокуратури з усієї маси претендентів. Відбір кадрів — це процес виокремлення із загальної кількості претендентів. Отже, відбір кадрів в органах прокуратури це встановлений порядок виокремлення із загальної кількості претендентів на посаду конкретного кандидата, який найкраще відповідає певній посаді в органах прокуратури. Добір кадрів — це процес їх вивчення, оцінювання моральних, ділових, особистих та професійних якостей, з метою визначення можливості кандидата працювати в органах прокуратури і виконувати належним чином завдання та функції на певних посадах.

Щодо співвідношення понять “набір” та “підбір” кадрів, слід зазначити, що в науковій літературі набір є процесом здійснення найму, одночасного вербування великої кількості працівників [8, 708]; підбір є процесом визначення особистих і професійних якостей людей для встановлення їх відповідності виконуваний роботі [9, 463].

Необхідно зазначити, що застосувати поняття “добір”, “відбір”, “набір” та “підбір” як синоніми не можна, адже добір — це широке поняття, яке складається з підбору та набору кадрів, охоплює таке поняття, як підбір, а в

цілому, сукупно, ці поняття становлять зміст кадрової процедури з добору кадрів. Отже, аналіз вищенаведених понять дає підстави розглядати добір кадрів в органи прокуратури, як складну процедуру, що окреслена нормативними актами, є складовою кадрової роботи в органах прокуратури, процесом, що триває певний проміжок часу і складається з певного порядку діяльності уповноважених посадових осіб органів прокуратури щодо набору, відбору та підбору кандидатів на посаду.

Як уже зазначалося, добір кадрів в органах прокуратури — це складна процедура, яка складається з певних видів кадрової роботи. Якщо звернутися до теорії управління, то в процедурі добору кадрів виокремлюють такі етапи: набір персоналу — процедура, що дає можливість створити резерв потенційних кандидатів; відбір персоналу — процес, що передбачає оцінку професійної придатності для різних посад з урахуванням професійно важливих якостей і відбір кращих кандидатів; підбір персоналу (внутрішній і зовнішній): перший ґрунтується на наборі нових співробітників, другий — на внутрішньоорганізаційних переміщеннях і вимагає ретельного психологічного відбору осіб [10, 54].

В. В. Сухонос виокремлює такі етапи добору кадрів [11, 155]: а) збирання інформації про можливих кандидатів; б) оцінювання необхідних якостей кандидатів та складання характеристики кожного з них; в) визначення відповідності кандидата вимогам, що висуваються до них і необхідні для призначення на посаду; г) порівняння кількох кандидатів на одну посаду та вибір кандидата з кращими якостями; д) призначення на посаду.

Питання добору кадрів в органи прокуратури України, вимоги до осіб, які призначаються на посади прокурорів і слідчих регулюються різними за юридичною силою правовими актами. Так, згідно зі ст. 46 Закону України “Про прокуратуру” [12] прокурорами і слідчими можуть призначатися громадяни України, які мають вищу юридичну освіту, необхідні ділові і моральні якості. Особи, які не мають досвіду практичної роботи за спеці-

альністю, проходять в органах прокуратури стажування строком до одного року. Порядок стажування визначається Генеральним прокурором України.

Вимоги до кандидатів на службу в органи прокуратури, як правило, сформульовані у відомчих правових актах і деталізують положення Закону України “Про прокуратуру”. Так, комплектування посад прокурорів і слідчих у міських, районних, міжрайонних та прирівняних до них прокуратурах, вимоги до кандидатів на ці посади здійснюються відповідно наказу Генерального прокурора України від “Про організацію роботи з кадрами в органах прокуратури України” № 2гн 25.12.11 р. [13] та Положення про порядок стажування в органах прокуратури України насамперед за рахунок випускників Національної академії прокуратури України та вищих навчальних закладів, з якими Генеральною прокуратурою України укладено відповідні угоди на підготовку фахівців.

Аналізуючи запропоновані В. В. Сухоносом етапи добору кадрів, можна зазначити, що законодавством недостатньо врегульовано питання щодо умов підбору кадрів в органах прокуратури, критеріїв оцінювання претендентів на посаду в органах прокуратури, умови збирання інформації щодо кандидатів на посаду тощо.

Згідно із Законом (ст. 46) прокурорами та слідчими можуть призначатися громадяни України, які мають вищу юридичну освіту, необхідні ділові та моральні якості. Добір працівників з високими моральними та діловими якостями — це імперативна вимога, якій мають відповідати кандидати на посаду в органи прокуратури. Зміст же вимог до “ділових та моральних якостей” жодним нормативно-правовим актом не врегульований. Ці питання мають бути визначені в законодавстві.

Отже, викладене дає підставу зробити висновок, що робота з добору і розстановки кадрів в органах прокуратури — це складний творчий процес. Добір кадрів в органи прокуратури являє собою встановлений порядок діяльності уповноважених посадових осіб із

вивчення та оцінювання особистих якостей і можливостей кандидата на посаду в органи прокуратури, рівня його підготовки та відповідності певній посаді згідно з вимогами профілю професійної компетентності.

На сьогодні в Україні процес добору кадрового резерву на службу в органи прокуратури має суто формальний характер і тому є неідеальним.

У процесі підготовки нового Закону України “Про прокуратуру” слід внести ряд новел, спрямованих на поліпшення цієї процедури. Так, слід передбачити положення, за яким обіймання посад прокурорсько-слідчих працівників має відбуватися за допомогою відкритою конкурсу. Конкурс має передбачати складання кандидатом на посаду іспиту (проходження тестування) і проведення співбесіди. Може бути також встановлений певний випробувальний період з метою з’ясування відповідності обсягу професійної компетентності кандидата на посаду вимогам профілю професійної компетентності посади в органах прокуратури.

Література

1. Малиновський В. А. Словник термінів і понять з державного управління / В. Я. Малиновський. — 2-ге вид., допов. і перероб. — К.: Центр сприяння Ін-ту розвитку держ. служби, 2005. — 254 с.
2. Бизюкова І. В. Кадри управління. Підбір і оцінка / І. В. Бизюкова. — М.: Экономика, 1998. — 150 с.

3. Щокін Г. В. Як ефективно управляти людьми: психологія кадрового менеджменту: Наук.-практ. посіб. / Г. В. Щокін. — К.: МАУП, 1999. — 400 с.

4. Слепенков І. М. Основи теорії соціального управління: Учеб. пособие / І. М. Слепенков, Ю. П. Аверин. — М.: Высш. школа, 1990. — 320 с.

5. Венедиктов В. С. Організаційно-правові засади управління державною службою в Україні: Наук.-практ. посіб. / В. С. Венедиктов, М. І. Іншин, О. М. Ключев та ін. — Х.: Вид-во Харків. нац. ун-ту внутр. справ, 2006. — 309 с.

6. Нечипоренко С. І. Проблеми правового регулювання процедур добору та прийняття на службу в органи прокуратури / <http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-4/10ncivop.pdf>

7. Горбунова В. В. Спроба змістовного аналізу поняття “добір персоналу” — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [/http://archive.nbuv.gov.ua/Portal/Soc_gum/Nsspp/2011_28/Gorbunova.htm](http://archive.nbuv.gov.ua/Portal/Soc_gum/Nsspp/2011_28/Gorbunova.htm)

8. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. — К.: Ірпінь: ВТФ Перун, 2005. — 1728 с.

9. Управління персоналом: Навч. посіб. / М. Д. Виноградський, С. В. Беляєва, А. М. Виноградська, О. М. Шапова. — К.: Центр навч. л-ри, 2006. — 504 с.

10. Шпекторенко І. В. Професійна мобільність державного службовця: монографія / І. В. Шпекторенко. — Д.: Моноліт, 2009. — 242 с.

11. Сухонос В. В. Организационно-правовые проблемы кадрового обеспечения органов прокуратуры: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. — Х., 1999. — 184 с.

12. Закон України “Про прокуратуру” від 11.12.1991 р. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://rada.gov.ua/>

13. Наказ Генерального прокурора України “Про організацію роботи з кадрами в органах прокуратури України” № 2гн від 15 грудня 2011 р. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.gp.gov.ua>

У процесі підготовки нового Закону України “Про прокуратуру” слід внести ряд новел, спрямованих на поліпшення процедури добору кандидатів. Зокрема, слід передбачити положення, за яким обіймання посад прокурорсько-слідчих працівників має відбуватися за допомогою відкритого конкурсу, що передбачає складання кандидатом на посаду іспиту (проходження тестування) і проведення співбесіди. Може бути також встановлений певний випробувальний період.

В процессе подготовки нового Закона Украины “О прокуратуре” следует внести ряд новелл, направленных на улучшение процедуры отбора кандидатов. В частности, следует предусмотреть положение о том, что занятие должностей прокурорско-следственных работников должно происходить при помощи открытого конкурса, предусматривающего для кандидата на должность сдачу экзамена (прохождение тестирования) и проведение собеседования. Может быть также установлен определенный испытательный период.

In the preparation of the new Law of Ukraine "On Prosecutor's Office" must make a number of short stories to improve procedures for selecting candidates. In particular, should include provisions under which employment positions prosecutors and investigators should be through open competition, which involves compiling candidate for examination (testing) and conducting interviews. It may also be installed a trial period.

Надійшла 8 листопада 2013 р.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

Наукові праці МАУП, 2013, вип. 4(39), с. 143—147

Досліджено актуальні проблеми регулювання економічних відносин в контексті забезпечення сталого економічного розвитку. Визначення основних тенденцій і детермінант економічного розвитку дає можливість оцінити потенціал системи глобального регулювання економічних відносин.

Наразі позитивними якісними зрушеннями в українській економіці, беззаперечно, можна вважати формування достатньо конкурентоспроможного недержавного сектору економіки і прошарку приватних підприємців; становлення національних ринків товарів, праці та капіталу з переважно ринковим ціноутворенням, здатних задовольняти платоспроможний попит; становлення національної фінансово-банківської системи в цілому і регульованого валютного ринку; диверсифікацію і лібералізацію зовнішньоекономічних зв'язків, появу нових каналів торговельного та інвестиційного співробітництва. Утім, навіть з огляду на це, проблему сталого економічного розвитку в Україні не можна вважати вирішеною. Більше того, нові загрози глобальних криз істотно актуалізують фундаментальні наукові дослідження цієї проблематики, оскільки спроможності України адекватно відповідати на об'єктивні глобальні загрози сучасності значною мірою залежать саме від того, чи буде забезпечено в Україні довготермінову стратегію сталого економічного розвитку.

Також слід наголосити на тому, що сучасні підходи відомих вітчизняних та зарубіжних економістів до визначень категорії “глобалізація” характеризуються недостатньою обґрунтованістю та односторонністю, що ви-

кликає потребу в системному, комплексному визначенні цієї категорії, яка б дала можливість формувати та вдосконалювати існуючі стратегії забезпечення сталого економічного розвитку як на національному і регіональному, так і на глобальному рівні.

Ключовою тенденцією економічного розвитку протягом останніх десятиліть є інтернаціоналізація, а новітні наукові дослідження доводять, що вона практично стала процесом — всеохоплюючим і структурованим. З огляду на це, в міжнародних економічних дослідженнях поняття інтернаціоналізації стає головним, а розуміння її природи як багатопланової — визначальним. На макрорівні інтернаціоналізація являє собою процес розширення та поглиблення світогосподарських зв'язків завдяки підвищенню міжнародної мобільності факторів і результатів виробництва [1, 215]. Кількісно це характеризується випереджаючими темпами зростання міжнародної торгівлі та інвестицій порівняно із зростанням загальносвітового валового внутрішнього продукту. Інтернаціоналізацію характеризує також зростання експортної, імпоротної та зовнішньоторговельної квот, що розраховуються як співвідношення, відповідно, експорту, імпорту або зовнішньоторговельного обороту до ВВП чи іншого аналогічного макроекономічного показника

та інтенсифікація фінансово-інвестиційної взаємодії національних економік. У ретроспективному плані принципово важливим був вихід за межі національних економік не лише результатів (товарів і послуг) і факторів виробництва, а й безпосередньо самого виробничого процесу, що актуалізувало мікрорівень аналізу інтернаціоналізації. На мікрорівні інтернаціоналізацію трактують як процес залучення фірми до міжнародних операцій, якому притаманні три основні етапи розвитку: 1) початковий; 2) локальної ринкової експансії; 3) транснаціональний. У цьому контексті плідним є виокремлення поряд з екстернальним (розширення міжнародної діяльності фірм завдяки використанню конкурентних переваг партнерів на зарубіжних ринках) інтернаціонального шляху розвитку інтернаціоналізації (створення внутрішньокорпоративних ринків через організацію власних філій, дочірніх компаній, а також шляхом придбання контролю над уже діючими фірмами). Саме таким шляхом формуються превалюючі в сучасній економіці внутрішньокорпоративні за організацією та міжнародні за масштабами ринки, які, як правило, є чи стають транснаціональними [2, 47–50]. Теоретично і практично підтверджена стадійність інтернаціоналізації [3, 225] зумовлює, на наш погляд, і відповідну детермінацію регулятивних систем: національних, локально-інтернаціональних, транснаціонально-регіональних, глобальної. На стадії початкової інтернаціоналізації починається певна регулятивна взаємодія національних економік на основі розвитку простих, достатньо автономних форм міжнародних економічних відносин — товарного експорту та імпорту, міжнародного кредитування, руху робочої сили переважно нееконічного характеру. Регулювання міжнародного економічного обміну розв'язуються зазвичай на національному рівні і має несистемний характер, хоча створюються і розвиваються відповідні державні спеціалізовані інституції. Певну, насамперед координуючу, роль відіграють і міжнародні організації, однак проблеми, що постають в економічних

взаємовідносинах країн, вирішуються зазвичай через систему неінституціоналізованих двосторонніх угод.

Розширення і поглиблення інтернаціоналізації з одночасним розвитком ТНК та регіональних торговельних інтеграційних угруповань зумовлює і регулятивні пріоритети макро- і мікрорівнів. Відбувається певне делегування регулятивних функцій: офіційне, при фактичному переході “економічної влади” до транснаціональних корпорацій. Поглиблення регіональної інтеграції (митні, економічні та повні союзи) в умовах переважно глобальної орієнтації ТНК формує основу для переходу регулювання у глобальну стадію, коли значна частина державних функцій передається на наднаціональний рівень з метою вирівнювання основних характеристик міжнародно-інтегрованих ринків. Дослідники цих складних процесів підкреслюють їхню дуалістичність: з одного боку, регіоналізм, посилюючи ринкову уніфікацію розвитку національних економік країн-учасниць інтеграційних угруповань, прискорює процес глобалізації, що особливо яскраво виявляється в умовах континентальної економічної інтеграції, з другого боку, регіональні інтереси можуть відволікати країни від діяльності за ширшими багатосторонніми зобов'язаннями і породжувати “регіональний протекціонізм”. Іншими словами, створюються умови розвитку “недобросовісної” конкуренції між окремими регіонами і континентами. За таких умов роль держави у традиційному їй розумінні перестає бути визначальною. Знижується дієвість десятиріччями напрацьованих механізмів та інструментів макроекономічного регулювання (імпортні бар'єри, експортні субсидії, курс національної валюти, ставка рефінансування центральних банків тощо), а ТНК відповідними діями здатні дискредитувати такі національні заходи або анулювати їхні ефекти. Регулювання валютно-кредитної сфери все більше потребує узгодження як з країнами-партнерами, так і з міжнародними організаціями (МВФ, СБ, СОТ). Навіть такі традиційно “внутрішні” сфери держав-

ного регулювання, як оподаткування, соціальна політика, трудове законодавство, освіта і професійна підготовка кадрів невинно інтернаціоналізуються.

Отже, національні держави втрачають автономну можливість ефективно регулювати не тільки міжнародну економічну діяльність, а й власну економічну систему навіть з використанням найсучасніших методів жорсткого адміністрування. Натомість, втручання держави в економіку все більше набуває рис партнерства з приватними суб'єктами великого місцевого і міжнародного бізнесу, іншими державами, переважно на багатосторонній (інтеграційній) основі, міжнародними організаціями. Потенційне і реальне зниження ефективності національних регуляторних політик в умовах глобалізації країни намагаються компенсувати багатьма шляхами, які, на наш погляд, можна згрупувати таким чином.

По-перше, постійно розширюється спектр власних регулюючих, як правило, протекціоністських заходів, при цьому застосовуються форми політичного, економічного, технологічного, фінансового, товарного та трудового протекціонізму [4, 46–48]. Традиційно національний протекціонізм трактується як державний захист вітчизняних суб'єктів бізнесу від міжнародної конкуренції на внутрішньому і зовнішньому ринках. Показово, що методи протекціонізму постійно вдосконалюються, і він може мати як традиційні прояви (наприклад, обмеження імпорту квотами), так і трансформуватися у норми внутрішньої економічної політики, яка не підпорядковується міжнародному регулюванню, що поширено і серед країн, які розвиваються, і серед високорозвинених країн (прихований протекціонізм). Підтримка національних виробників, наприклад засобами податкової політики (пільги, звільнення від податків тощо), є характерною для більшості неконкурентоспроможних економік, що, у свою чергу, супроводжується антидемпінговими процедурами на зарубіжних ринках (показовим є і приклад України). Разом із тим, за деякими товарними групами частка по-

датків у країнах Західної Європи становить 40–60 % загальної вартості ввезення товарів. Заходи, які регулюють правила виготовлення, пакування та маркування товарів тощо, прямо не належать до зовнішньої торгівлі і, на перший погляд, зачіпають лише внутрішній товарообіг. Проте вони спроможні значно деформувати конкурентне середовище на внутрішньому ринку на користь національних виробників. Протекціоністська політика, як правило, не обмежується суто економічними методами, а й включає широкий спектр дипломатичних і навіть силових засобів та інструментів зовнішньої політики, особливо впливових держав. У регулятивному контексті досить показово, що сукупні втрати від ускладнення процедур ліцензування, митних процедур, документообігу, здійснення розрахунків, страхування, транспортування може перевищувати вартість скасованого мита [5, 253]. Звичною стає практика примушення до “добровільних обмежень експорту”, “частки національної участі”, не завжди виправданих антидемпінгових процедур, державного субсидювання експорту, державних закупівель тощо. Поширюється використання нелегітимних перешкод доступу до внутрішніх ринків іноземних суб'єктів, у тому числі тіньових, безпосередньо пов'язаних із адміністративними зловживаннями і корупцією.

Іншим фактором є цілеспрямоване налагодження та розвиток дво- та багатостороннього міждержавного і міждержавного співробітництва. Особливої уваги тут варти його інтеграційні форми – митні союзи та зони вільної торгівлі, їх кількість за останні десятиліття неухильно зростала і перевищила вже 200-ту відмітку. Принципово важливе значення мають дві обставини: національний протекціонізм почасти переростає у протекціонізм колективний, що поглиблює дискредитацію принципів вільної торгівлі, породжує нові засоби “регіональної автаркії”; з іншого боку, великі міждержавні інтеграційні утворення (наприклад, ЄС та НАФТА) допомагають долати циклічні кризові потрясіння. Більше того, саме кризи глобального характеру стимулюють подальший розвиток регіональних

інтеграційних процесів, наприклад, “АСЕАН + 3” (Японія, Китай, Південна Корея).

По-друге, практиці захисту і підтримки національного бізнесу сприяє відстоювання власних інтересів у глобальних міжнародних економічних організаціях. Є показовою у цьому плані насамперед домінуюча роль США та інших країн-лідерів у Світовій організації торгівлі, Міжнародному валютному фонді та Світовому Банку. Йдеться не стільки про підтримку своїх компаній, скільки про посилення їхніх конкурентних можливостей за рахунок послаблення конкурентоспроможності інших країн у прогресуючих сегментах світового ринку та життєзабезпечуючих сферах. Так, загальновідомою є державна підтримка у західних країнах авіаційної промисловості (наприклад, фінансування в ЄС проекту широкофюзеляжного пасажирського лайнера А-380 забезпечувалось за рахунок одержання консорціумом Airbus пільгових облігаційних позик на суму 3–5 млрд дол., що є завуальованим державним субсидуванням), хоча для авіаційних держав — кандидатів вступу до СОТ (Росія, Україна) висувуються вимоги заборони субсидій та інших стимулюючих національних виробників засобів. Широко використовуючи у сільському господарстві субсидії, США і країни Західної Європи стосовно інших країн, де природні умови, і техніко-технологічні фактори є менш сприятливими, через СОТ висувують вимоги недопустимості такої підтримки.

По-третє, чи не найефективнішою стає державна підтримка глобальних експансіоністських стратегій на міжнародних ринках транснаціональних корпорацій — американських, японських, німецьких, південнокорейських та ін. Саме тут реалізується увесь можливий спектр засобів від суто економічних до політико-дипломатичних, у тому числі й певним чином орієнтовані воєнні дії. Водночас формуються ефективні механізми взаємодії приймаючих країн з іноземними ТНК на їхніх внутрішніх ринках.

Процес перерозподілу повноважень і функцій між державами та іншими інститутами регулювання, вочевидь, буде розширю-

ватись і поглиблюватись на основі субсидіарності: у кожній конкретній сфері соціально-економічних відносин вони будуть концентруватися на тому рівні, де регулювання може здійснюватись найефективніше. Разом з тим, слід акцентувати увагу і на такому новітньому чиннику: якщо на попередніх етапах розвитку системи регулювання міжнародної економічної діяльності дво- та багатосторонньо узгоджені правила *de facto* стосувалися великих підприємств (саме вони тривалий час домінували у таких відносинах завдяки достатку ресурсів для конкурування на зарубіжних ринках), то на сьогодні вже неможливо не брати до уваги безпрецедентне збільшення міжнародного торговельного обміну завдяки діяльності малих і середніх підприємств. Це, вочевидь, зумовлено і усталеною останніми роками олігополістичною структурою світового ринку, і новітніми імперативами глобалізації під впливом, по суті, революційного науково-технологічного прогресу, особливо у сфері інформаційних технологій.

Таким чином, на основі проведеного дослідження, можемо зробити такі висновки. По-перше, за умов функціонування сучасних відкритих, особливо транзитивних економік певного значення набуває державне регулювання того сегмента міжнародної економічної діяльності, який пов'язаний з існуванням тіньового сектору. Тому, аналізуючи, прогнозуючи і приймаючи державні управлінські рішення, необхідно враховувати реальні обсяги тіньового сектору, а також реалізовувати ефективні засоби його зменшення, декриміналізації тощо, оскільки уникнути цього явища у ринковій економіці трансформаційного і посттрансформаційного типу практично неможливо. По-друге, державно-регульована відкритість національної економіки має орієнтуватись насамперед на її усталену конкурентоспроможність, яка забезпечується через: 1) стійке зростання життєвих стандартів населення країни; 2) досягнення й утримання національними підприємствами таких позицій у світовій економіці, коли їхні товари і послуги успішно реалізуються на міжнародних рин-

ках; 3) усталеність соціально-економічного прогресу зі здатністю протистояти кризам, запобігаючи їм або успішно нейтралізуючи їх негативні наслідки. По-третє, ключовою тенденцією розвитку сучасних регулятивних макро- і мікросистем є їх інтернаціоналізація, якій притаманна поетапність — початкова, транснаціонально-регіональна, глобальна. Потенційне і реальне зниження ефективності національних регуляторних політик держави намагаються компенсувати не тільки розширенням протекціонізму, все зростаючою підтримкою національних фірм на міжнародних ринках, а й налагодженням довгострокового партнерства з ТНК та іншими країнами, регіональною інтеграційною взаємодією, співробітництвом з міжнародними організаціями.

Література

1. Стратегії економічного розвитку в умовах глобалізації: Монографія / За ред. Д. Г. Лук'яненка. — К.: КНЕУ, 2001. — 538 с.
2. Лук'яненко Д. Г., Мозговий О. М., Губський Б. В. Міжнародна інвестиційна діяльність: Підруч. / За ред. Д. Г. Лук'яненка. — К.: КНЕУ, 2003. — 387 с.
3. Білорус О. Г., Лук'яненко Д. Г. Глобалізація і безпека розвитку / За ред. О. Г. Білоруса. — К.: КНЕУ, 2001. — 733 с.
4. Жаліло Я. А., Базилюк Я. Б., Белінська Я. В. Конкурентоспроможність економіки України в умовах глобалізації / За ред. Я. А. Жаліло. — К.: НІСД, 2005. — 388 с.
5. Глобальна торгова система: розвиток інститутів, правил, інструментів СОТ: Монографія / Кер. авт. кол і наук. ред. Т. М. Циганкова. — К.: КНЕУ, 2003. — 660 с.

Наведено узагальнений погляд на проблеми, що постають перед сучасними державами у процесі забезпечення сталого економічного розвитку, систематизовано основні засоби компенсації неефективності національних регуляторних політик в умовах глобалізації, формування нових типів ринкових відносин, інтернаціоналізації економіки.

Представлен обобщенный взгляд на проблемы, стоящие перед современными государствами в процессе обеспечения устойчивого экономического развития, систематизированы основные средства компенсации неэффективности национальных регуляторных политик в условиях глобализации, формирования новых типов рыночных отношений, интернационализации экономики.

Given summary view of the problems facing the modern state in the process of sustainable economic development, the basic means are systematized compensate for national regulatory policies in the context of globalization, the formation of new types of market economy, the internationalization of the economy.

Надійшла 24 жовтня 2013 р.

О. О. ДАВИДЮК*Центр перспективних соціальних досліджень Міністерства соціальної політики України та Національної академії наук України, м. Київ*

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ДОСТУПНОСТІ ПЛАТНИХ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ ДЛЯ НАСЕЛЕННЯ

Наукові праці МАУП, 2013, вип. 4(39), с. 148–154

В умовах соціально-економічної кризи збільшення кількості соціально незахищеного населення зумовило зростання попиту на соціальні послуги, як однієї із важливих форм соціального забезпечення населення. Зростаюче навантаження на державний бюджет щодо фінансування сфери соціальних послуг спонукає до активізації ринкових відносин у цій сфері. Однак, зважаючи на специфічну життєву ситуацію тих категорій населення, що є основними споживачами соціальних послуг, виникають протиріччя між запроваджуваними підходами у формуванні ринку соціальних послуг та інтересами і можливостями населення.

Соціальне обслуговування населення є одним з найважливіших напрямів державної соціальної політики України. На сучасному етапі сфера соціальних послуг отримала поштовх до розвитку, однак якість та різноманітність послуг, що надаються, їх доступність для населення ще значною мірою відстають від сформованої внаслідок соціально-економічної кризи потреби у цих послугах.

Для вітчизняної сфери соціальних послуг актуальною є проблема підвищення ефективності послуг, у зв'язку з чим необхідно вирішити завдання ресурсного забезпечення галузі та раціонального використання наявних ресурсів, адже переважна кількість отримувачів соціальних послуг — особи, які не здатні до самообслуговування або перебувають у складних життєвих обставинах — мають право одержувати певний обсяг послуг, визначений державними стандартами, на безоплатній основі, тобто за рахунок бюджетних коштів [1]. Наразі одним з напрямів оптимізації фінансування галузі фігурує залучення альтернативних джерел грошових надходжень, зокрема за рахунок упровадження платних соціальних послуг.

Упровадження платних соціальних послуг регулюється низкою нормативно-правових актів: Законом України “Про соціальні послуги” у ст. 7 визначено, що соціальні послуги можуть надаватися як за плату, так і безоплатно [1]; постановами Кабінету Міністрів “Про порядок надання платних соціальних послуг та затвердження їх переліку” та “Про затвердження Порядку регулювання тарифів на платні соціальні послуги” [2; 3]. У “Стратегії реформування системи надання соціальних послуг” серед основних завдань визначено модернізацію наявної інфраструктури соціальних послуг та створення конкурентного ринку зазначених послуг [4].

Зрозуміло, що перебіг ринкових процесів відбувається на сфері соціальних послуг — з одного боку, надання соціальних послуг за плату диктується нестачею бюджетних коштів, недосконалістю матеріально-технічної бази соціальних закладів, однак, з другого боку, постає фундаментальна проблема групування послуг з точки зору їх розподілу на платні і безоплатні, віднесення їх до ринкового або суспільного (соціально значущого) сектору. Це групування займає важливе місце серед усіх варіантів класифікацій соціальних

послуг. Адже, властивості послуг, що належать до розряду чистих суспільних благ, перешкоджають їх включенню у ринкові відносини [5]. Справа в тому, що в секторі чистих суспільних благ ринок не спрацьовує або істотно провалюється, а спроби перекласти цей сектор на комерційний принцип платності можуть не те що не дати позитивного ефекту, а навіть мати антисоціальний характер.

Водночас до переліку позитивних властивостей платних соціальних послуг належить індивідуальний характер споживання, подільність, вибірковість, конкурентність, відсутність монопольного становища якогось з учасників відносин з приводу цього виду послуг при рівномірному розподілі інформації серед усіх учасників угоди. Завдяки зазначеним властивостям платні соціальні послуги повністю можуть бути включені в ринкові відносини. Їх виробництво і відтворення здійснюється переважно з використанням механізмів приватної власності та вільної конкуренції.

При цьому важливо підкреслити, що значна кількість соціальних послуг займає проміжне становище між суспільним та ринковим сектором, маючи комбінацію відповідних ознак і властивостей. Низка змішаних послуг більшою мірою наділена властивостями суспільних благ (наприклад, соціально-культурні, соціально-педагогічні, психологічні послуги), такого роду послуги вважаються соціально значущими благами, оскільки виробництво цих видів послуг орієнтоване на задоволення потреб як окремої особистості, так і на задоволення потреб суспільства в цілому. Це зумовлено тим, що споживання цих послуг відіграє важливу роль у процесі соціальної інтеграції та адаптації, у вирівнюванні соціальних диспропорцій [6]. Інші види соціальних послуг, навпаки, мають набір характеристик приватних благ і, відповідно, більшою мірою тяжіють до ринкового сектору економіки. Приміром, культурно-розважальні, дозвільні, рекреаційні, спортивно-оздоровчі, а також деякі побутові послуги, незважаючи на очевидну соціальну орієнтованість, близькі за своєю економічною природою до ринкового, платного сектору послуг.

Оскільки соціальне обслуговування в Україні перебуває на стадії становлення ринкових відносин, це призводить до виникнення протиріч між необхідністю виходу на ринок конкретних установ соціального забезпечення, з одного боку, і відсутність досвіду подібних дій, наукових розробок, компетентних фахівців для реалізації цього завдання з другого. Якщо йдеться про формування ринкових відносин, насамперед необхідно оцінити таку складову, як попит, і, найголовніше, наскільки цей попит є платоспроможним, тобто проаналізувати рівень доходів (можливостей) споживачів соціальних послуг, а також готовність споживачів купувати соціальні послуги.

Наявні обставини визначають необхідність дослідження процесів, що мають місце в системі соціальних послуг, виявлення проблем між запроваджуваними реформами (підходами) та фактичними потребами, фінансовими можливостями отримувачів соціальних послуг.

У зв'язку з цим особливої актуальності набувають дослідження ставлення населення до платних соціальних послуг.

Загальнометодологічним аспектам функціонування сфери соціальних послуг присвячено праці О. Амоша, Н. Болотіної, О. Гальчинського, Ю. Горемикіної, М. Долішнього, Е. Лібанової, О. Палій, Т. Семигіної, В. Скуратівського, В. Трощинського та ін.

Напрацювання щодо проблем формування та розвитку ринку соціальних послуг містяться у дослідженнях О. Безпалько, Н. Кабаченко, Г. Коваль, Н. Микитенко, С. Харченко та ін.

Питання оптимізації соціально-економічних методів в управлінні сферою соціальних послуг опрацьовуються у працях О. Барановського, Л. Воротіної, В. Геєця, О. Осауленка, С. Пакуліна, О. Топчія та ін.

В Україні теорія ринку соціальних послуг перебуває на початковій стадії розвитку через відносну новизну наукової проблематики та складність тлумачення змісту понять "соціальна послуга", "стандарт соціальних послуг" та "ринок соціальних послуг". На-

разі залишається невирішеною низка методологічних питань, що стосуються вимірювання та оцінки складових процесу надання соціальних послуг (витрати, якість, ефективність, попит, відповідність потребам тощо), необхідних як для визначення напрямів реформування системи соціальних послуг загалом, так і для аналізу поведінки споживачів соціальних послуг зокрема.

Проаналізуємо результати опитування¹, проведеного Центром перспективних соціальних досліджень Міністерства соціальної політики України, основними завданнями якого було визначення ефективності процесу надання соціальних послуг, розробка критеріїв та індикаторів оцінки ефективності, опрацювання підходів до вимірювання задоволеності споживачів соціальних послуг [7].

Охарактеризуємо матеріальний стан отримувачів соціальних послуг і виявимо ставлення до платних соціальних послуг для визначення доступності платних соціальних послуг населенню.

Постановою “Про порядок надання платних соціальних послуг та затвердження їх переліку” в п. 2 визначено, що платні соціальні послуги надаються особам, які не здатні до самообслуговування або перебувають у складних життєвих обставинах. Отже, розглянемо питання щодо платоспроможності зазначених осіб в умовах українських соціально-економічних реалій, застосовуючи об’єктивні та суб’єктивні показники матеріального стану.

Зауважимо, що найбільший попит на соціальні послуги формують дві категорії населення — особи похилого віку та інваліди. Як правило, це особи, які не здатні до самообслуговування, логічно припустити, що вони також неспроможні працювати, відповідно, основним (і, практично, єдиним) джерелом

доходів для цих осіб є пенсія або державна соціальна допомога. Розміри пенсій та державних соціальних допомог належать до об’єктивних показників матеріального стану.

Мінімальний розмір пенсії за віком, по інвалідності, у зв’язку з втратою годувальника (не менше прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність для пенсій за віком, по інвалідності та у зв’язку з втратою годувальника на одного утриманця) з 1 січня 2013 р. становить 894 грн. Пенсійний фонд України інформує, що станом на 01.01.2013 р. середній розмір пенсійної виплати становить 1470,73 грн². Слід зазначити, що наразі 28,3 % одержують пенсію розміром до 1000 грн, 60,1% — від 1001 грн до 1500 грн, 11,6 % — у розмірі понад 1500 грн. Ще у 2012 р. переважна більшість пенсіонерів — понад 10 млн осіб (74 % від загальної чисельності) — одержували пенсію до 1000 грн, в результаті неістотних підвищень пенсій було “вирішено” завдання переведення значної частки пенсіонерів до групи, що мають пенсію понад 1000 грн для покращення статистичної звітності. Але загальна картина все одно критична — статистично “покрашений” середній розмір пенсії все одно не забезпечує навіть фізіологічного виживання.

Аналогічно мізерними є розміри державних соціальних допомог при інвалідності³, вони прив’язані до прожиткового мінімуму (894 грн) і варіюють у діапазоні від 894 грн до 1564,5 грн.

Отже, в структурі витрат особи на харчування, комунальні виплати, медикаменти, лікування взагалі не проглядається можливість оплачувати соціальні послуги.

За результатами опитування отримувачів соціальних послуг проаналізуємо їхнє ставлення до платних соціальних послуг, зокрема, через суб’єктивні оцінки матеріального стану.

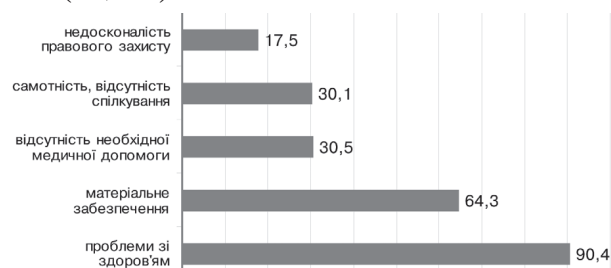
¹ Опитування (методом анкетування) проводилось з травня 2011 р. до вересня 2011 р. в 17 областях України, Автономній Республіці Крим, м. Києві та м. Севастополі, опитано 1936 респондентів віком від 18 років, відповідно до визначених категорій отримувачів соціальних послуг: 1) громадяни похилого віку, які не здатні до самообслуговування; 2) одинокі хворі громадяни, які не здатні до самообслуговування; 3) одинокі інваліди, старші за 18 років, які не здатні до самообслуговування.

² Джерело: Пенсійний фонд України: Офіційний сайт. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.pfu.gov.ua/pfu/control/uk/publish/category?cat_id=95533

³ Джерело: Міністерство соціальної політики України: Офіційний сайт // Розмір державної соціальної допомоги. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/article?art_id=147200&cat_id=107177

Більшість опитаних — 79,4% — одержують соціальні послуги на безоплатній основі, частково оплачують послуги 10,2 %, повністю оплачують 9,1 %, а 0,9 % зазначили, що мають одержувати послуги безоплатно, але сплачують певні кошти.

Респондентам було запропоновано визначити, що для них є найважчим у життєвому стані (рис. 1), з можливістю обирати кілька варіантів відповідей. Переважну більшість голосів отримали відповіді “проблеми зі здоров’ям” (90,4 %) та “матеріальне забезпечення” (64,3 %).

Рис. 1. Розподіл відповідей на питання: “Що для вас є найважчим у вашому сучасному життєвому стані?”, (%)

Свій матеріальний стан респонденти визначили таким чином (рис. 2): більшість — 33,4 % — зазначили, що їм вистачає лише на продукти харчування, 26,1 % — вистачає загалом на прожиття, 16,2 % — вистачає на все необхідне, але неможливо заощаджувати.

Ті, кому вистачає на все необхідне, хто має можливість заощаджувати (4,3 %) та живе з повним достатком (1,3 %), тобто група з достатнім рівнем матеріального забезпечення сукупно становить лише 5,6 % опитаних. Якщо згрупувати позиції “часто немає грошей, іноді голодую” (4,7 %), “не вистачає продуктів харчування” (6,3 %) та “вистачає лише на продукти харчування” (33,4 %) — а це, власне, три позиції, що характеризують низький рівень матеріального забезпечення — маємо найвищий груповий показник — 44,4 % респондентів.

Група відповідей, яку можна класифікувати як відносно задовільний рівень матеріального забезпечення (позиції “вистачає загалом на прожиття” (26,1 %) та “вистачає на все необхідне, але неможливо заощаджувати” (16,2 %), — в сумі дає 42,3 %.

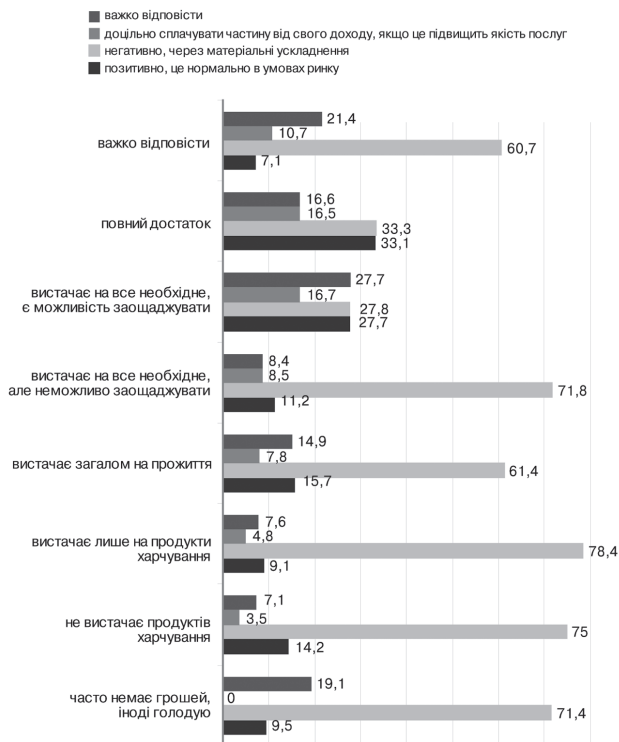
Рис. 2. Розподіл респондентів за матеріальним станом, (%)

Враховуючи, що переважна більшість респондентів (86,7 %) мають низький та відносно задовільний рівні матеріального забезпечення, зрозумілим є те, що 67,5 % опитаних негативно ставляться до платних соціальних послуг саме через матеріальні ускладнення (рис. 3); 6,8 % готові сплачувати частину від свого доходу, якщо це підвищить якість послуг; 12,1 % важко відповісти на це запитання. Позитивно до платних соціальних послуг ставляться 12,3 %, вважаючи, що це нормально в умовах ринку.

Рис. 3. Розподіл респондентів щодо ставлення до платних соціальних послуг, (%)

На рис. 4 представлено розподіл респондентів за матеріальним станом та ставленням до платних соціальних послуг — чітко простежується тенденція, коли в групах респондентів з низьким та відносно задовільним рівнем матеріального забезпечення значно переважає негативне ставлення до платних соціальних послуг (71,4, 75, 78,4, 61,4, 71,8 %). Серед тих, кому важко було визначити свій матеріальний стан, більшість — 60,7 % — також негативно ставляться до платних послуг.

Рис. 4. Розподіл респондентів за матеріальним станом та ставленням до платних соціальних послуг, (%)

У групі з достатнім рівнем матеріального забезпечення негативні та позитивні відповіді отримали практично однакові значення: “вистачає на все необхідне, є можливість заощаджувати” – 27,8 % та 27,7 %; “повний достаток” – 33,3 % та 33,1 %. У цій групі, порівняно з попередніми, удвічі менше тих, хто негативно ставиться до платних послуг, та вдвоє більше тих, хто зазначив позитивне ставлення.

Отже, можна говорити про наявність зв'язку між рівнем матеріального забезпечення і ставленням до платних соціальних послуг. Саме з підвищенням рівня матеріального забезпечення зростає позитивне сприйняття платних соціальних послуг. Яким би високим не був попит на певні соціальні послуги, яким би поширеним не було розуміння того, що від рівня фінансового забезпечення надавача послуг залежить якість, обсяги, періодичність послуг, навіть якщо у споживачів сформована готовність сплачувати – врешті-решт усе вирішується рівнем платоспроможності, який поки що не

дає можливості споживачам послуг активно включитися у формування ринкових відносин у сфері соціальних послуг.

Таким чином, можна зробити висновки, що впровадження платних соціальних послуг наразі стикається з проблемою низької платоспроможності отримувачів як за об'єктивними, так і за суб'єктивними оцінками рівня матеріального забезпечення отримувачів.

Тому розв'язати проблеми фінансування системи соціальних послуг шляхом упровадження та розширення переліку платних послуг за наявного матеріального становища отримувачів не вбачається реальним та ефективним. Разом з тим чітко проглядаються негативні наслідки для населення:

- по-перше, платність соціальних послуг може знизити їх доступність для населення;
- по-друге, вимушена оплата необхідних послуг може негативно вплинути на й без того убогу структуру споживання отримувачів, зокрема спричинить зменшення витрат, наприклад, на харчування, ліки.

Зафіксоване в ході опитування негативне ставлення до платних соціальних послуг є результатом матеріальної неспроможності отримувачів (адже респонденти з вищим рівнем добробуту більш схвально ставляться до платних соціальних послуг), похідним від загального зубожіння населення, особливо тих його категорій, що перебувають у складних життєвих обставинах. Неможливо розв'язати проблеми фінансування сфери соціальних послуг, упровадження платних соціальних послуг у відриві від загальної соціально-економічної політики держави. А сучасна державна політика формування доходів населення ґрунтується на мізерних соціальних стандартах. І, власне, цим держава загнала себе в замкнене коло – з одного боку, враховуючи загальну тенденцію старіння населення, загострення соціальної ситуації, попит на соціальні послуги буде стрімко підвищуватися і державні зобов'язання щодо фінансування безоплатних соціальних по-

слуг зростатимуть, а з другого — встановлені державою мізерні соціальні виплати не дають можливості активно залучати споживачів до формування ринкових відносин у сфері соціальних послуг та частково зняти фінансове навантаження на державний бюджет.

Так, саме зростання попиту на соціальні послуги стало поштовхом для формування цього ринкового сегменту, однак наразі ринок не є панацеєю для сфери соціальних послуг через те, що:

- по-перше, основний споживач не має адекватної платоспроможності;
- по-друге, він розширюється за рахунок приватного сектору, учасники якого на сьогодні не готові задовольняти наявний попит ні за якістю, ні за асортиментом через власну фінансову та матеріально-технічну незабезпеченість.

Тому щодо сфери соціальних послуг ми можемо говорити не стільки про ринок, скільки про формування окремих ринкових ніш.

Необхідно підкреслити, що надання платних соціальних послуг бюджетними установами буде і надалі розвиватися, за будь-яких умов бюджетного фінансування, в тому числі — за рахунок інтересів населення.

Ці обставини вимагають розробки нових підходів, заснованих на консенсусі економічної доцільності та можливостей і інтересів населення. Причому держава повинна взяти на себе головну відповідальність за розвиток сфери соціальних послуг, не применшуючи при цьому ролі ринкових відносин.

Розвиток ринкових механізмів у сфері надання соціальних послуг на даному етапі реформ жодною мірою не повинен призвести до скорочення ресурсів державної системи соціального обслуговування. На сьогодні може стояти питання про перехід від кошторисного фінансування утримання установ до програмно-цільового методу управління си-

стемою соціального обслуговування. У цьому зв'язку необхідно дослідити доцільність переведення установ соціального обслуговування у договірний режим реалізації програм, враховуючи, що державна система соціального обслуговування передусім повинна надавати соціальні послуги, гарантовані законодавством.

Питання наукового аналізу формування ринку платних соціальних послуг та вивчення потреб населення у такого роду послугах залишаються актуальною проблемою, у зв'язку з чим продовження досліджень цієї проблеми дасть можливість знайти спільні підходи до її розв'язання.

Література

1. Закон України “Про соціальні послуги” від 19.06.2003 № 966-IV. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/966-15>

2. Постанова Кабінету Міністрів України “Про порядок надання платних соціальних послуг та затвердження їх переліку” від 14 січня 2004 р. № 12. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/12-2004-%D0%BF>

3. Постанова Кабінету Міністрів України “Про затвердження Порядку регулювання тарифів на платні соціальні послуги” від 9 квітня 2005 р. № 268. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/268-2005-%D0%BF>

4. Розпорядження Кабінету Міністрів України № 556-р “Про схвалення Стратегії реформування системи надання соціальних послуг” від 08.08.2012 р. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/556-2012-%D1%80>

5. Жильцов Е. Н., Казаков В. Н. Экономика социальных отраслей сферы услуг. — М.: ТЕИС, 2007. — 288 с.

6. Доходы и социальные услуги: неравенство, уязвимость, бедность: Монография / Рук. Л. Н. Овчарова; Независимый ин-ут социальной политики. — М.: ГУ-ВШЭ, 2005.

7. Соціальні послуги в Україні: теоретичні та практичні аспекти: Монографія / За ред. І. І. Тарабукіної, Л. І. Ільчука. — Х.: ПП “Журавель”, 2011. — 360 с.

У контексті дослідження протиріч, що виникають на сучасному етапі формування ринку соціальних послуг, зокрема, між необхідністю запровадження альтернативних джерел фінансування сфери соціальних послуг та матеріальним станом, рівнем платоспроможності основних категорій споживачів соціальних послуг, на основі аналізу емпіричного матеріалу показано, що рівень матеріального забезпечення отримувачів соціальних послуг

є доволі низьким, отже, визначено, що вони не спроможні активно включитися у процес формування ринку соціальних послуг. Зважаючи на сучасну політику щодо доходів населення, зазначено, що розв'язання проблем фінансування системи соціальних послуг шляхом упровадження та розширення переліку платних послуг за наявного матеріального стану отримувачів не вбачається реальним та ефективним. Обґрунтовано необхідність розробки нових підходів, заснованих на урівноваженні економічної доцільності та можливостей і інтересів населення.

В контексте исследования противоречий, возникающих на современном этапе формирования рынка социальных услуг, в частности, между необходимостью внедрения альтернативных источников финансирования сферы социальных услуг и материальным положением, уровнем платежеспособности основных категорий потребителей социальных услуг, на основе анализа эмпирического материала показано, что уровень материального обеспечения получателей социальных услуг очень низкий, следовательно, определено, что они не способны активно включиться в процесс формирования рынка социальных услуг. Учитывая современную политику в отношении доходов населения, указано, что решение проблем финансирования системы социальных услуг путем внедрения и расширения перечня платных услуг при существующем материальном положении получателей не усматривается реальным и эффективным. Существует необходимость разработки новых подходов, основанных на уравнивании экономической целесообразности, а также возможностей и интересов населения.

In the context of research conflicts arising at the present stage of social services market, in particular, between the need for implementation of alternative sources of financing social services and financial status, level of solvency of the major categories of consumers of social services, based on the analysis of empirical data shows that the level of financial security recipients social services is relatively low, therefore, determined that they can not be actively included in the process of the social services market. Given the current policy on incomes, indicated that problems of financing of social services by implementing and expanding the list of paid services available material of recipients can not see the real and effective. The need to develop new approaches based on balancing economic efficiency and capabilities, interests of beneficiaries.

Надійшла 31 липня 2013 р.

СУЧАСНИЙ СТАН І ТЕНДЕНЦІЇ УТВОРЕННЯ ТА ОБСЛУГОВУВАННЯ ДЕРЖАВНОГО БОРГУ ПОСТРАДЯНСЬКИХ ДЕРЖАВ

Наукові праці МАУП, 2013, вип. 4(39), с. 155–159

Наведено порівняльне дослідження динаміки та перспектив скорочення державного боргу таких пострадянських держав, як Росія та Вірменія.

У пострадянському просторі одні країни накопичують багато зовнішніх запозичень, а інші мають можливість їх скорочення. Зокрема, тільки в період глобальної фінансової кризи Вірменія утричі збільшила свій зовнішній борг: якщо на початку 2009 р. він не перевищував 1,5 млрд дол. США, то вже в кінці того самого року — досяг рівня 4,5 млрд дол. США. Однак співвідношення зовнішнього боргу до ВВП на початку 2013 р. не перевищує 43 % [1]. Що стосується Росії, то останніми роками завдяки сприятливій кон'юктурі світових сировинних ринків, а також грамотній політиці уряду в монетарній та фіскальній сферах, який також досяг істотного поліпшення відносин із Заходом, борговий тягар Росії значно скоротився. Він знижується як в абсолютному вираженні, так і щодо ВВП, тоді як обслуговування зовнішнього боргу здійснюється винятково за рахунок внутрішніх ресурсів. При цьому, якщо раніше боргові виплати зв'язували всю економіку країни та були для неї непосильним тягарем, то тепер, завдяки гнучкій фіскальній політиці, вони не є настільки обтяжливими. Федеральний бюджет зводиться з профіцитом, а уряд може собі дозволити виробляти дострокові виплати по боргах і витрати в інших секторах економіки. Торік уряд достроково здійснив виплати в рахунок погашення зовнішньої заборгованості, у результаті чого витрати з

обслуговування і погашення боргу в 2012 р. скоротилися на 10 % до ВВП [2].

Останніми роками намітилася тенденція до скорочення зовнішнього боргу Російської Федерації. У 2000 р. він склав 139 млрд дол. США. На початку 2004 р. зовнішній борг Російської Федерації оцінювався сумою, еквівалентною 120 млрд доларів США. З початку 2013 р. обсяг зовнішнього боргу становить 684 млрд дол. США [3].

Частка державного зовнішнього боргу у відсотках до величини валового внутрішнього продукту (ВВП) останнім часом істотно скоротилася. Так, у 2000 р. вона становила трохи менше 54 %, у 2003 р. — 32 %. У 2013 р. максимальне співвідношення величини зовнішнього боргу до ВВП становить 30,4 %. Державний зовнішній борг Росії у 2012 р. трохи зріс (з 2,1 % до 2,4 %), але в цілому залишається на дуже низьких позначках.

На рисинку подано модель прогнозу з урахуванням інфляції, у цьому випадку динаміка боргу добре вписується в лінійну модель [4].

Однак, незважаючи на постійне зниження обсягу зовнішнього боргу та його частки до ВВП, його структура на сьогодні не є оптимальною. Близько 46 % зовнішніх зобов'язань припадає на боргові зобов'язання колишнього СРСР перед країнами-членами Паризького клубу, іншими країнами — офіційними кредиторами. Ці зобов'язання не є ринковими. У зв'язку з цим при управлінні цією час-

Факт до 2012 р. та прогноз до 2015 р. зовнішнього боргу і держборгу РФ

тиною боргу неможливе використання переваг поточної ситуації на фінансових ринках.

На сьогодні державний внутрішній борг Росії, виражений у цінних паперах, номінальна вартість яких зазначена в російській валюті, за 2012 р. виріс на 14,6 % [5]. Що стосується зовнішнього боргу РФ, то на 1 березня 2013 р. він становить понад 50 млрд дол. [6].

Щодо Вірменії, то її зовнішній державний борг у лютому 2013 р., порівняно з попереднім місяцем, скоротився на 59,9 млн дол. Загальний зовнішній борг Вірменії на кінець лютого 2013 р. становив 3,68 млрд дол., 3,1 млрд з яких припадало на уряд, 581 млн на ЦП. У лютому урядовий борг скоротився приблизно на 42,7 млн дол., а ЦБ на 17,2 млн дол. [7].

У структурі державного зовнішнього боргу РФ станом на 1 січня 2013 р. основний відсоток зобов'язань припадає на ринкові інструменти, тобто цінні папери, номіновані в іноземній валюті. До них належать єврооблігації та облігації внутрішньої державної валютної позики. У цьому відношенні картина Республіки Вірменія відрізняється, де цінні папери номіновані в національній валюті [8].

Нині на світовому ринку склалася сприятлива кон'юнктура для Росії, що виражається у високих цінах на сировинних ринках.

Останніми роками Росія є чистим нетто-експортером, за різними оцінками в країну надходить 22–25 млрд дол. платіжної виручки [9]. Ще в 2004 р. в Росії запрацював стабілізаційний фонд, діяльність якого знижує ризики російських євробондів, а отже і виплати по них. Уряд розробив концепцію управління державним боргом, головна ідея якої полягає в усуненні існуючого

дисбалансу між зовнішнім і внутрішнім боргом. Іншими словами, платити іноземним кредиторам держава збирається за рахунок запозичень у росіян.

На сьогодні зайняти у населення і внутрішніх кредиторів Росія може під 6–8 % річних, тоді як зовнішні запозичення у країні становлять 8–12 %, а якщо індекс сировинних ринків почне знижуватись, відповідно, збільшаться ризики, а зовнішні запозичення обходитимуться набагато дорожче. Як заявив Кудрін: “У російських паперах відсутні курсові ризики і ризики, пов'язані з цінами на нафту і т. д. Тому нам більш зручно розміщуватися на внутрішньому ринку” [10].

Структура державного внутрішнього боргу РФ включає такі основні елементи:

- ринкові боргові зобов'язання. До них належать емітовані державою державні цінні папери, що вільно обертаються на внутрішньому ринку;
- неринкові боргові зобов'язання, випущені в рахунок фінансування заборгованості, бюджету (векселі Міністерства фінансів РФ, заборгованість перед Банком Росії);
- державні гарантії і поручительства, представлені федеральним урядом, суб'єктами РФ і муніципальними утвореннями;

- державний внутрішній борг, прийнятий від колишнього СРСР [11, 184].

Розміри і структура державного внутрішнього боргу наведені у програмі державних внутрішніх запозичень Російської Федерації, суб'єктів Федерації і муніципальних утворень. Програма входить до числа документів, що подаються одночасно з проектом бюджету на черговий фінансовий рік.

Левову частку в структурі внутрішнього боргу займають ринкові боргові зобов'язання (приблизно 80 %). На частку неринкових боргових зобов'язань припадає майже 18 %.

У 2011 р. уряд РФ розглянув боргову стратегію на 2012–2014 рр. Два роки тому було розглянуто аналогічний документ за попередній період. У принципі документ зберігає ту саму позицію, яку Мінфін обрав ще два роки тому: державний борг РФ і сукупний державний борг має зменшуватися відносно ВВП, при цьому частка державного внутрішнього боргу повинна зростати.

Згідно з цією стратегією на внутрішній ринок планується залучити за рахунок розміщення державних цінних паперів 868,5 млрд руб. при одночасному погашенні рублевих облігацій на суму 265,3 млрд руб. За три роки чисте залучення по державних паперах становитиме 603,2 млрд руб. Міністерство фінансів планує щорічно збільшувати обсяг ринку ГКО / ОФЗ на 115–150 млрд руб. Державний борг за деякими оцінками зростає з 931,2 млрд руб. на початок 2009 р. до 1554,1 млрд руб. на початок 2014 р. [12].

Таким чином, під державним зовнішнім боргом розуміються боргові зобов'язання РФ як позичальника або гаранта погашення позик іншими позичальниками перед фізичними та юридичними особами, іноземними державами, міжнародними фінансовими організаціями, виражені в іноземній валюті.

Державний зовнішній борг Російської Федерації включає такі заборгованості:

1. Заборгованість офіційним кредиторам, тобто комерційним банкам західних країн, яка регулюється Паризьким клубом, що об'єднує офіційних представників основних країн — міжнародних кредиторів.

2. Кредити, надані комерційними банками західних країн, регульовані Лондонським клубом, який об'єднує банкірів-кредиторів на неофіційній основі.

3. Заборгованість різним західним комерційним структурам за фірмовими кредитами, пов'язаними з поставкою товарів і наданням послуг.

4. Заборгованість міжнародним фінансовим організаціям (МВФ, МБРР та ЄБРР).

5. Борги СРСР країнам — колишнім членам РЕВ.

6. Єврооблігаційні позики.

7. ОВГВЗ (облігації внутрішньої державної валютної позики).

8. Кредити Центрального банку РФ.

Зовнішній борг Росії складається з двох частин:

- борг колишнього СРСР, який прийняла на себе Росія;
- новий борг Росії, який формувався в основному після 1992 р.

Таким чином, Росія повністю розрахувалася з Паризьким клубом кредиторів (ПКК) та реструктурувала борг колишнього СРСР. Як стверджується у прес-релізі Мінфіну, загальна економія коштів федерального бюджету на процентних платежах за період до 2020 р. перевищить 12 млрд дол. за рахунок дострокового погашення [13].

Що стосується Вірменії, то за останні десять років спостерігалися дві суперечливі тенденції. З одного боку, уряд Республіки Вірменія стрімко скорочував співвідношення державного боргу до ВВП, причому найнижчий рівень цього показника був зафіксований у 2008 р., тобто до початку світової фінансової кризи. Однак з відомих причин, так само як й інші пострадянські країни, Вірменія почала брати кредити у міжнародних фінансових організацій, а також в уряді Росії — близько 500 млн дол. США. З другого боку, за останні десять років спостерігається поступове зростання абсолютного обсягу державного боргу, в тому числі — частка внутрішнього боргу теж почала зростати.

Валютна складова державного боргу для бюджетної системи країни найбільш небезпечна, оскільки триваюча девальвація на-

ціональної валюти неминуче призводить до подорожчання самого боргу та його обслуговування.

Міжнародні фінансові організації часто користуються показником “резерви / платежі за зовнішнім боргом”, що є, на їхню думку, найважливішим індикатором потенційних проблем країни з ліквідністю — здатністю уряду і резидентів своєчасно виконувати зобов’язання за зовнішнім боргом, зберігати досягнутий рівень кредитного рейтингу і доступ на міжнародні фінансові ринки. Критичним значенням є рівень у 100 %, що відображає рівність офіційних резервів та обсягу термінового протягом року зовнішнього боргу. Менші значення показника відзначають ймовірність того, що або уряд, або резиденти країни припинять обслуговувати чи погашати строковий у поточному (звітному) році борг через брак доступної іноземної валюти. Золотовалютні резерви Російської Федерації нині становлять 521 300 000 000 дол. США [14], а платежі з погашення та обслуговування державного зовнішнього боргу — 17,15 млрд дол. Таким чином, “резерви / платежі за зовнішнім боргом” значно нижчі критичного рівня.

Література

1. Armenia's national debt totals \$4,369bln in 2012 // PanARMENIAN.Net. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.panarmenian.net/eng/news/144164/
2. List of National Debt by Country. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.economicshelp.org/blog/774/economics/list-of-national-debt-by-country>
3. Внешний долг России за квартал вырос на 50 миллиардов долларов. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: lenta.ru/news/2013/04/03/debt/

4. Экономика и статистика БРИКС. Факт и прогноз внешнего долга РФ. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://ray-idaho.ru/picture_library/2013-04-02_093718.png

5. Государственный внутренний долг РФ перевалил за 4 трлн! // Финансовая лента // Мир Тесен. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://finlenta.mirtesen.ru/blog/43833121086/Gosudarstvennyiy-vnutrenniy-dolg-RF-perevalil-za-4-trln!>

6. Внешний долг России сократился еще на 28 млн долл. // РБК. 27 марта 2013 г. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.top.rbc.ru/economics/27/03/2013/851289.shtml

7. Внешний государственный долг Армении сократился. // Национальная идея. — 04.04.2013. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://n-idea.am/ru/news.php?id=28871&fl=y>

8. Сайт Министерства финансов Армении. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.minfin.am

9. Государственный долг // Современное состояние / Юрид. портал. Справочник / БИТРИКС / Информация, публикации, статьи / финансы. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.jur-portal.ru/work.pl?act=handbook_read&subact=850151&id=361717

10. Романова Н. Алхимия бюджета // Интерв'ю з Олексієм Кудріним. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.profile.ru/items_1641

11. Мысляева И. М. Государственные и муниципальные финансы. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Инфра-М, 2007. — 360 с.

12. Ворожцов П. А. О принципах политики России в области управления государственным долгом // Рынок ценных бумаг. — № 18. — 2005. — С. 20—24.

13. Финам.ру: рынок ценных бумаг, информация и аналитика. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.finam.ru

14. ЦБ РФ: Золотовалютные резервы РФ за период 5—12 апреля 2013 г. увеличились с 4,4 млрд долл. — до 521,3 млрд долл. аналитика / Quote.rbc.ru 18.04.2013. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://quote.rbc.ru/news/fond/2013/04/18/33930390.html>

У динаміці державного боргу Вірменії спостерігалися дві суперечливі тенденції. З одного боку, уряд РА стрімко скорочував співвідношення державного боргу до ВВП. Однак, так само як і інші пострадянські країни, Вірменія почала брати кредити у міжнародних фінансових організацій, а також в уряді Росії. З другого боку, за останні десять років спостерігається поступове зростання абсолютного обсягу державного боргу, в тому числі — частка внутрішнього боргу теж почала зростати.

В динаміке державного долга Армении наблюдались две противоречивые тенденции. С одной стороны, правительство РА стремительно сокра-

цало соотношение государственного долга к ВВП. Однако, так же как и другие постсоветские страны, Армения стала брать кредиты у международных финансовых организаций, а также у правительства России. С другой стороны, за последние десять лет наблюдается постепенный рост абсолютного объема государственного долга, в том числе — доля внутреннего долга тоже стала расти.

The dynamics of public debt Armenia observed two contradictory trends. On the one hand, the GoA rapidly reduced the ratio of public debt to GDP. However, just like other post-Soviet countries, Armenia has to take loans from international financial organizations and the governments of Russia. On the other hand, in the last ten years there has been a gradual increase in the absolute amount of debt, including — the share of domestic debt also began to grow.

Надійшла 21 жовтня 2013 р.

ФОРМУВАННЯ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИХ ПІДХОДІВ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У НАПРЯМІ “НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА”

Наукові праці МАУП, 2013, вип. 4(39), с. 160–168

Розглядаються сучасні підходи щодо формування вітчизняної теорії та методології досліджень проблем економічної безпеки підприємств у напрямі “Національна безпека”, а також визначаються основні напрями здійснення наукових досліджень, які можна запропонувати у цьому контексті.

Методологія науки (грецьк. *methodos* — спосіб, метод і *logos* — наука, знання) — це система методологічних і методичних принципів і прийомів, операцій і форм побудови наукового знання [1]. У кожній галузі науки є не тільки загальні, а й свої специфічні теоретичні вихідні положення та принципи, які становлять її теоретичний фундамент. Використовуючи певні методи досліджень, ми можемо підтвердити (або не підтвердити) теоретичні припущення, на базі яких ґрунтується наукове дослідження.

Разом з тим, в Україні активно розвиваються нові наукові галузі, дослідження яких охоплює методологію багатьох наук. До цих наукових галузей варто віднести державне управління і національну безпеку. І якщо в державному управлінні визначена своя теоретична і методологічна база досліджень, то в національній безпеці тільки триває її формування та пошук. Особливо це стосується організації досліджень на мікрорівні, коли йдеться про дослідження у напрямі спеціальності 21.04.02 “Економічна безпека суб'єктів господарської діяльності”, економічні науки.

Незважаючи на затверджений паспорт цієї наукової спеціальності, ми маємо зрозуміти, чим саме дослідження за цією спеціальністю відрізняються від досліджень з інших наукових напрямів в економічній науці.

Щоб зрозуміти різницю у цих дослідженнях, необхідно визначити, що являє собою національна безпека як окрема галузь наукових досліджень і наукових знань. Йтися має не про дослідження, які здійснюються на перетині різних наук, а про дослідження, які здійснюються у певній науковій галузі — національній безпеці.

У розвиток теорії та методології національної безпеки зробили значний вклад відомі українські вчені В. Абрамов, В. Богданович, А. Власюк, Л. Гнилицька, М. Єрмошенко, О. Кириченко, Т. Ковальчук, В. Липкан, С. Пиріжків, Д. Прейгер, Г. Ситник, А. Сухоруков В. Терехов, В. В.Франчук та ін. Кожний з них намагався адаптувати загальнонаукові та специфічні методологічні підходи до вивчення проблем національної безпеки України. Завдяки їхнім науковим працям національна безпека виділена в окрему наукову галузь. Однак, незважаючи на це, своєї методології вона поки не має і через це використовує методологічні підходи з різних галузей наук.

У подальшому, при розв'язанні наукових проблем, які стосуються економічної безпеки суб'єктів господарювання, в основному використовується методологія наукових досліджень державної, військової та інформаційної

безпеки. Деякі вітчизняні науковці використовують тільки теоретико-методологічну базу економічних наук при здійсненні досліджень з економічної безпеки підприємств у напрямі “Національна безпека”.

Незважаючи на те, що безпека у сфері економіки є інтегральним показником економічного становища всіх суб’єктів господарської діяльності, механічно переносити методологічні підходи і принципи проведення досліджень у сфері державної, військової та інформаційної безпеки на мікрорівень не можна [2].

У розвинених європейських країнах та в США взагалі відсутнє поняття “економічна безпека підприємств”, а є визначення “безпека”. Методологічною основою для здійснення прикладних досліджень із забезпечення безпеки у цих країнах є положення “Security management”, “Risk management”, “Crisis management”. Ми можемо визначити праці зарубіжних фахівців-вчених: М. Button, Y. Koniechy, S. Garfinkel, A. Carrol, E. Ahlf, A. Zebrowski, Zb. Ruszkowski, Y. Lobkovitz [3] та ін., які розглядають проблеми економіч-

ної безпеки підприємств через забезпечення їхньої безпеки.

Відсутність в економічній теорії системного уявлення про економічну безпеку означає, що методологічні проблеми цього явища заслуговують на особливу увагу і мають розглядатися як відносно самостійний клас проблем.

З огляду на діалектику економічної безпеки, доцільно розглянути існуючі теоретичні погляди з цього питання в різних галузях наукового знання. Тим більше, що забезпечення безпеки було фундаментальною потребою економічних, соціальних, природних і технічних систем упродовж всієї історії людства. Окремих досліджень щодо формування методології економічної безпеки у напрямі національної безпеки поки не здійснювалось.

Визначимо основні підходи до формування вітчизняної теорії та методології досліджень проблем забезпечення економічної безпеки підприємств у напрямі “національна безпека”.

Розглядаючи національну безпеку як окрему наукову галузь (рис. 1.), ми маємо зро-

Рис. 1. Безпека як інтегральна галузь наукових знань

зуміти, що вона охоплює методологію всіх наукових галузей і є комплексною наукою.

Окремі праці українських економістів-фахівців з економічної безпеки присвячені проблемам формування теорії та методології економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності, системі безпеки підприємств, технік та технологій забезпечення безпеки. Серед них потрібно відзначити наукові праці (монографії): І. Белоусової, Л. Гнилицької, Ю. Кіма, І. Мігус, О. Кириченко, В. Кралича, Т. Момот, В. Франчука, Л. Шемаєвої, [4] та ін., в яких здійснено спробу формування певних положень вітчизняної теорії та методології економічної безпеки підприємств.

Неможливо дослідити проблему економічної безпеки на рівні суб'єктів господарської діяльності в національній безпеці, використовуючи тільки економічні методи досліджень без урахування впливу макrorівня на мікрорівень, і навпаки.

Необхідно зрозуміти, що безпека у сфері економіки, за великим рахунком, залежить від рівня економічної безпеки всіх і кожного окремого суб'єкта господарської діяльності, сукупність яких і становить національну економіку [5].

Таким чином, коли йдеться про наукове забезпечення діяльності у сфері економічної безпеки, варто зрозуміти кілька інтегрованих напрямів наукових досліджень.

Перший — дослідження небезпечних процесів і явищ, що відбуваються у світовій економіці, які можуть негативно вплинути на економічну безпеку України.

Другий — дослідження стану економічної безпеки України і тенденцій у розвитку несприятливих факторів у національній економіці та формування механізмів із протидії їм.

Третій — дослідження рівня стійкості, захисту інтересів і можливостей національної економіки протидіяти негативному впливу кризових явищ світової економіки.

Четвертий — дослідження стану економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності, зовнішніх і внутрішніх факторів небезпек і загроз економічній безпеці.

П'ятий — дослідження особливостей організації системи економічної безпеки підприємств, діяльності суб'єктів її забезпечення та використання ними технік та технологій, які дають можливість забезпечити економічну безпеку.

Незважаючи на те, що зазначені напрями наукової діяльності в галузі економічної безпеки взаємопов'язані та спрямовані на досягнення однієї стратегічної мети — забезпечення економічної безпеки та економічного розвитку нашої держави, в плані методології вони відрізняються один від одного [6].

До основних напрямів досліджень за спеціальністю 21.04.02. “Економічна безпека суб'єктів господарської діяльності” належать [13]:

- Теорія і методологія досліджень систем економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності.
- Цілі, завдання, принципи, форми, методи, механізми і функції служб безпеки суб'єктів господарської діяльності в системі забезпечення економічної безпеки.
- Критерії, показники й індикатори стану системи економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності та оцінка її ефективності.
- Діяльність служб безпеки суб'єктів господарської діяльності із забезпечення фінансової, економічної, енергетичної, інвестиційної, інноваційної, зовнішньоекономічної безпеки суб'єктів господарювання.
- Моделювання й проектування систем економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності.
- Діяльність суб'єктів системи національної безпеки України із забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності.
- Управління системою економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності.
- Контроль, моніторинг і діагностика стану системи економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності.
- Організаційне забезпечення функціонування й розвитку системи економіч-

ної безпеки суб'єктів господарської діяльності.

- Міжнародний і вітчизняний досвід, національні й міжнародні стандарти системи забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності.
- Стратегія розвитку системи економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності в Україні.
- Економічна безпека суб'єктів господарської діяльності — як складова національної безпеки держави.
- Діяльність служб безпеки суб'єктів господарської діяльності по вирішенню корпоративних конфліктів із запобігання протиправному поглинанню та рейдерству.
- Захист комерційної таємниці та інтелектуальної власності в системі економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності.
- Фінансово-економічне і кадрове забезпечення системи економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності.
- Організація і види планування діяльності служби безпеки суб'єктів господарської діяльності.
- Технології системи забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності.

- Інноваційний розвиток системи економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності.
- Інформаційно-аналітичне забезпечення системи економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності.
- Механізми системи економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності.
- Витрати та фінансово-економічні результати діяльності служби безпеки суб'єктів господарської діяльності.

Тобто це є предметом наукових досліджень за цією науковою спеціальністю. Але на сьогодні теорія та методологія досліджень дещо не сформована. З іншого боку, методологічні підходи й принципи проведення досліджень у галузі державної, військової, інформаційної безпеки не можна повною мірою використовувати при розв'язанні проблем економічної безпеки на всіх її рівнях, і особливо на рівні суб'єктів господарської діяльності [7].

Але без використання методологічних підходів і методів інших наук також неможливо вивчити проблеми економічної безпеки підприємства, якщо йдеться про національну безпеку.

Графічно економічну безпеку суб'єктів господарської діяльності доцільно подати у вигляді “мішені”, що включає такі складові (рис. 2):

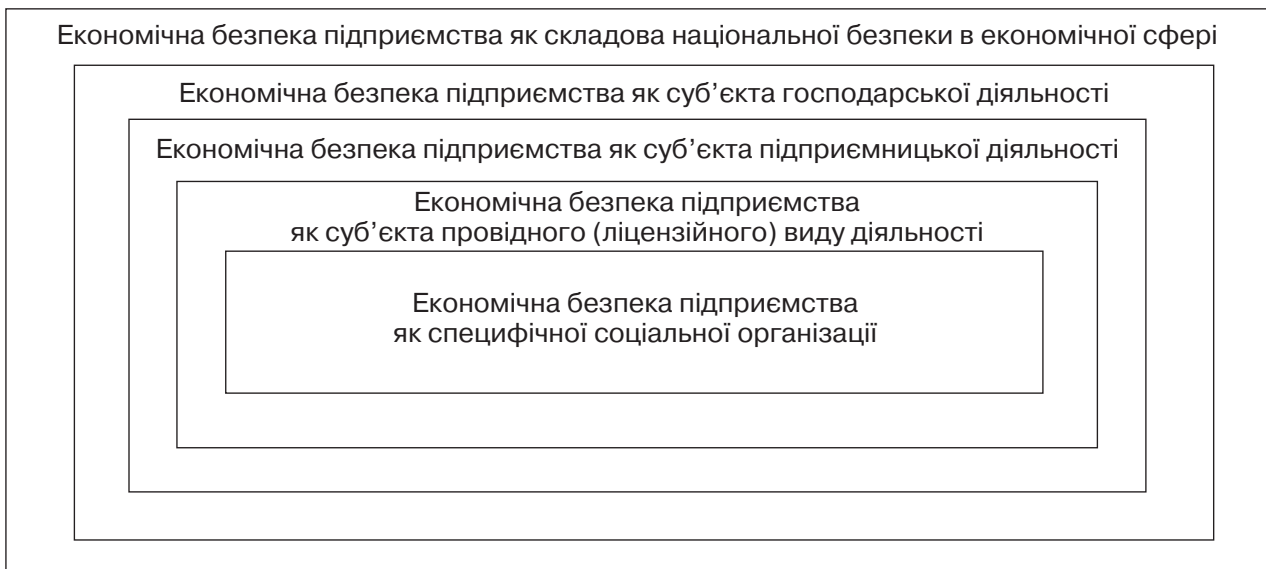

Рис. 2. Складові системи економічної безпеки підприємства

- Економічну безпеку суб'єкта господарської діяльності як специфічної соціальної організації.
- Економічну безпеку суб'єкта господарської діяльності як суб'єкта провідного (ліцензійного) виду діяльності.
- Економічну безпеку як суб'єкта підприємницької діяльності.
- Економічну безпеку як суб'єкта господарської діяльності.
- Економічну безпеку як складову національної безпеки в економічній сфері.

Кожна з цих складових має свої можливості формування зовнішніх і внутрішніх загроз для діяльності суб'єкта господарської діяльності, свої індикаторні показники стану та вимагає комплексного використання методів їх дослідження і формування системи економічної безпеки для їх протидії.

Для суб'єктів господарської діяльності домінуючою є система економічної безпеки, навколо якої формуються інші види безпеки (інформаційна, технічна, фізична і т. п.) [8].

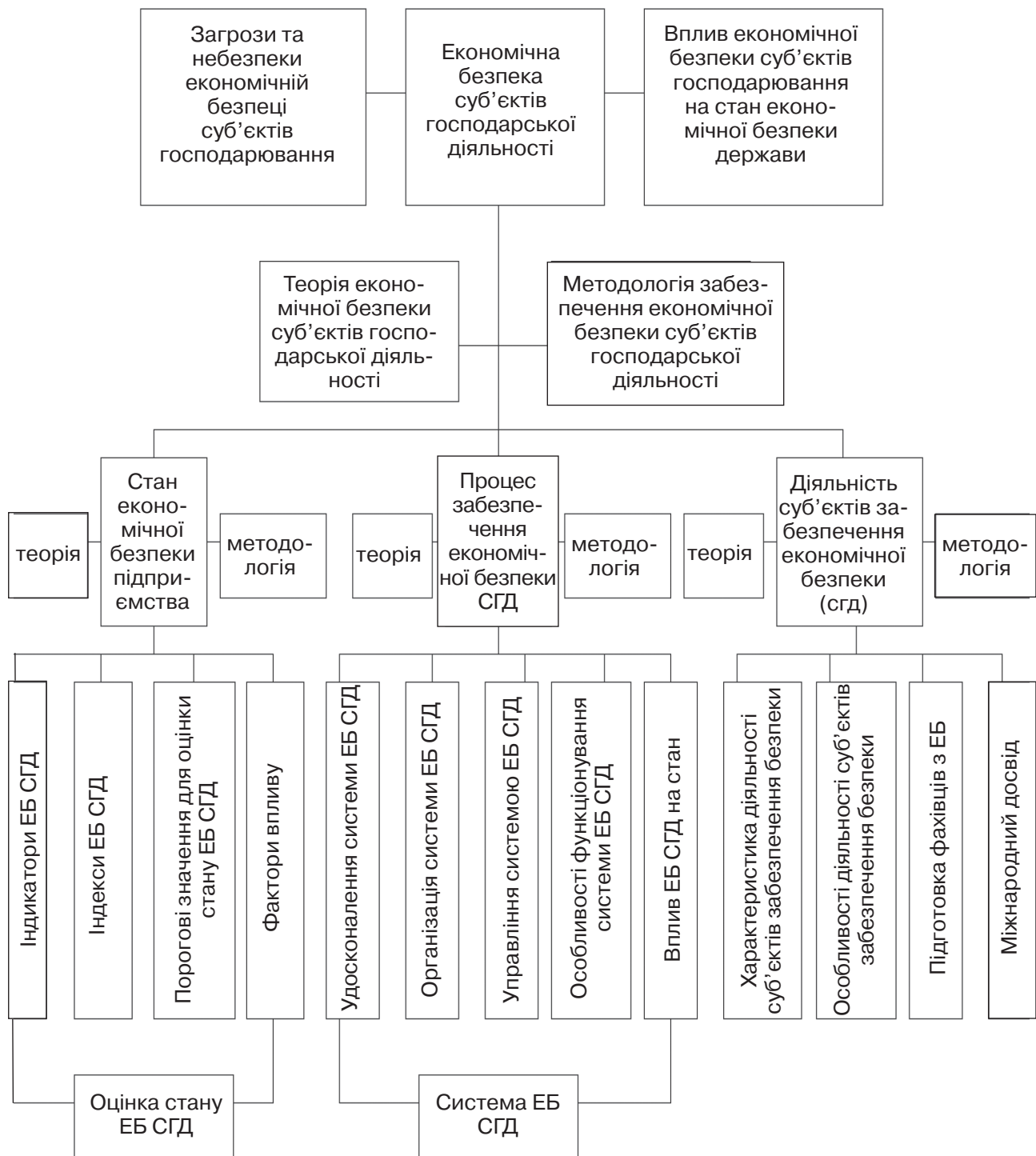
Сучасна наука дає можливість досліджувати економічну безпеку суб'єкта господарської діяльності через оцінку її стану, або досліджувати процес її забезпечення через діяльність її суб'єктів [9]. Але виникає питання теорії та методології досліджень, який саме обрати шлях, щоб отримати необхідну інформацію, на підставі якої набувати нові знання щодо об'єкта досліджень?

Слід наголосити, що проблеми економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності у науковій сфері національної безпеки (див. рис. 3) можна розглядати через:

- розвиток теорії та методології забезпечення або оцінки стану економічної безпеки підприємства певної галузі, діяльність яких впливає на стан економічної безпеки держави;
- дослідження загроз і небезпек, які характерні для економічної безпеки держави й впливають на діяльність вітчизняних підприємств;
- дослідження діяльності вітчизняних підприємств із протидії загрозам і небезпекам, які впливають на його діяль-

ність і прямо або побічно є характерними для загроз економічної безпеки держави;

- аналіз економічної і фінансової діяльності підприємств, якщо його діяльність впливає на стан економічної безпеки держави або характерна для певної галузі;
- оцінку стану захищеності підприємств, його провідного виду економічної діяльності за умови розгляду діяльності його підрозділу безпеки або функціонування системи економічної безпеки на підприємстві;
- аналіз діяльності підприємств із забезпечення своєї економічної безпеки через діяльність суб'єктів забезпечення його безпеки;
- дослідження механізмів забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності, які можуть бути використані для підприємств певної галузі або для більшості вітчизняних суб'єктів господарювання;
- вивчення напрямів, форм, методів, засобів, технік і технологій забезпечення економічної безпеки на вітчизняних підприємствах, які можуть використовуватися для забезпечення захисту національної економіки;
- вивчення організаційно-правового та економічного становища забезпечення функціонування системи економічної безпеки на вітчизняних підприємствах;
- вивчення, встановлення й оцінювання критеріїв, індикаторів, показників стану системи економічної безпеки на підприємствах залежно від специфіки провідного виду їхньої економічної діяльності;
- дослідження взаємозалежності стану економічної безпеки держави, суб'єктів її забезпечення відносно економічної безпеки вітчизняних суб'єктів господарської діяльності;
- дослідження особливостей організації та функціонування підрозділів безпеки на вітчизняних підприємствах, діяль-

Рис. 3. Теоретико-методологічні напрями досліджень економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності в сучасній економічній науці

ності їх фахівців та використання ними певних технік і технологій.

При формуванні методології досліджень у напрямі “національна безпека” необхідно враховувати, що система економічної безпеки

підприємства, як і будь-яка інша система, являє собою певну множину взаємопов'язаних елементів, що забезпечують безпеку підприємства та досягнення ним цілей бізнесу (отримання прибутку).

Система економічної безпеки:

- 1) механізм із вироблення, перетворення і реалізації концепції, стратегії і тактики в сфері безпеки за допомогою скоординованої діяльності державних і недержавних структур;
- 2) сукупність організаційно об'єднаних органів управління, сил та засобів, призначених для вирішення завдань щодо забезпечення національної безпеки.

Потрібно розрізняти систему економічної безпеки підприємства і систему забезпечення безпеки підприємства.

Перша — це функціональна система, яка відображає процеси взаємодії інтересів і загроз, а друга — це організаційна система органів, сил (суб'єктів забезпечення безпеки), засобів, різних організацій, які покликані вирішувати завдання щодо забезпечення безпеки організації.

Методологію забезпечення економічної безпеки підприємства визначає функціональна система — система безпеки, і її не слід плутати із системою забезпечення безпеки — організаційною системою.

У цих систем різні цільові функції. Система безпеки — це методологія теоретичних підходів і практичних дій, що забезпечують максимально повний захист життєвоважливих інтересів соціальної системи від загроз, як внутрішніх, так і зовнішніх.

Систему безпеки утворює теорія, методи, інструменти та механізми реалізації функції безпеки в соціальній системі, спрямовані на захист її інтересів від загроз цим інтересам. Від того, який набір і змістовна частина компонентів у системі безпеки — залежить зміст і сутність забезпечення безпеки, здатність системи забезпечення безпеки захищати не тільки інтереси самої соціальної системи, а й інтереси, права і волю людини як соціальної істоти.

Система безпеки — це насамперед функціональна система. Функціональну систему характеризує методологія теоретичних підходів до вирішення питань безпеки об'єкта, а остання — розуміння сутності системи безпеки. Інакше кажучи, яка методологія такий

і підхід до питання про те, що ставиться як об'єкт захисту і як розуміється сам захист [10].

Основними методологічними особливостями системи безпеки підприємства є унікальність, самостійність і відособленість від аналогічних систем інших виробничих одиниць [11].

Основними принципами побудови системи безпеки організації є такі: комплексність, або системність, безперервність, законність, плановість, ощадливість, взаємодія, поєднання гласності та конфіденційності, компетентність [12].

Отже, можна зробити такі висновки:

1. Обов'язковим при здійсненні досліджень з економічної безпеки підприємств у напрямі “Національна безпека” є розгляд її впливу на економічну безпеку держави та визначення механізмів державного регулювання забезпечення економічної безпеки на вітчизняних підприємствах.

2. При проведенні наукових досліджень процесів та явищ у галузі економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності в напрямі “Національна безпека” необхідно враховувати всі складові їх системи економічної безпеки. Без врахування впливу стану економічної безпеки окремих суб'єктів господарської діяльності на рівень економічної безпеки держави і навпаки, їх взаємозалежності, неможливе здійснення наукових досліджень у напрямі “Національна безпека” як на мікро- так і макроекономічних рівнях.

3. При дослідженні економічної безпеки підприємств необхідно впроваджувати системний підхід, який дасть змогу виокремлювати такі важливі напрями цієї проблеми, як стан (рівень), індикатори та показники економічної безпеки держави, суб'єктів господарської діяльності, архітектуру і побудову системи економічної безпеки, організацію діяльності суб'єктів забезпечення економічної безпеки підприємств.

4. Слід констатувати, що на сьогодні можливе дублювання та маніпулювання дослідженнями в економічних науках при розв'язанні проблем з економічної безпеки

підприємств. Це пов'язано з тим, що в паспортах інших наукових спеціальностей з економічних наук теж розглядаються питання економічної безпеки підприємств. Щоб уникнути цього, необхідно переглянути паспорти наукових економічних спеціальностей або ввести нову наукову спеціальність — національна безпека, як це було зроблено щодо спеціальності із державного управління.

Література

1. Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: www.vehi.net/brokgauz/index.html.
2. Проблеми управління економічною безпекою суб'єктів господарювання: Монографія / О. А. Кириченко, А. І. Захаров, С. М. Лаптев, П. Я. Пригунов та ін. // К.: Ун-т екон. та права "КРОК". — К.: ЗАТ "Дорадо" — 2008. — 403 с.
3. Мінаєв Г. А. Безпека організації: Навч. посіб. — К.: КНТ, 2008. — 340 с.
4. Управління фінансово-економічною безпекою: Навч. посіб. / О. А. Кириченко, О. І. Захаров, С. М. Лаптев, П. Я. Пригунов // К.: Ун-т "КРОК", 2010. — 479 с.
5. Камлик М. І. Економічна безпека підприємницької діяльності. Економіко-правовий аспект: Навч. посіб. / М. І. Камлик. — К.: Атіка, 2005. — 432 с.
6. Франчук В. І. Особливості організації системи економічної безпеки вітчизняних акціонерних товариств

в умовах трансформаційної економіки: Монографія / В. І. Франчук / Львів. держ. ун-т внутр. справ. — Л., 2010. — 440 с.

7. Теоретико-методологические и прикладные основы обеспечения экономической безопасности субъектов хозяйственной деятельности: Монография. / О. И. Захаров, П. Я. Пригунов, Л. В. Гнилицкая. — К.: ТОВ "Дорадо-Друк", 2011. — 290 с.

8. Ярочкин В. И. Служба безопасности коммерческого предприятия. — М.: Издат. "Ось-89", 2005. — 349 с.

9. Гнилицька Л. В. Обліково-аналітичне забезпечення економічної безпеки підприємства: Монографія. — КНЕУ, 2012. — 305 с.

10. Мінаєв Г. А. Секьюритология: Монографія / Г. А. Мінаєв. — М.: МФЮА, 2012. — 271 с.

11. Франчук В. І. До питання методології економічної безпеки акціонерних товариств / Міжгалузевий наук.-практ. ж-л "Проблеми науки". — Л., 2010. — Вип. 7. — С. 43—51.

12. Економічна безпека суб'єктів господарювання в умовах глобальної фінансової кризи. (Теоретико-методологічний аспект): Монографія / О. А. Кириченко, М. П. Денисенко, В. С. Сідак, С. А. Єрохін, А. І. Захаров, С. М. Лаптев, П. Я. Пригунов та ін. — К.: ІМБ Ун-ту "КРОК", 2010. — 412 с.

13. Паспорт спеціальності 21.04.02 — економічна безпека суб'єктів господарської діяльності (економічні науки). Постанова президії ВАК України 02.07.2008 № 66-08/6. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://pravo.levonevsky.org/bazaua09/postanov/sbor02/text02797.htm>

Методологічною основою здійснення досліджень на мікрорівні з проблем забезпечення економічної безпеки мають бути методологічні основи різних наук при домінуючих економічних методах досліджень. Так, поряд з економічним (фінансовим) аналізом у дослідженнях можуть використовуватись соціологічні, психологічні, правові або інші методи досліджень. Тільки їх поєднання дасть нам змогу здобути нові знання, які на практиці допоможуть організувати систему економічної безпеки підприємства та забезпечити її функціонування. Дослідження проблем економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності у напрямі "Національна безпека" потребує формування власної теорії та методології, що дасть можливість забезпечити потреби практики у здійсненні діяльності із захисту вітчизняних підприємств.

Методологической основой осуществления исследований на микроуровне по проблемам экономической безопасности должны быть методологические основы различных наук при доминирующих экономических методах исследований. Таким образом, наряду с экономическим (финансовым) анализом в исследованиях могут использоваться социологические, психологические, правовые или другие методы исследований. Только их сочетание позволит нам получить новые знания, которые на практике помогут организовать систему экономической безопасности предприятия и обеспечить ее функционирование. Исследование проблем экономической безопасности субъектов хозяйственной деятельности направления "Национальная безопасность" требует формирования собственной теории

и методологии, позволит обеспечить потребности практики в осуществление деятельности по защите отечественных предприятий.

Methodological basis for the implementation of research at the micro level on issues of economic security should be based on different methodological Science at the prevailing methods of economic research. So along with the economic (financial) analysis in the study can be used sociological, psychological, legal or other research methods. Only the combination allows us to gain new skills that will in practice to organize a system of economic security and ensure its functioning. Studies of the economic security of economic activities in the field of "national security" requires the formation of his own theory and methodology that will enable to meet the needs practice activities to protect domestic enterprises.

Надійшла 1 вересня 2013 р.

**ПРИНЦИПИ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСАМИ СУЧАСНОГО БАНКУ:
ЗМІСТ, СПЕЦИФІКА, ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ**

Наукові праці МАУП, 2013, вип. 4(39), с. 169–173

Досліджуються принципи управління фінансами сучасного банку в контексті триваючих процесів глобалізації та формування глобальних фінансових ринків, зміст та роль сукупності принципів як системи, а також специфіка кожного з її елементів. Центр уваги зосереджено на аналізі засобів втілення принципів управління фінансами в поточній діяльності банків як фундаментальної гарантії стабільності їх функціонування.

Трансформаційні зміни у фінансових відносинах на початку ХХІ ст. зумовили необхідність перегляду концепції банківських фінансів з урахуванням останніх подій на світовому фінансовому ринку. У зв'язку з цим надзвичайно актуальним є питання формування наукових підходів до аналізу банківської діяльності та фінансів банку, і, зокрема, — до розробки нових моделей ефективного управління фінансами банку як надійної гарантії стабільності їх функціонування. Очевидно, що без певного теоретичного усвідомлення нової ролі фінансів банків та їх складових, інструментів і методів регулювання неможлива побудова діючого фінансового механізму функціонування і розвитку будь-якого сучасного банку [1, 15]. Більше того, на сучасному етапі розвитку економічної думки у фінансовій галузі вчені здійснюють багато наукових досліджень, мета яких полягає саме у виявленні тих фундаментальних взаємозв'язків, що формуються між процесом управління фінансами банків та стабільним розвитком і функціонуванням банківської системи і фінансової системи в цілому [2, 54–55]. Таким чином, постає об'єктивна потреба подальших науково-теоретичних досліджень проблематики управління фінансами банків з метою забезпечення стабільності їх розвитку та функціонування.

На сьогодні управління фінансами банків ґрунтується на принципах господарської самостійності, самофінансування, матеріальної зацікавленості та матеріальної відповідальності, підвищення прозорості результатів фінансової діяльності, принципу забезпечення фінансовими резервами і саморегулювання. Проаналізуємо зміст кожного з наведених принципів.

Принцип господарської самостійності передбачає надання повної самостійності банку в розробленні фінансової стратегії і тактики, а також у прийнятті рішень до напрямів вкладень фінансових ресурсів та видів операцій. Банківські установи незалежно від форми власності самостійно визначають сфери та галузі кредитування й інвестування економіки, джерела фінансування з метою отримання прибутку. Фінансовий ринок стимулює банківські установи до пошуку додаткового фінансового капіталу. Банківські установи, як і інші підприємства, для отримання додаткового прибутку можуть здійснювати короткотермінові й довготермінові фінансові інвестиції у формі придбання цінних паперів інших підприємств і держави та через участь у формуванні статутного капіталу інших підприємств. Однак про повну господарську самостійність банку не можна вести мову, оскільки держава регламентує окремі напрями банківської

діяльності. Банки не мають права займатися торгівлею і страховими операціями, в законодавчому порядку сплачують необхідні податки відповідно до встановлених ставок, беруть участь у формуванні позабюджетних фондів; держава визначає їх амортизаційну політику.

Принцип самофінансування означає здійснення фінансової діяльності банку з метою створення умов для сплати фінансових зобов'язань, реалізація цього принципу забезпечує його конкурентоспроможність на ринку банківських послуг. Самофінансування означає повну самоокупність витрат на створення та продаж банківських продуктів і послуг, наявність коштів для інвестування в інноваційні технології та нові послуги. Тобто самофінансування передбачає фінансування не тільки процесів відтворення, а й розвитку банку за рахунок власних фінансових ресурсів.

Об'єктивна необхідність принципу матеріальної зацікавленості та відповідальності обґрунтована основною метою управління фінансовою діяльністю банку, якою є отримання прибутку. У кожному банку формується система мотивації, яка визначає засоби заохочення та показники оцінки діяльності підрозділів банку й окремих працівників. Зацікавленість у фінансових результатах банківської діяльності виявляють не лише її учасники, а й держава в цілому. На рівні окремих співробітників реалізацію цього принципу можна забезпечити високим рівнем оплати праці. Для банку згаданий принцип може бути реалізований у результаті здійснення державою оптимальної податкової політики та обґрунтованої амортизаційної політики. Складовою цього принципу є матеріальна відповідальність, що означає наявність визначеної системи відповідальності за ведення і результати основної банківської та фінансово-господарської діяльності. Форми організації матеріальної відповідальності можуть бути різними, але основні з них дві: індивідуальна та колективна. Фінансові методи цього принципу різні й регламентовані законодавством. Найефективніше зазначений принцип реалізується при організації у банку центрів відповідальності, які створю-

ють умови для розвитку трансфертного ціноутворення [3, 239].

Принцип підвищення прозорості фінансових результатів діяльності банку прямо корелює з вимогою, що діяльність банків регламентує держава. Тобто закони України, норми та нормативи НБУ обов'язкові для всіх банків і мають на меті гарантувати профілактику кризових явищ та безпеку банківської системи. Крім того, банки зобов'язані для формування публічних рейтингів публікувати свою фінансову звітність, у якій мають адекватно відображати схильність до різноманітних ризиків, надавати відомості для формування публічних рейтингів, створювати умови для збільшення прозорості фінансових результатів діяльності банків, виконання вимог міжнародних стандартів звітності.

Принцип забезпечення фінансовими резервами спричинений специфікою умов банківської діяльності, якій притаманна велика кількість ризиків: валютний, кредитний, процентний, операційний, ліквідності тощо. У поєднанні з визначеними ризиками, які створюють можливість неповернення вкладених в активні операції запозичених і залучених ресурсів, банк при організації відносин із клієнтом добровільно і самостійно на свій страх та ризик реалізовує процеси управління ними на основі розробленої ним програми здійснення активних операцій. Реалізацією цього принципу є формування фінансових резервів та інших аналогічних фондів, здатних зміцнити фінансову стійкість банку в критичні моменти його діяльності. Важливе значення у процесі вирішення цих завдань мають резерви, що формують сучасні банківські установи. Викладене підтверджує необхідність використання такого принципу фінансів банку, як забезпечення фінансовими резервами. Слід відзначити, що у практиці організації фінансової діяльності банків широко застосовують термін "резерви" або "резерв". До того ж часто лексичне навантаження цього терміна абсолютно різне [4, 16]. Резерви можуть бути як фондами, кредитними ресурсами банку, так і просто сумою коштів на контрактивному рахунку. Викорис-

тання терміна “резерви” (provisions), на нашу думку, відносно відшкодування втрат по кредитних операціях дещо неадекватне, оскільки зазначений термін неправильно тлумачить економічне значення створення цих резервів. Насправді в банку не створюється резерв як запас грошових коштів, а використовується для підтвердження зменшення реальної вартості кредитного портфеля банку. Нині банки України формують та використовують такі види фондів і резервів: статутний, резервний, фонди економічного стимулювання, фонди емісійних різниць, обов’язкові резерви (ФОР), резерви для страхування вкладів фізичних осіб для компенсацій збитків від активних операцій, які, у свою чергу, поділяються на такі різновиди: резерв під кредитні операції, резерв під операції з цінними паперами, резерв під дебіторську заборгованість та резерв майбутніх витрат і платежів тощо. На нашу думку, резерви банку необхідно розглядати й аналізувати на двох рівнях. По-перше, це ті резерви, які формують усі суб’єкти господарювання; по-друге, це ті, що сприяють виконанню основної функції банку на фінансовому ринку — забезпечення руху фінансових потоків. Варто зазначити, що з теоретичного погляду, резерви банку — це частина його капіталу, що сформована за рахунок прибутку і залишається в розпорядженні банківської установи. Резерви можна використовувати на покриття непередбачених збитків (тобто збитків, виникнення яких неможливо було передбачити заздалегідь і списати на рахунок витрат) і здійснення інших платежів, що, відповідно до законодавства, необхідно здійснювати за рахунок цього фонду. До таких платежів належить, зокрема, виплата дивідендів за привілейованими акціями у випадку недостатності прибутку минулих років.

Резервні фонди разом зі статутним фондом та нерозподіленим прибутком установи становлять основне джерело капіталу для банку і є складовою основного капіталу. Основна відмінність між ними полягає в рівні можливостей банку використовувати кошти з фондів для покриття витрат і збитків. Нероз-

поділений прибуток, що залишається в розпорядженні банку, можна використовувати практично без обмежень, а кошти з резервного фонду — тільки за чітко визначеними цілями. Варто зауважити, що обов’язкові резерви банку — це кошти банківської установи, які зберігають у центральному банку відповідно до передбачених чинним законодавством нормативів для забезпечення деяких своїх операцій. Під час розрахунків суми резервів цього виду особливого значення набуває норма обов’язкових резервів, тобто встановлене законом або рішенням центрального банку процентне співвідношення суми обов’язкових резервів, які утворюються за окремими статтями банківських пасивів, до суми грошових зобов’язань за цими статтями [5, 110]. Резерви страхування вкладів фізичних осіб за своєю природою — це частина коштів, які банківська установа отримала від фізичних осіб (безстроккові й термінові депозити) і зарезервовані у ліквідній формі для забезпечення мінімізації ризику їх використання та можливості погашення вкладів. Відомі дві основні схеми страхування: централізована і децентралізована. Централізована передбачає створення міжбанківського фонду страхування або гарантування депозитів, засоби якого формують за рахунок внесків (первинних, регулярних і спеціальних) банків, що здійснюють операції з депозитами фізичних осіб. У такому випадку кошти фонду спрямовують, як правило, на здійснення неризикованих активних операцій: придбання державних цінних паперів тощо, а вкладникам усіх без винятку банків — учасникам фонду у випадку погіршення платоспроможності банку гарантовано повернення внесків у межах визначеного ліміту. При цьому, якщо “страждає” один банк, претензії його вкладників можуть бути задоволені за рахунок внесків інших банків (тобто спрацює схема солідарного страхування).

Децентралізована схема передбачає створення страхового резерву (пулу) безпосередньо на рівні банку. У такому випадку резервуванню підлягає, як правило, визначений відсоток вкладів фізичних осіб (індивідуальний принцип страхування), а при

нестачі резервних коштів виникає проблема компенсації залишкових вкладників. Децентралізований резерв має, з одного боку, бути у ліквідній формі, а з другого боку — давати визначений дохід комерційному банку, оскільки внески фізичних осіб є платним джерелом коштів, і у випадку розміщення їх у неприбуткові операції банк матиме збитки від негативної процентної маржі. Тому компроміс між ліквідністю і прибутковістю знаходять, як правило, у вигляді державних цінних паперів. Отже, найпродуктивнішим механізмом є централізована схема страхування, оскільки вона забезпечує вищий рівень гарантій для фізичних осіб і можливість коригування необхідної суми страхового внеску залежно від зміни внутрішніх або зовнішніх факторів страховика. В Україні на сучасному етапі фактично діє практика централізованого резервування: поряд із наявністю фонду гарантування внесків фізичних осіб банки резервують визначений відсоток від суми залучених вкладів фізичних осіб. Крім згаданих резервів, банки формують резерви за активними операціями: кредитними, операціями з цінними паперами та дебіторську заборгованість. Банк самостійно визначає обсяги своїх прибутків та витрат, джерело поповнення кредитних ресурсів, спрямування вкладів капіталу з метою отримання прибутку. Держава регламентує тільки обсяги прибутку, що підлягають внеску в бюджетну систему шляхом встановлення відповідних податкових ставок. Чистий прибуток регламентований нормами НБУ, які дають змогу формувати його за рахунок обсягу створених резервів під проблемні активні операції.

Принцип саморегулювання банківських установ пов'язаний з необхідністю виконання основного завдання регулювання фінансової діяльності банку з метою збереження його фінансової стійкості. Особливості формування та використання фінансових потоків банківських установ передбачають спроможність банку до саморегулювання, яке має важливе значення для формування та використання прибутку банків і збереження стійкості банківської системи. Такий принцип фінансів

банку, як саморегулювання, створює умови для взаємопов'язаних скоординованих дій щодо регулювання його діяльності, спрямованих на ефективне управління банківськими ризиками з метою збереження стійкості в умовах постійних змін у навколишньому середовищі [6, 415]. Необхідність використання зазначеного принципу організації фінансів банку зумовлена необхідністю розв'язання проблем практичної реалізації процесів банківського саморегулювання, що є, на наш погляд, результатом прояву діалектичного взаємозв'язку процесів самоорганізації, саморозвитку та регулювання фінансових відносин. Недооцінка цього принципу організації фінансів банку призводить до зниження ефективності дій, спрямованих на підтримку фінансової стійкості банківської системи, та збільшує питому вагу невизначеності, що заважає розвитку процесів прогнозування поведінки банку і банківської системи в цілому.

Таким чином, узагальнюючи результати проведеного дослідження, можемо сформулювати такі висновки. По-перше, використання згаданих принципів управління фінансами банку створює основу до його сталого розвитку та підвищення ефективності фінансових відносин. Реалізація вимог наведених принципів проявляється у створенні умов для збереження фінансової стійкості банку. По-друге, дослідження особливостей формування та функціонування фінансів банку потребує ґрунтовного аналізу його функцій і принципів управління фінансами банку. Фінансова стійкість банківської системи визначається обсягами капіталу, створених фондів та резервів, які формують на засадах використання принципів організації фінансів банку у взаємозв'язку з функціями управління фінансовою діяльністю. По-третє, у сучасних умовах розвитку банківського сектору, а також з огляду на нові виклики, що постають у процесі управління фінансами банків, дотримання та забезпечення досліджених нами принципів видається однією з ключових заповорок гарантування стабільності функціонування як окремо взятих банків, так і банківської системи в цілому.

Література

1. Зверяков М. І. Сучасна економіка як об'єкт економічної теорії: монографія / М. І. Зверяков. — О.: Пальміра, 2008. — 173 с.
2. Вожжов А. П. Процессы трансформации банковских ресурсов: Монография / А. П. Вожжов. — Севастополь: Изд-во "СевНТУ", 2006. — 339 с.
3. Кузнецова Л. В. Процеси ціноутворення у фінансовій діяльності банку: Монографія / [Л. В. Кузнецова, Л. В. Жердецька, Д. В. Завадська та ін.] / Одеський держ. екон. ун-т. — О.: Видавництво "Атлант", 2008. — 372 с.
4. Кузнецова Л. В. Організація планування фінансової діяльності банку: Монографія / Л. В. Кузнецова, Ю. К. Маслов / Одеський держ. екон. ун-т. — О.: Пальміра, 2006. — 247 с.
5. Масленченков Ю. С. Финансовый менеджмент банка: Учеб. пособие [для студ. высш. учеб. завед.] / Ю. С. Масленченков. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. — 399 с.
6. Бланк И. А. Управление денежными потоками: Монография / И. А. Бланк. — К.: Ника-Центр, 2007. — 752 с.

Систематизовано принципи управління фінансами комерційних банків. У сучасних умовах розвитку банківського сектору, а також з огляду на нові виклики, що постають у процесі управління фінансами банків, системне втілення принципів управління видається однією з ключових запорок гарантування стабільності функціонування як окремо взятих банків, так і банківської системи в цілому.

Систематизированы принципы управления финансами коммерческих банков. В современных условиях развития банковского сектора, а также учитывая новые вызовы, возникшие в процессе управления финансами банков, системное воплощение принципов управления является одной из ключевых основ обеспечения стабильности функционирования как отдельно взятых банков, так и банковской системы в целом.

Systematized the principles of financial management of commercial banks. In the present conditions of the banking sector and in view of the new challenges in the management of the finances of banks, system implementation management principles issued by one of the keys to guarantee stability of both individual banks and the banking system as a whole.

Надійшла 28 жовтня 2013 р.

**ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФУНКЦІОНАЛЬНОЇ РІВНОВАГИ
ФІНАНСІВ ПІДПРИЄМСТВ**

Наукові праці МАУП, 2013, вип. 4(39), с. 174–182

Розглянуто особливості виробничого (операційного), інвестиційного і фінансового циклів підприємства, подано схему фінансової рівноваги як функціональної рівноваги між джерелами та їх використанням, а також розглянуто основні показники, що визначають фінансову рівновагу підприємства.

У 70-ті роки ХХ ст. французькі економісти Г. Мен'є, Ф. де Бароле, П. Бульме [8] розробили і запропонували схему аналізу фінансової рівноваги, яку назвали функціональною, оскільки принциповим положенням є визначення економічної діяльності підприємства.

В основі цієї концепції — визначення факту фінансового життя на основі ідентифікації підприємства як центру поєднання факторів виробництва. Тому можна говорити про те, що підприємство є також центром рішень щодо формування, розподілу і використання фінансових ресурсів, які супроводжуються відповідними фінансовими потоками. Таким чином, розвиваючи цей підхід, можна говорити про концепцію підприємства як центру фінансових потоків. Це пов'язано з тим, що в процесі управління фінансами підприємства, між ним або його керівниками, або агентами-принципалами встановлюються взаємозв'язки із зовнішнім середовищем, які супроводжуються прийняттям рішень щодо, по-перше, забезпечення фінансовими ресурсами підприємства як акціонерами, так і банкірами, інвесторами, і, по-друге, використанням фінансових ресурсів у процесі діяльності, особливо у взаємовідносинах зі своїми клієнтами та постачальниками. Тому обов'язковим елементом оцінки фінансової діяльності та фінансових рішень є розгляд

структури фінансових потоків, їх напрямків та кругообіг.

Виходячи з того, що підприємство є центром рішень, можна виокремити ряд функцій, які характеризують певні напрями діяльності: виробнича або експлуатаційна функція — пошук матеріалів, сировини і подальша їх трансформація у продукцію, послуги; функція репарації — розподіл і реалізація продукції, послуг, інкасація і покриття витрат; інвестиційна або деінвестиційна функція — актуалізація, створення необоротних активів; фінансова функція — забезпечення необхідними фінансовими ресурсами для підтримання стабільного функціонування і зростання. Таким чином, взаємодія функцій і напрямів діяльності підприємства формує три окремі цикли діяльності: виробничий (операційний), інвестиційний і фінансовий.

Виробничий цикл основної діяльності визначає послідовність: постачання — виробництво — збут. Він має кілька фаз. Перша фаза пов'язана з формуванням необхідного обсягу сировини, матеріалів, запасів. Ця фаза циклу, як правило, характеризується загальною закономірністю, згідно з якою існує розрив між реальними грошовими і фінансовими потоками, який покривається за рахунок кредитів. Друга фаза — виробництво. Запаси ТМЦ трансформуються у готову продукцію, послуги. При цьому виробництво вимагає й інші реальні

потоки, наприклад, робочої сили, енергії, які вимагають компенсаційних грошових потоків. Якщо тривалість кредиту постачальника збігається з періодом запасів первинних матеріалів, то ця фаза операційного циклу може фінансуватися за їх рахунок. Третя фаза – формування запасів готової продукції та її реалізація. У цьому випадку можливі дві ситуації. Якщо продаж відбувається за готівку, тобто безпосередньо в момент реалізації, то реальні потоки підприємства трансформуються в грошові. У випадку, коли підприємство реалізує продукцію у кредит, настає четверта фаза – інкасація продаж. У результаті виникає дебіторська заборгованість, яка вимагає контролю й управління.

Зауважимо, що тривалість операційного циклу залежить від специфіки діяльності підприємства, специфічних характеристик технології виробництва, особливостей організації фінансово-господарської діяльності, політики щодо реалізації в кредит, політики формування запасів тощо. Він може тривати від кількох днів, наприклад, у харчовій промисловості, до кількох років – в аерокосмічній промисловості, будівництві суден, літаків. У результаті, можна відзначити, що й потреби у фінансуванні відрізнятимуться залежно від тривалості операційного циклу.

Інвестиційний цикл підприємства визначається послідовністю інвестиційних та деінвестиційних операцій. Ці операції здійснюються у ритмі, який залежить від виду господарської діяльності, специфічних характеристик технічного та технологічного процесів, інвестиційної політики підприємства. Інвестиційна політика у цьому випадку ґрунтується на стратегії, яка враховує, що потоки витрат фінансуються не лише за рахунок зовнішніх джерел, а й за рахунок самофінансування. Ці потоки приводять до збільшення вартості необоротних капіталів та обсягу постійного капіталу.

Фінансовий цикл підприємства, або грошовий, характеризується операціями, які пов'язані з управлінням вільними грошовими коштами або їх дефіцитом. Головною проблемою цього циклу є забезпечення оптимальної

структури фінансування діяльності підприємства. Оптимальною вважаємо ту, яка має мінімальну вартість і придатний рівень ризику. Таким чином, вихідною характеристикою фінансового циклу є здатність до самофінансування, яка визначається як різниця між чистим доходом та оплаченими витратами.

У випадку коли фінансова спроможність підприємства не покриває потреби у фінансуванні діяльності, виникає потреба у покритті дефіциту за рахунок залучення додаткових коштів. У цьому випадку можливо, по-перше, організувати додаткову емісію акцій підприємства, що приведе до збільшення власного капіталу і в подальшому вимагатиме збільшення виплат дивідендів як оплати за користування капіталом акціонерів, але водночас підвищить кредитоспроможність. По-друге, підприємство може звернутися за запозиченнями на фінансовий ринок, наприклад, банківським або облігаційним кредитом. У результаті зростають потреби фінансових виплат щодо обслуговування боргу.

Кожна з операцій за визначеними циклами має особливості реалізації, а тому виникає специфіка їх фінансового обслуговування, тобто відмінності характеристик щодо формування потреб у фінансуванні та використання того чи іншого джерела, які залежать від терміну оборотності, структури і ритму платежів, впливу на результат фінансово-господарської діяльності. Таким чином, платоспроможність і ліквідність підприємства в цьому випадку будуть визначатися існуванням стійкої рівноваги між потребами і забезпеченням фінансовими ресурсами для реалізації конкретного напрямку діяльності: основної, фінансової, інвестиційної. У результаті, маємо можливість представити схему фінансової рівноваги як функціональної рівноваги між джерелами та їх використанням з огляду на стабільність перших і призначення других (див. рис. 1).

Основними елементами функціональної фінансової рівноваги є: системна потреба у фінансуванні оборотного капіталу, або функціональний чистий оборотний капітал (ЧОК), потреба у фінансуванні оборотного капіталу, чисті грошові кошти.

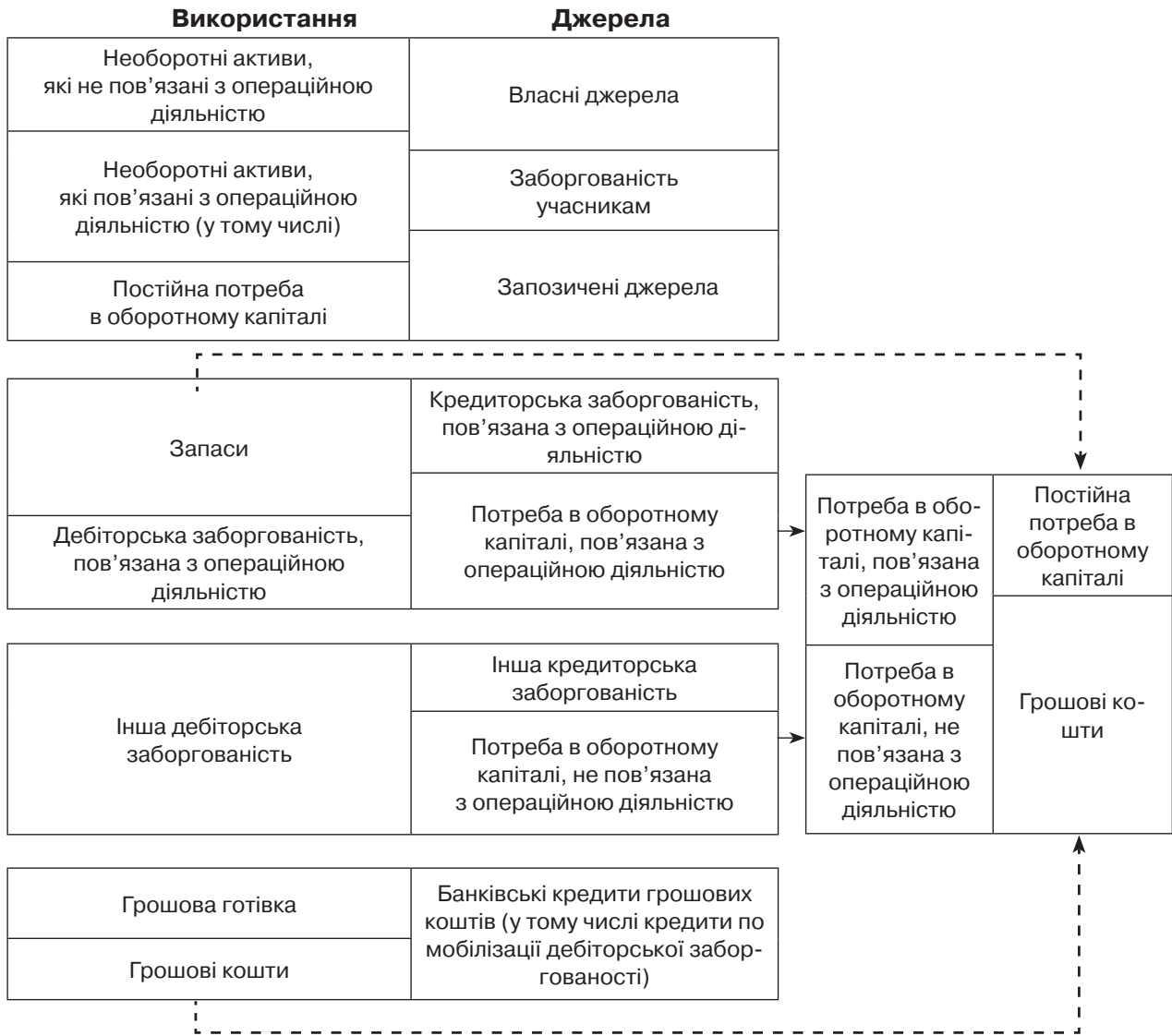

Рис. 1. Схема функціональної фінансової рівноваги підприємства [4]

Функціональний чистий оборотний капітал визначається як різниця між постійними джерелами фінансування діяльності підприємства та їх використанням на інвестування:

$$ЧОК_{\text{функціональний}} = ПК - НА, \quad (1)$$

де $ПК$ — довгострокові джерела фінансування; $НА$ — необоротні активи.

Показник ЧОК характеризує вплив інвестиційного циклу на загальну фінансову рівновагу. Він може мати як позитивне, так і негативне значення. У першому випадку частина постійних джерел вивільняється для фінансування оборотних активів, тобто поточної діяльності. В іншому випадку, фінансування

інвестицій забезпечується лише частково. Постійними джерелами в цьому випадку вважаються ті джерела, які з моменту їх виникнення (внутрішні джерела) або придбання (зовнішні джерела) не повертаються або майже не повертаються підприємством, оскільки призначені для фінансування інвестицій. Таким чином, поняття постійних джерел пов'язано із припущенням про початкове призначення джерел для фінансування інвестицій, що не повертаються або майже не повертаються.

При аналізі майнової моделі теж визначається чистий оборотний капітал і потреба в ньому. Але існує різниця між майновим і функціональним оборотним капіталом, яка

полягає у різниці між постійним капіталом та постійними джерелами. У майновій системі зворотність джерел оцінюється на дату складання балансу, а з постійного капіталу виключаються, наприклад, частина займів зі строком менше одного року. У функціональній системі зворотність джерел оцінюється на дату виникнення або дату накопичення цього джерела, а отже, до складу постійних джерел необхідно включити частину займів зі строком менше одного року [3, 150].

Концепції ліквідного та функціонального балансу підприємства походять від різних концепцій підприємства, але не мають протистояти одна іншій. Як підкреслює Є. Коен [5, 252], існує певне протиріччя між уявленням балансу для аналізу ліквідності і зворотності та його функціональним уявленням. Воно полягає у тому, що в більшості галузей інвестиційний цикл досить тривалий, а цикл поточних операцій — короткий. Цим пояснюється те, що між сумами майно-

вого та функціонального чистого оборотного капіталу, як правило, різниця мінімальна. Але на тих підприємствах, де цикл поточних операцій відносно довготривалий, між цими показниками може виникнути істотна різниця.

Крім того, йдеться про наявність різних переваг використання концепцій [6, 311]. Так, функціональний підхід спрямований на розв'язання проблем фінансування, що виникають перед промисловими підприємствами в економіці, яка характеризується постійним економічним зростанням і волатильністю темпів інфляції, тобто перед підприємствами, які стикаються з ростом необоротних активів та потреби в оборотному капіталі.

Таким чином, можна представити структуру ресурсів підприємства та джерел їх формування у формі функціонального балансу горизонтальної структури (табл. 1).

Наступний елемент функціональної фінансової рівноваги, що заслуговує уваги,

Таблиця 1

Горизонтальна структура функціонального балансу підприємств

Цикл	Використання коштів	Джерела	Відповідні показники
Інвестиційні операції	Придбання необоротних активів та їх поліпшення	Самофінансування Кредити	Функціональний чистий оборотний капітал
Операційні (поточні) операції	Запаси Дебіторська заборгованість, яка пов'язана з господарською діяльністю Інша дебіторська заборгованість	Кредиторська заборгованість, яка пов'язана з операційною діяльністю Інша кредиторська заборгованість	Потреба в оборотному капіталі
Фінансові операції	Наявні (готівкові) грошові кошти, фінансові інвестиції	Банківські кредити, самокредитування	Грошові кошти

це потреба в поточному фінансуванні або потреба в оборотному капіталі. Визначення їх змістовності вимагає уточнення деяких показників. Так, чиста потреба, або чисте використання коштів, пов'язане з поточними операціями, з одного боку, та із кредиторською заборгованістю, яка формується в результаті цих операцій, з другого. У свою чергу, поточні операції впливають на формування запасів і дебіторської заборгованості. Таким чином, можна визначити:

$$ПОК = З + ДЗ - КЗ_{небанк.} \quad (2)$$

де *ПОК* — потреба в оборотному капіталі; *З* — запаси; *ДЗ* — дебіторська заборгованість; *КЗ_{небанк.}* — небанківська кредиторська заборгованість.

Визначений показник може мати негативне значення. Це пояснюється тим, що поточні операції підприємства, навпаки, залучають капітал з інших джерел, а не приводять до збільшення капіталу на основі звичайної господарської діяльності.

Як демонструє схема функціональної фінансової рівноваги на рис. 1, остання визначається на основі порівняння функціонального чистого оборотного капіталу і потреби в ньому. Згідно з пропозицією Г. Мен'є, Ф. де Бароле, П. Бульме [8] грошові кошти (ГК) — це показник, який зіставляє показники ЧОК і ПОК, тобто:

$$ГК = ЧОК - ПОК. \quad (3)$$

Збалансування фінансів підприємства у цьому випадку характеризує лише миттєвий стан. Крім того, грошові кошти не відповідають обсягу касової готівки, яка дорівнює грошовим коштам плюс банківські кредити. Тому у фінансовому аналізі використовують два якісно і кількісно відмінних терміни: грошові кошти брутто — касова готівка і чисті грошові кошти, або грошові кошти нетто, які визначаються як касова готівка мінус поточні банківські кредити. Вони можуть збігатись лише за умови відсутності потреби в поточних банківських кредитах для забезпечення рівноваги фінансів.

З точки зору економічного аналізу потребу в поточному фінансуванні поділяють на дві частини: циклічну ($ПОК_u$) й антициклічну ($ПОК_{au}$). Першу пов'язують безпосередньо з господарським циклом, яка на схемі функціональної рівноваги визначена як господарська потреба (рис. 1.), друга ж не залежить від циклу, і визначається як негосподарська потреба в оборотному капіталі. Враховуючи це, можна узагальнити:

$$ПОК = ПОК_u + ПОК_{au}, \quad (3)$$

$$ПОК_u = З + ДЗ_u - КЗ_u. \quad (4)$$

Поточна потреба в оборотному капіталі у динаміці також повинна характеризуватися параметром стійкості. У цьому випадку стійка частина потреби називається структурною (системною), а нестійка (несистемна) — кон'юнктурною потребою. Залежно від часового параметру структурна потреба є відносно постійною, тоді як кон'юнктурна змінюється, наприклад, у результаті сезонних або випадкових коливань. Такі тенденції вимагають того, щоб для підтримання фінансової рівноваги структурна потреба фінансу-

валася за рахунок постійних джерел, чистого оборотного капіталу, а кон'юнктурна — за рахунок, наприклад, короткострокового банківського або комерційного кредиту.

Таким чином, управління поточною фінансовою рівновагою згідно з функціональним підходом полягає у визначенні та поясненні стану та зміни грошових коштів, а також відповідних змін чистого оборотного капіталу та потреби в ньому. В результаті, підприємство не повинно мати структурно негативні грошові кошти.

З наведеного вище можна визначити, що забезпечення фінансової рівноваги пов'язано передусім зі зростанням потреби в оборотному капіталі. У зв'язку із цим важливо відзначити такі чинники, що визначають потребу в оборотному капіталі: вид діяльності, галузева належність, особливості структури та терміну виробничого циклу; строк та умови оплати покупцями; строк та умови платежів постачальникам; рівень активності, конкуренції; сезонні коливання; інфляція.

Враховуючи умови функціональної рівноваги, можна запропонувати для аналізу матрицю чистих грошових коштів (рис. 2), яка дає змогу виявити можливі моделі фінансового стану підприємства і визначити стратегії подальшого управління фінансами підприємства.

Для того щоб маневрувати власними коштами, з функціональної точки зору, підприємство не повинно мати структурно негативних грошових коштів. Однак, аналізуючи рис. 2, можна виявити дві парадоксальні си-

	Позитивна потреба в оборотному капіталі (+ПОК)	Негативна потреба в оборотному капіталі (-ПОК)
Позитивний чистий оборотний капітал (+ЧОК)	$ЧОК > ПОК$ $ЧОК < ПОК$	$ЧОК > ПОК$
Негативний чистий оборотний капітал (-ЧОК)	$ЧОК < ПОК$	$ЧОК > ПОК$ $ЧОК < ПОК$

Рис. 2. Матриця чистих грошових коштів

туації. Перша, коли *ЧОК* менший ніж потреба в ньому, а отже, грошові кошти мають негативне значення. Друга ситуація — *ЧОК* і *ПОК* мають негативне значення, при чому абсолютне значення другого показника більше першого, і грошові кошти, таким чином, мають позитивне значення. Але такі ситуації можна вважати парадоксальними в межах лише патримоніального аналізу рівноваги, а не функціонального.

Горизонтальна структура капіталу у функціональному аналізі фінансової рівноваги ґрунтується на правилі 3/3. Однак насправді його співвідношення дуже важко підтримувати. Тому деякі економісти [7] пропонують аналізувати функціональне уявлення балансу підприємства як “центр капіталу”. Згідно з цим поглядом його сукупність коштів — “центр капіталу” — являє собою виробничі і комерційні кошти (інвестиційний капітал), які включають промислові і комерційні інвестиції, а також циклічну потребу в оборотному капіталі; фінансові кошти — фінансові вкладення і грошову готівку. Сукупність (“центр”) джерел при цьому — це власний капітал зовнішнього і внутрішнього походження, запозичений капітал. Таким чином, функціональна таблиця на зразок “центр капіталу”, як показано на рис. 3, дає змогу, з одного боку, дослідити загальну рівновагу між джерелами та їх використанням, а з другого, — визначити пріоритети інвестиційної та фінансової політики, реалізувати діагностику стратегії.

Незважаючи на те, що цей підхід дає можливість розв’язати проблему двозначності розуміння ациклічної потреби в оборотному капіталі, існує багато обмежень для фінансового аналізу підприємства і виявлення умов та критеріїв фінансової рівноваги. На думку

Г. Мен’є, Ф. де Бароле, Г. Бульме [8], відсутнє поняття грошових коштів, яке є визначальним при встановленні фінансової рівноваги. Крім того, не зрозуміло, чи є акції, які включені до фінансових вкладень, схожими тією мірою, якою дають можливість підприємству контролювати комерційні і нематеріальні активи інших підприємств, з виробничими і комерційними активами. Крім того, відсутність поняття *ЧОК* і наявність тільки *ПОК* не дає змоги визначити операційну кредиторську заборгованість об’єктом аналізу щодо її конкретного використання (збільшує фінансові ризики щодо неплатоспроможності). Отже зрозуміло, що функціональний аналіз “центру капіталу” обмежує можливість “автоматичної” інтерпретації фінансової рівноваги, але може бути використаний для діагностики економічної і фінансової стратегії підприємства [3, 72].

Таким чином, одним із основних аналітичних елементів діагностики функціональної фінансової рівноваги є аналіз ділової активності, або оборотності. У цьому випадку аналіз оборотності призначений для оцінки здатності підприємства отримувати дохід шляхом здійснення обороту “гроші — товар — гроші” і включає аналіз оборотності поточних активів, аналіз оборотності поточних пасивів, оцінку впливу оборотності на стан підприємства, а також, динаміку “затратного” і “кредитного” циклів.

Дослідження М. О. Кизима, В. А. Забродського, В. А. Зінченко показали [2, 34], що серед показників динамічності (оборотності) капіталу найчастіше вчені застосовують такі показники оборотності: коефіцієнт оборотності активів (K_{oa}), коефіцієнт оборотності оборотних коштів (K_{ook}), коефіцієнт оборотності виробничих запасів (K_{ovz}), коефіцієнт

Кошти, які обслуговують операційний та інвестиційний цикл	Первісна вартість необоротних активів	Власний капітал
	Циклічна потреба в оборотному капіталі	
Кошти, які обслуговують фінансовий цикл	Фінансові вкладення	Запозичений капітал
	Грошові кошти	

Рис. 3. Структура балансу у вигляді “центр капіталу”

оборотності кредиторської заборгованості ($K_{окз}$), коефіцієнт оборотності дебіторської заборгованості ($K_{одз}$), коефіцієнт оборотності власного капіталу ($K_{овк}$), коефіцієнт оборотності готової продукції ($K_{озп}$).

Загальна формула розрахунку оборотності визначається таким чином:

$$\text{Коефіцієнт оборотності активу/пасиву (за період)} = \frac{\text{виручка від реалізації / собівартість продукції (за період)}}{\text{активу / пасиву (середній за період)}} \quad (5)$$

$$\text{Період обороту (днів)} = \frac{\text{актив / пасив (середній)}}{\text{база розрахунку (за один день)}} \quad (6)$$

Існує два основних варіанти розрахунків періодів обороту: до виручки від реалізації і до індивідуальних баз. Під індивідуальними базами розуміють: собівартість реалізованої продукції – використовується для розрахунку періоду обороту таких елементів, як виробничі запаси, незавершене виробництво, аванси, видані постачальникам, кредиторська заборгованість; виручка від реалізації – для розрахунку оборотності авансів покупцям, дебіторської заборгованості [1, 86]. Вибір індивідуальної бази, як правило, визначається завданнями, які ставить аналітик. Так, якщо розраховуємо період обороту на основі виручки від реалізації, то, тим самим, визначаємо можливість підприємства підтримувати рівень активу/пасиву, що склався на підприємстві, при розрахунку періоду обороту відносно індивідуальної бази даємо оцінку доцільності цього рівня активів/пасивів.

Період обороту поточних активів відображає термін часу, протягом якого гроші пов'язані з цим елементом активу і мають конкретну економічну інтерпретацію, а також можуть бути використані для характеристики певних напрямів діяльності – політики формування запасів, збуту, кредитної політики. Період обороту елементів поточних пасивів надає характеристику джерелам фінансування щодо впливу на результати господарської діяльності – тривалість періо-

ду, протягом якого підприємство має можливість ними розпоряджатися.

Позитивним для розвитку підприємства є зменшення періоду обороту активів, що свідчить про зростання ефективності використання коштів їх фінансування. Економісти визнають, що швидкість обороту оборотних активів і рентабельність капіталу перебуває у прямій залежності і свідчить про зростання ефективності використання засобів підприємства. Щодо організації пасивів, то важливим є зростання періоду обороту, що свідчить про більш вигідне використання запозичених коштів. Період обороту активів, за винятком грошових коштів, визначається як “затратний цикл” [1, 88]. Тривалість його відображає термін, протягом якого грошові кошти пов'язані в поточних активах. Зростання “затратного циклу” свідчить про зниження ефективності використання оборотного капіталу, що призводить до зниження загальної ефективності використання капіталу підприємства. Отже, зменшення тривалості “затратного циклу” свідчить про зростання ефективності використання оборотного капіталу. Крім того, зростання “затратного циклу” призводить до зростання поточних пасивів як результат зростання поточних активів, що негативно впливає на рівень ліквідності, платоспроможності та фінансове становище підприємства в цілому. Чим більший “затратний цикл”, тим більша потреба підприємства у фінансуванні господарської діяльності. У цьому випадку з'являється необхідність залучення додаткового фінансування за рахунок внутрішніх або зовнішніх джерел.

Рівень необхідного обсягу додаткового запозичення можна визначити за рахунок аналізу динаміки поточних пасивів і розрахунку “кредитного циклу”, який визначає період обороту всіх поточних пасивів за винятком короткострокових кредитів. Чим більший “кредитний цикл”, тим більш ефективно підприємство використовує можливість фінансування поточної діяльності за рахунок безпосередніх учасників виробничого процесу. Зростання “кредитного циклу” свідчить про зміни умов управління оборотним капіталом

у бік сприятливих для підприємства — таких, що отримуються у процесі поточної виробничої діяльності джерел фінансування, яких стає все більше.

Різниця між “затратним” і “кредитним” циклами визначається як “чистий цикл”. “Чистий цикл” — це показник, який характеризує ефективність організації фінансування операційного процесу. Це частина “затратного циклу”, яка профінансована за рахунок безпосередніх учасників виробничого процесу, тобто за рахунок зовнішніх щодо виробничого процесу джерел. Чим більше показник, тим менш приваблива ситуація для підприємства. Від’ємне значення означає, що кредити постачальників і покупців із надлишком покривають потребу у фінансуванні операційного процесу підприємства, а надлишок може бути використаний для фінансування інших активів підприємства, крім оборотних. Зміни “чистого циклу” відображають умови управління оборотним капіталом. Зростання показника є негативним та свідчить про зростання потреби у фінансуванні виробничого процесу. У протилежному випадку — можна стверджувати про зменшення потреби у фінансуванні виробничого процесу і вивільнення грошових коштів. Для аналізу оборотних активів та їх управління доцільним є використання не абсолютних показників, а тенденцій змін. Крім цього, доречним є визначення основних чинників впливу на зміну показників “затратного”, “кредитного”, “чистого” циклів.

Показники оборотності активів і пасивів залежать від діяльності підприємства, у тому числі від характеристик продукції, послуг;

терміну, складності виробництва, реалізації, інкасації, сезонної залежності від виробничого циклу.

Тож можна зробити такі висновки. Удосконалення механізму збалансування фінансів вітчизняних підприємств має відбуватися на основі оптимізації фінансового циклу, тобто оптимізації управління витратами і запасами, кредиторською і дебіторською заборгованістю, грошовими коштами. Це дасть змогу забезпечити необхідний рівень платоспроможності, ліквідності, фінансової стійкості; створити умови для фінансової рівноваги та стабільного розвитку підприємницької діяльності.

Література

1. Василик С. Оценка эффективности деятельности предприятия / С. Василик // Бизнес-Информ. — 1997. — № 21. — С. 69–71.
2. Кизим М. О. Оцінка і діагностика фінансової стійкості підприємства / М. О. Кизим, В. А. Забродський, В. А. Зінченко. — Х.: ВД “Інжек” — 2003. — 141 с.
3. Коллас Б. Управление финансовой деятельностью предприятия: Пер. с франц. / Б. Коллас. — М.: ЮНИТИ, 1997. — 576 с.
4. Brigham E. F. Financial Management: Theory and Practice / Brigham E. F., Gapenski L. C. — Chicago, N. Y. etc: Dryden Press, 2007. — 1017 p.
5. Cohen E. Analyse financiere / E. Cohen. — Paris: Economica. — 2004. — 608 p.
6. Depallens G. Gestion financiere de l'entreprise / G. Depallens, J.-P. Jobard. — Sirey. — 2001. — 1078 p.
7. Levasseur M. Gestion de la tresorerie / M. Levasseur. — Paris: Economica, 1999. — 184 p.
8. Meunier H. La tresorerie des entreprises / Meunier H., de Barolet F., Boulmer P. — Paris: Dunod, 1980. — 312 p.

Забезпечення необхідного рівня платоспроможності, ліквідності, фінансової стійкості; створення умов для фінансової рівноваги та стабільного розвитку підприємницької діяльності за рахунок удосконалення механізму збалансування фінансів вітчизняних підприємств має відбуватися на основі оптимізації фінансового циклу, тобто оптимізації управління витратами і запасами, кредиторською і дебіторською заборгованістю, грошовими коштами.

Обеспечение необходимого уровня платежеспособности, ликвидности, финансовой устойчивости, создание условий для финансового равновесия и устойчивого развития предпринимательской деятельности за счет усовершенствования механизма сбалансирования финансов отечественных предприятий должно

происходить на основе оптимизации финансового цикла, то есть оптимизации управления затратами и запасами, кредиторской и дебиторской задолженностью, денежными средствами.

Ensure an adequate level of solvency, liquidity, financial stability, creating conditions for a financial balance and sustainable business development by improving the mechanism of balancing finance domestic enterprises should be based on the financial cycle optimization, ie optimization of costs and inventory and accounts receivable, cash.

Надійшла 29 липня 2013 р.

ОПТИМІЗАЦІЯ ПРИЙНЯТТЯ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ В ДІЯЛЬНОСТІ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ

Наукові праці МАУП, 2013, вип. 4(39), с. 183—187

Розглянуто можливості оптимізації управлінських рішень в діяльності промислових підприємств за допомогою побудови багатопараметричних моделей, які різняться між собою залежно від обраного критерію оптимізації — максимум прибутку, максимум виручки чи максимум коефіцієнта віддачі витрат.

Значний інтерес для будь-якого підприємства, що працює в ринкових умовах, становить проблема оптимального управлінського рішення. Таке рішення за інших рівних умов посилює конкурентні переваги підприємства в його діяльності на обраних ринках. Це, однак, не означає, що оптимальне управлінське рішення автоматично забезпечить підприємству беззбитковість виробництва, стійкість його становища на ринку, надійну і стабільну роботу, економічну безпеку. Просто таке рішення дасть найкращий результат для підприємства в умовах ринкової кон'юнктури, що склалася, за наявних витрат на виробництво, цін на товари тощо.

Інформація про ринкові та виробничі параметри діяльності підприємства, що реалізує оптимальне управлінське рішення, дуже важлива для менеджерів вищого рівня, які формують політику фірми, її стратегію розвитку і тактику реалізації. Оптимальне рішення може не бути спрямоване безпосередньо на негайну прибутковість, проте воно дає надзвичайно важливу інформацію, як і за рахунок чого можна виправити скрутне становище, як потрібно управляти підприємством, щоб вийти зі складної ситуації і більше в неї не потрапляти.

У будь-якому випадку, знання про оптимальне рішення і його реалізація допома-

гають уникнути значно гіршого для фірми становища, і в цій своїй якості воно буде дуже корисним підприємству, для використання прихованих, потенційних резервів поліпшення діяльності в майбутньому. Слід відзначити, що оптимізація управлінського рішення ґрунтується на значному обсязі інформації, яку службам маркетингу підприємства необхідно постійно збирати, накопичувати, регулярно оновлювати, переробляти, формувати її на такому рівні, аби цю інформацію можна було використовувати за призначенням.

Для оптимізації управлінського рішення підприємство має вибрати для себе відповідний критерій оптимізації. Одним з основних критеріїв оптимізації управлінського рішення в умовах ринкової економіки, безумовно, є прибуток підприємства. Прибуток, як відомо, є метою ринкового господарювання і тому він є пріоритетним порівняно з рештою альтернативних критеріїв, які можуть бути запропоновані.

Зрозуміло, максимізація прибутку як критерій оптимізації діяльності підприємства є найкращим вибором в умовах стійкої, стабільної економіки. Проте, залежно від ринкової ситуації, мета й завдання підприємства можуть, природно, видозмінитися, що стимулює підприємство до певної зміни своєї економічної політики.

Для віддзеркалення цієї зміненої політики у плані необхідно змінити і критерій оптимізації управлінських рішень. Як альтернативний, що за відповідних умов може виявитися ліпшим за всі інші, можна запропонувати, наприклад, критерій максимуму коефіцієнта віддачі витрат, критерій максимуму виручки від реалізації товарної продукції та низку інших специфічних критеріїв [1; 2; 3; 4].

Максимізація прибутку підприємства — найпоширеніший критерій вибору управлінського рішення. Йому віддають перевагу підприємства, які працюють у стабільній економіці, самі функціонують стабільно і прагнуть до постійного розвитку.

В основі оптимізації діяльності підприємства за критерієм максимуму прибутку лежить побудова такої багатопараметричної моделі, у якій буде встановлено найкраще співвідношення між ціною продажу і обсягом виробництва та реалізації товарного портфелю на ринку. До того ж слід враховувати, що ринкова ціна товару складається як балансуєчий чинник сукупного його попиту і пропозиції та державного регулювання тарифів, якщо йдеться про підприємства природних монополій.

Знаходження оптимального рішення полягає в тому, щоб виразити формулу індексу прибутку у вигляді функції (математичної моделі), яка залежатиме від усіх діючих параметрів, і отримати похідну цієї функції із досліджуваного параметру. Нульові значення цієї похідної відповідатимуть значенням оптимальної ціни товару. Природно, їй відповідатиме оптимальний обсяг виробництва і поставок товару на ринок. За знайденими оптимальними значеннями ціни й обсягу продажів можна легко обчислити індекс прибутку.

Розглянемо побудову математичної моделі.

Формула для визначення сукупного попиту товару на ринку має такий вигляд:

$$b_c = 1 + K_e(1-d), \quad (1)$$

де K_e — коефіцієнт еластичності попиту товару за ціною; d — коефіцієнт зміни ціни.

Оскільки розглядається ринкова рівновага, можна записати і використати для шуканої моделі формулу сукупної пропозиції товару, яка представлена виразом:

$$b_c = (1-U_r)a + U_r b, \quad (2)$$

де a — коефіцієнт зміни пропозиції інших конкуруючих підприємств в досліджуваному періоді порівняно з базисним ($a = 1$, якщо сукупна пропозиція всіх інших підприємств змін не зазнає; $a > 1$, якщо пропозиція росте; $a < 1$, якщо пропозиція скорочується); b — коефіцієнт зміни пропозиції підприємства, що моделюється, в досліджуваному періоді порівняно з базисним (може бути $b = 1$, $b > 1$, $b < 1$ аналогічно коефіцієнту a); — частка підприємства в сукупній пропозиції у базисному періоді.

Стосовно підприємств природної монополії, формулу (2) слід уточнити, оскільки $b_c = b$.

Оскільки ліві частини виразів (1) і (2) рівні між собою, то можна прирівняти їхні праві частини, а потім з одержаної рівності визначити величину ціни товару на ринку. При цьому одержимо:

$$d = \frac{1 + K_e - b}{K_e}. \quad (3)$$

Володіючи всією необхідною інформацією, можна визначити величину ціни товару на ринку. Для цього потрібно мати у своєму розпорядженні відомості про значення таких параметрів:

- коефіцієнт еластичності попиту товару від ціни на нього (K_e);
- планова поставка товару на ринок цим підприємством в аналізованому періоді (b).

Для реалізації цього методу виразимо обсяг поставок товару з формули (3). Одержимо:

$$b_{op} = 1 + K_e(1-d), \quad (4)$$

Ця формула відображає оптимальний обсяг поставок товару для підприємства природного монополіста у сфері газифікації та експлуатації газового господарства.

Індекс прибутку розраховується за формулою:

$$I = \frac{b \left(pd - K_z r - \frac{(1-r)(1+f)}{b} \right)}{p-1}, \quad (5)$$

де K_z — коефіцієнт зміни змінних витрат базисного періоду в аналізованому періоді; параметричні показники $b, p, d, C_0, r, C_1, f, g$ обчислюються за формулами, наведеними в таблиці.

Вираз (4) необхідно підставити у формулу індексу прибутку (5) замість параметра обсягу виробництва продукції і взяти першу похідну відносно ціни товару. Прирівнявши її до нуля, визначимо величину оптимальної ціни товару. Формула для її обчислення така:

$$d_{op} = \frac{1 + K_e}{2K_e} + \frac{K_z r}{2p}. \quad (6)$$

І, нарешті, оптимальний індекс прибутку:

$$I_{op} = \frac{b_{op}(pd_{op} - K_z r) - (1-r)(1+f)}{p-1} \rightarrow \max. \quad (7)$$

В окремих випадках, а саме, коли підприємство відчуває гостру потребу в грошових коштах, вибір управлінського рішення може бути проведений за критерієм максимізації виручки.

В основі такого рішення лежать ті самі міркування, що й для критерію максимуму прибутку. Для початку пошуку оптимального рішення за зазначеним критерієм необхідно побудувати багатопараметричну мо-

дель залежності індексу виручки підприємства від усіх ринкових чинників, що впливають на неї.

У загальному вигляді така залежність може бути подана у вигляді виразу:

$$B = db, \quad (8)$$

де B — індекс виручки підприємства, який відображає зміну абсолютної виручки в аналізованому періоді порівняно з базисним; b — коефіцієнт зміни обсягу виробництва і реалізації продукції у двох порівнюваних періодах (аналізованому й базисному); d — коефіцієнт зміни ціни товару у двох порівнюваних періодах, що враховує кон'юнктуру ринку.

Підставимо у формулу (8) замість коефіцієнта b вираз з формули (4). Тоді одержимо:

$$B = bd = (1 + K_e(1-d))d. \quad (9)$$

Візьмемо першу похідну одержаного виразу, прирівняємо її до нуля, а потім із записаної рівності визначимо оптимальну ціну товару:

$$d_{op} = \frac{1 + K_e}{2K_e}. \quad (10)$$

Оптимальній ціні відповідатиме й оптимальний обсяг виробництва і реалізації продукції. Його можна визначити за формулою (4).

Таблиця

Формули для визначення параметричних показників, що формують прибуток підприємства

Позначення показника	Найменування показника	Формула
b	Коефіцієнт зміни обсягу реалізації продукції	$b = OP_1 / OP_0$
p	Коефіцієнт віддачі витрат у базисному періоді	$p = \Pi_0 / C_0$
d	Коефіцієнт зміни ціни реалізації продукції	$d = \Pi_1 / \Pi_0$
C_0	Собівартість реалізації у базисному періоді	$C_0 = C_{зм} + C_{ст} / OP_0$
r	Коефіцієнт змінних витрат у базисному періоді	$r = C_{зм} / C_0$
C_1	Собівартість одиниці продукції в аналізованому періоді	$C_1 = C_{зм} + C_{ст} / OP_1$
f	Коефіцієнт зміни постійних витрат в аналізованому періоді	$f = C_{1ст} / C_{ст}$
g	Коефіцієнт зміни собівартості продукції базисного періоду під впливом зміни її змінних складових	$g = K_z r + (1-r)$

І, нарешті, оптимальна виручка буде рівна:

$$B_{op} = b_{op} d_{op} \rightarrow \max. \quad (11)$$

Одним з можливих критеріїв оптимізації ухвалюваного рішення може бути коефіцієнт віддачі витрат, який за своєю економічною суттю відповідає максимуму покриття виручкою витрат, що спрямовані на виробництво продукції в аналізованому періоді. Тому цей критерій особливо великого значення набуває в умовах інфляційного режиму функціонування економіки.

Щоб виразити шуканий критерій, необхідно врахувати зміну коефіцієнта віддачі витрат виробництва базисного періоду під впливом зміни виручки й витрат в аналізованому періоді. Враховуючи цю обставину, можна записати формулу для визначення коефіцієнта віддачі витрат в аналізованому періоді таким чином:

$$p_a = p \frac{bd}{bK_z r + (1-r)(1+f)}, \quad (12)$$

де p – коефіцієнт віддачі витрат у базисному періоді; d – коефіцієнт зміни ціни реалізації одиниці товару; b – коефіцієнт зміни обсягу виробництва продукції в натуральному виразі; f – коефіцієнт зміни постійних витрат; K_z – коефіцієнт зміни змінних витрат.

Формула (12) є багатопараметричною моделлю коефіцієнта віддачі витрат виробництва.

Для оптимізації управлінського рішення спочатку виразимо ціну товару через обсяг виробництва (формула (3)) і підставимо цей вираз у формулу (12). У результаті такої підстановки одержимо:

$$p_{op} = p \frac{b[1 + K_e - b]}{K_e [bK_z r + (1-r)(1+f)]}. \quad (13)$$

Тепер візьмемо першу похідну цього виразу за обсягом виробництва і прирівняємо її до нуля. Наведемо остаточну формулу для визначення оптимального обсягу виробництва і реалізації продукції

$$b_{op} = \frac{(1-r)(1+f)}{K_z r} \left[\sqrt{1 + \frac{K_z r [1 + K_e]}{(1-r)(1+f)}} - 1 \right]. \quad (14)$$

Потім визначається оптимальна ціна товару, яка відповідає цьому обсягу за формулою:

$$d_{op} = \frac{1 + K_e - b_{op}}{K_e}, \quad (15)$$

Отримані значення оптимального обсягу виробництва й оптимальної ціни підставимо у формулу (16). Тоді:

$$p_{op} = p \frac{b_{op} d_{op}}{b_{op} K_z r + (1-r)(1+f)} \rightarrow \max. \quad (16)$$

Результати оптимізації управлінських рішень, як це впливає з багатопараметричних моделей, відрізняються між собою залежно від вибраного критерію оптимізації.

Розглянуто три критерії оптимізації – максимум прибутку, максимум виручки і максимум коефіцієнта віддачі витрат. Вибір одного із цих критеріїв приводить до різних обсягів виробництва і цін на продукцію, що випускається.

Питання про вибір критерію оптимальності при формуванні оптимального управлінського рішення в умовах функціонування конкретного підприємства набуває найважливішого значення. Тому потрібне його ретельне економічне обґрунтування з позицій тих конкретних завдань, які стоять перед підприємством у тактичному й стратегічному планах.

Отже, можна зробити такі висновки. Управлінське рішення щодо оптимізації діяльності підприємства за інших рівних умов надає підприємству переваги порівняно з усіма іншими альтернативними варіантами. З метою оптимізації управлінського рішення підприємство має вибрати для себе критерій оптимізації. Головним, найважливішим критерієм оптимізації управлінського рішення для ринкової економіки, безумовно, є прибуток підприємства. Але, залежно від ситуації на ринку, цілі і завдання підприємства можуть, природно, видозмінюватися. Критерій максимуму коефіцієнта віддачі витрат, критерій максимуму виручки від реалізації товарної продукції та деякі інші специфічні критерії за певних умов

можуть виявитися кращими з альтернативних.

В основі оптимізації діяльності підприємства за максимумом прибутку лежить побудова такої багатопараметричної моделі, у якій буде встановлено пріоритетне співвідношення між ціною продажу товару й обсягом виробництва та реалізації. У тих випадках, коли на підприємстві існує гостра потреба в грошових коштах, управлінське рішення може обиратися за критерієм максимізації виручки від реалізації.

В умовах інфляційного режиму функціонування економіки одним з можливих критеріїв оптимізації може бути максимізація коефіцієнта віддачі витрат.

Література

1. Орлов О. Гибкое управление затратами и прибылью (маржинальный подход) / О. Орлов // Економіст. — 2009. — № 2. — С. 24—28.
2. Рудніченко Є. М. Удосконалення існуючих методик планування прибутку від основної операційної діяльності / Є. М. Рудніченко, Н. І. Гавловська // 36. наук. праць Черкаського держ. технол. ун-ту. — 2008. — Ч. 1. — С. 130—135.
3. Тарасюк Г. М. Методичні підходи в плануванні діяльності підприємства в умовах кризи / Г. М. Тарасюк // Наук. праці Нац. ун-ту харчових технологій. — К.: НУХТ, 2010. — № 36. — С. 59—67.
4. Турило А. М. Показники і критерії оцінки якості прибутку на стадії його формування в системі менеджменту підприємства / А. М. Турило, О. А. Зінченко // Фінанси України. — 2008. — № 2. — С. 106—115.

Критерій максимуму коефіцієнта віддачі витрат, критерій максимуму виручки від реалізації товарної продукції та деякі інші специфічні критерії за певних умов можуть виявитися кращими з альтернативних. В основі оптимізації діяльності підприємства за максимумом прибутку лежить побудова такої багатопараметричної моделі, у якій буде встановлено пріоритетне співвідношення між ціною продажу товару й обсягом виробництва та реалізації. У тих випадках, коли на підприємстві існує гостра потреба в грошових коштах, управлінське рішення може обиратися за критерієм максимізації виручки від реалізації. В умовах інфляційного режиму функціонування економіки одним з можливих критеріїв оптимізації може бути максимізація коефіцієнта віддачі витрат.

Критерий максимума коэффициента отдачи затрат, критерий максимума выручки от реализации товарной продукции и некоторые другие специфические критерии при определенных условиях могут оказаться лучшими из альтернативных. В основе оптимизации деятельности предприятия по максимуму прибыли лежит построение такой многопараметрической модели, в которой устанавливается приоритетное соотношение между ценой продажи товара и объемом производства и реализации. В тех случаях, когда на предприятии существует острая потребность в денежных средствах, управленческое решение может избираться по критерию максимизации выручки от реализации. В условиях инфляционного режима функционирования экономики одним из возможных критериев оптимизации может быть максимизация коэффициента отдачи затрат.

The criterion of the maximum rate of return cost criterion of maximum revenue from sales of marketable products and some other specific criteria under certain conditions, may be the best alternative. The basis of the optimization of the company for maximum profit is the construction of such a multiparameter model, which will set a priority value between the sale of goods and the volume of production and sales. In cases where the company there is an urgent need for cash, management decisions can be selected on the criterion of maximizing sales revenue. In terms of the inflation regime of the economy one of the possible criteria optimization can be maximizing rate of return costs.

Надійшла 20 липня 2013 р.

ОГЛЯД ОСНОВНИХ ПІДХОДІВ ДО ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ СПРОЩЕННЯ ПРОЦЕДУР МІЖНАРОДНОЇ ТОРГІВЛІ

Наукові праці МАУП, 2013, вип. 4(39), с. 188—191

Протягом останніх років концепція спрощення процедур між-народної торгівлі привертає до себе все більшу увагу фахівців-практиків, науковців та дослідників. Разом із цим, досі не існує офіційного загально визнаного визначення відповідного поняття, а наявні варіанти тлумачення можуть призвести до помилкового сприйняття його сутності.

Термін “спрощення процедур міжнародної торгівлі” (далі — “спрощення процедур торгівлі”) в основному використовується установами, які мають справу з удосконаленням регуляторної взаємодії між державними органами та учасниками зовнішньоекономічної діяльності. Світова організація торгівлі (СОТ), зокрема, визначає згадане поняття як “спрощення та гармонізацію процедур міжнародної торгівлі”, де процедури торгівлі — це “діяльність, встановлені процеси та формальності, що пов’язані зі збором, поданням, передачею та обробкою даних, необхідних для руху товарів у процесі міжнародної торгівлі” [1]. Поряд із цим, Центр зі спрощення процедур торгівлі та електронних ділових операцій Організації об’єднаних націй (СЕФАКТ ООН), що функціонує у складі комітету з розвитку торгівлі Європейської Економічної Комісії ООН (ЄЕК ООН), визначає спрощення процедур торгівлі як “спрощення, стандартизацію та узгодження процедур і пов’язаних з ними інформаційних потоків, необхідних для переміщення товарів від продавця до покупця та для здійснення розрахунків” [2, 6].

Незважаючи на той факт, що на зазначені вище визначення доволі часто посилаються відповідні фахівці, жодного офіційного загально визнаного визначення поняття “спрощення процедур торгівлі”, що англій-

ською звучить як “trade facilitation”, досі не існує.

Як мінімум три різних терміни вживаються в російській мові (і при відповідному калькованому перекладі на українську мову) для вираження концепту “trade facilitation”:

1. Спрощення процедур торгівлі (simplification of trade procedures) — термін, що зазнав широкого використання в ЄЕК ООН, а також серед фахівців, яка працюють в галузі спрощення процедур торгівлі.

2. Сприяння торгівлі — ще один з використовуваних термінів, але який означає практично інше поняття, а саме “trade promotion”. У різних проектах з технічного сприяння в країнах Центральної Азії та Кавказу цей термін зазнав істотного поширення, незважаючи на приведені ним непорозуміння та розбіжності.

3. Полегшення торгівлі — цей термін є дослівним перекладом та не зовсім коректно передає значення оригіналу. Тим не менш, термін використовується в багатьох офіційних документах. Термін “trade and transport facilitation” все частіше вживається для позначення спрощення, гармонізації, стандартизації та автоматизації торгових процедур, у яких транспорт є основним каналом для здійснення міжнародної торгівлі.

Цей концепт охоплює чотири галузі:

- раціоналізацію та автоматизацію торгових інформаційних потоків;

- налагодження партнерських відносин між приватним і державним сектором, у тому числі всіх сторін, що зацікавлені у спрощенні процедур торгівлі в країні;
- спрощення транзитних перевезень;
- спрощення процедур перетину кордонів і прикордонного контролю.

По-перше, спрощення, стандартизація та автоматизація інформаційних потоків у торгівлі включає в себе спрощення і стандартизацію торгових документів та елементів даних, а також удосконалення й розробку нових електронних методів для обміну інформацією. Основна проблема, на розв'язання якої спрямовано спрощення процедур торгівлі, пов'язана з тим, що для здійснення міжнародної торгівлі трейдер або його агент має заповнити безліч різних форм, що містять практично ідентичну інформацію. Міжнародні експерти дійшли висновку, що для здійснення торговельної операції торгова компанія має надати в середньому 40 різних форм, які містять здебільшого повторювані дані, і відправити їх різним агентствам і торговим операторам. Для розв'язання цієї проблеми експертами були розроблені такі стандарти: модель для формату міжнародних торгових і транспортних документів (зокрема, представлені у формулярізацію ООН для торгових документів і описані в Рекомендації 1 СЕФАКТ ООН), міжнародні коди, а також стандарти для гармонізації визначень елементів даних і обміну інформацією. Концепція “єдиного вікна” для очистки експорту та імпорту (тема Рекомендації 33 СЕФАКТ ООН) передбачає заповнення усієї необхідної інформації в одному агентстві. “Єдине вікно” є однією з найудосконаленіших форм досягнення мети спрощення процедур торгівлі, а саме, усунення вимог щодо надання ідентичної інформації в різних форматах різним агентствам і торговим операторам.

По-друге, спрощення процедур торгівлі охоплює значну кількість різноманітних процесів, передбачає участь різних контрольних агентств, бізнес-партнерів, фінансових установ, перевізників, експедиторів тощо. Слід зазначити, що в цьому процесі задіяні інте-

реси різних сторін, у зв'язку з чим основною трудностю є визначення придатної форми співпраці між ними. Саме тому зацікавлені в процесі спрощення торговельних процедур сторони почали засновувати національні комітети зі спрощення процедур торгівлі та транспорту. Ці комітети організовані у вигляді форумів для обміну думками, обговорення проблем і можливих шляхів їх вирішення з метою спрощення документарних і торгових процедур. На основі такого роду досвіду в найбільш розвинених країнах експерти розробили Рекомендацію 4 СЕФАКТ ООН під назвою “Національні органи спрощення процедур торгівлі”, яка слугувала основою для заснування і здійснення діяльності низки комітетів зі спрощення процедур торгівлі в країнах, що розвиваються, і в країнах з перехідною економікою.

По-третє, спрощення транзитних перевезень є важливим компонентом спрощення процедур торгівлі (ст. VIII Генеральної угоди з тарифів і торгівлі (ГАТТ)). Митна конвенція про міжнародне перевезення вантажів із застосуванням книжки (Конвенція МДП) ЄЕК ООН є основним інструментом для здійснення торгівлі в регіоні ЄЕК ООН шляхом спрощення транзитних процедур та встановлення правил і забезпечення системи гарантій для здійснення транзитної торгівлі.

По-четверте, спрощення процедур перетину кордонів та прикордонного контролю спільно зі спрощенням обміну інформацією є основними сферами спрощення процедур торгівлі в країнах з перехідною економікою, оскільки тривалі затримки на кордонах є однією з головних перешкод для швидкого пересування товарів. Тому необхідні гармонізація та уніфікація процедур і структур, що здійснюють торговий контроль на кордонах, а також введення інтегрованого підходу до управління кордоном. Конвенція ЄЕК ООН про узгодження умов проведення контролю вантажів на кордоні, яка підписана багатьма європейськими країнами, є ефективним правовим інструментом, що може слугувати основою інтегрованого підходу до управління кордоном.

Ще один термін, який викликає розбіжності при перекладі, — “business process”. У деяких випадках цей концепт перекладається як “ділові операції”, що не збігається зі значенням відповідного англійського аналога (“business transactions”, а не “processes”). При цьому більш вдалим варіантом перекладу вбачається “бізнес процес” або “діловий процес”.

Пара термінів — “вантаж” та “товар” (“cargo” та “goods”) також викликали питання. Один і той самий предмет може бути позначений обома термінами, тому на основі консультацій з експертами було вирішено розмежовувати терміни з галузі митної справи, де на ці предмети дивляться як на “товари”, і терміни, які вживаються перевізниками та експедиторами, які говорять про “вантажі” [3, 8–11].

Значна кількість фахівців у галузі спрощення процедур торгівлі також посилається на процедури, що застосовуються для здійснення платежів (наприклад, через комерційні банки). Разом із цим, незважаючи на той факт, що в цьому дослідженні згадуються процедури, пов’язані з платежами, міжнародні фінансові інституції розглядаються як окремі одиниці. З огляду на це, ми не проводимо спеціального екскурсу у відповідну процедурну діяльність цих інституцій, а зосереджуємося, в основному, на взаємодії між бізнесовими колами та державними органами.

Спільним для різних підходів до визначень спрощення процедур торгівлі є прагнення до поліпшення умов торгівлі, а також зниження, або повне усунення, будь-яких трансакційних витрат, що виникають у суб’єктів зовнішньоекономічної діяльності в процесі виконання встановлених державою вимог. У своїй Рекомендації № 4 СЕ-ФАКТ ООН чітко відмічає реформаторські цілі спрощення процедур торгівлі, підкреслюючи, що його керуючими принципами мають бути “... спрощення, узгодження і стандартизація [процедур торгівлі] у такій спосіб, щоб здійснення трансакцій стало більш простим, швидким і економічним ...”. При цьому, спрощення — це “... процес

ліквідації всіх зайвих елементів та дублювань формальностей, процесів і процедур...; узгодженням є приведення національних формальностей, процедур, операцій та документів у відповідність до міжнародних конвенцій, стандартів і встановлених практик; стандартизація — це ... процес розробки узгоджених на міжнародному рівні форматів для практик, процедур, документів та інформації”. Це формулювання також пов’язане з транскордонними операціями за рахунок використання інформаційних та комунікаційних технологій, що ґрунтується на стандартизованих і узгоджених даних [4, 3]. Таким чином, спрощення процедур торгівлі є одночасно політичною, економічною, бізнесовою, адміністративною, технічною і технологічною проблемою [5, 345].

Спрощення процедур торгівлі можна розглядати здебільшого як розширення зусиль щодо лібералізації торгівлі. При цьому головна увага має зосереджуватися на більш оперативних питаннях, пов’язаних з переміщенням товарів через кордони та взаємодією між бізнесом і владою [6, 11–12].

Для більш широкого застосування принципів щодо спрощення процедур торгівлі, а саме: спрощення, стандартизації, узгодження та модернізації процедур міжнародної торгівлі, низка міжнародних, регіональних і національних організацій (наприклад, СЕ-ФАКТ ООН, а також Комісія ООН з торгівлі та розвитку (ЮНКТАД), розробили широкий спектр відповідних рекомендацій та інструментів. У цілому, згадані рекомендації та інструменти спрямовані на заохочення передового досвіду, поліпшення співробітництва між бізнесовими колами та державними органами, впровадження технічних стандартів та узгоджених торговельних і митних процедур.

Аналіз наявних спроб з визначення сутності спрощення процедур торгівлі свідчить, що, незважаючи на зростаючий інтерес фахівців до цього питання, однозначного консенсусу щодо тлумачення означеного терміну досі не досягнуто. Разом із цим, проведене нами дослідження дає змогу в

цілому зрозуміти логіку сучасних підходів до визначення терміну “спрощення процедур торгівлі”, що допомагає уникнути принципово помилкового сприйняття його сутності.

Література

1. WTO. Global Trade-related Technical Assistance Database. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://gtad.wto.org/trta_subcategory.aspx?cat=33121

2. UN ESCAP. Study on National Coordination Mechanisms for Trade and Transport Facilitation in the Unescap Region, 2007.

3. Trade Facilitation Terms: An English-Russian Glossary (second edition). United Nations, New York, Geneva, 2011.

4. UN/CEFACT. Recommendation № 4 — Second Edition. National Trade Facilitation Organs, ECE/TRADE/242. Geneva, 2001.

5. Butterly, T. Trade Facilitation in a Global Trade Environment. Geneva, UNECE, 2003.

6. Grainger, A. Trade Facilitation: A Review. Kingston Upon Thames, United Kingdom, 2007.

Спрощення процедур торгівлі є запорукою успіху динамічного розвитку національних економік країн світу. Разом із цим, наразі не існує єдиного загальноновизнаного тлумачення цієї концепції. Досліджено сутність поняття “спрощення процедур торгівлі”, основні наявні підходи до його визначення.

Упрощение процедур торговли является залогом успеха динамического развития национальных экономик стран мира. Вместе с тем, пока не существует единого общепризнанного толкования этой концепции. Исследованы сущность понятия “упрощения процедур торговли”, основные имеющиеся подходы к его определению.

Trade facilitation is the key to the success of dynamic development of the world's national economies. At the same time, at the moment there is no generally accepted uniform interpretation of this concept. The essence of the concept of “trade facilitation” and the main existing approaches to its definition has been studied.

Надійшла 23 вересня 2013 р.

С. П. САНЧЕНКО

Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова, м. Київ

СОЦІАЛЬНО-ЗАХИСНИЙ КОНТЕКСТ ДЕРЖАВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ СУСПІЛЬСТВ

Наукові праці МАУП, 2013, вип. 4(39), с. 192–194

Розглянуто фундаментальні політико-правові засади соціальної політики з позицій її соціально-захисного аспекту. Аспект є об'єктивно обумовленим, таким, що обґрунтовує подібну політику як важливішу соціальну цінність.

Концептуально і загальнозмістовно соціальний захист є принципом (правилами) перерозподілу сукупного суспільного багатства на користь людей задля задоволення їхніх інтересів і потреб. За різних теоретичних підходів і сформованих концепцій фактично у такий спосіб феном “соціальний захист” пояснюють зарубіжні та вітчизняні фахівці — Р. Арон, В. Бабкін, В. Ворона, Д. Гелбрайт, Є. Головаха, Л. Козер, І. Мигович, Т. Парсонс, Ю. Римаренко, Г. Спенсер, К. Тоффлер, М. Хайдеггер, Т. Шанін та ін.

Щодо суто соціально-захисного контексту соціальної політики, то основоположними у цьому аспекті є праці Г. Бернгарда, С. Біляцького, А. Крупника, І. Миговича, В. Полтавця, Б. Шапіро, В. Скуратівського, О. Палій [6] та ін. Але найбільш показовою у цьому плані видається дисертаційна праця українського вченого А. С. Крупника на тему “Соціально-захисна спрямованість державної соціальної політики за умов трансформації українського суспільства” [4].

Поняття “соціальний захист”, як і поняття “соціальне забезпечення”, — досить нове, воно з'явилося лише у другій половині ХХ ст. і поступово почало застосовуватися у багатьох міжнародних правових актах. Так, у Хартії основних прав трудящих Співтовариств (Європейський Союз, 1989 р., ст. 10) право на соціальний захист формулюється таким чином: “Відповідно до національних норма-

тивних положень кожний працівник в країнах ЄС має право на достатній соціальний захист і залежно від свого статусу і розміру підприємства, на якому він працює, користується відповідними соціальними благами. Особи, які не можуть увійти або знову вступити на ринок праці і не мають засобів для існування, повинні отримувати достатню соціальну допомогу з урахуванням особистих обставин” [8].

Звідси, як мінімум, кілька особливостей такої політики: а) загальне право людини на соціальний захист; б) можливість користуватися лише наявними (реальними) благами; в) диференціація соціальної допомоги людини залежно від її реальних потреб.

Слід відзначити ту принципового характеру особливість, що соціальний захист і соціальна допомога — явища далеко не тотожні. Соціальний захист — більш ширше поняття, що включає в себе соціальну допомогу у різних її формах. При цьому соціальний захист включає в себе: пенсійне забезпечення та забезпечення на випадок безробіття; грошову допомогу сім'ям; різні форми соціальної допомоги і соціальних послуг.

Існує чимало чинників, що обстоюють соціальний захист як відповідну систему і гарант стабільного життя людини, соціуму. Так, відомий політолог Дж. Мартін (США) до таких чинників відносить, зокрема, політичне лідерство та той відповідний політичний

курс, який пов'язаний з окремими політичними лідерами. В історії справді відомі доволі ефективні політики, такі як “Новий курс” Ф. Рузвельта, “Війни з бідністю” Дж. Кеннеді і т. ін. [9, 230]. З таким науково обґрунтованим твердженням можна цілком погодитися, якщо згадати політичні курси таких політичних лідерів кінця ХХ ст., як І. Ганді, М. Тетчер, Я. Джордж, В. Брандт, Р. Хоук і багато інших. Діяльність таких політиків була пов'язана із: а) формуванням загальностратегічного політичного курсу; б) розробкою нормативно-правової бази соціального захисту; в) упровадженням спеціальних соціальних програм соціального захисту; г) посиленням впливу на соціальну політику і розв'язанням соціальних проблем громадянського суспільства.

Також існування різних чинників, що обстоюють конкретний характер соціального захисту, — явище об'єктивне. Крім ідеології, це соціально орієнтована економіка, психолого-гуманістичні чинники, національний характер суспільного розвитку та ін. Принципово важливим передусім є те, що соціальна політика, її характер істотно залежать від політичного режиму конкретної держави. Звідси — модель соціальної політики, важелі, якими вона здійснюється. Для України у її сучасному, перехідному, трансформаційному стані, коли формується ліберально-демократичне суспільство, характерна наявність багатьох кризових явищ. Пом'якшення їх впливу на життя людей — найважливіше завдання соціальної політики, реалізації її захисної функції. Як свідчить історичний досвід ХІХ—ХХ ст. таких країн, як Великобританія, США, Німеччина та ін., саме політика ліберально-демократичних режимів спроможна формувати і реалізувати соціально-захисну соціальну політику.

У контексті викладеного, підкреслимо роль саме ідеологічних чинників у формуванні і практичній реалізації як соціальної політики в цілому, так і безпосередньо політики в частині соціального захисту громадян. Доречними в цьому плані є висловлювання українського політика М. Кравчука, який вва-

жає, що суспільства, позбавлені ідеологічного стрижня, це безперспективні суспільства [3]. Відмова від ідеології у державному будівництві, функціонуванні держави призводить до втрати й ідеологічного механізму соціального захисту, тобто до втрати, як ми вважаємо, загальноприйнятних норм і правил не лише співжиття, а й духовності, моралі. Серед українських фахівців вплив ідеології на розвиток системи соціального захисту найбільш детально розробила у своїй кандидатській дисертації В. Деріга [1]. На її думку, найважливішими в плані формування соціального захисту є неконсервативні, неоліберальні та соціал-демократичні ідеологічні теорії і концепції. Наскільки доказовою, обґрунтованою є така теза — сказати однозначно неможливо, хоча доказів реальної суспільної практики на догоду цьому достатньо.

Сучасні системи соціального захисту мають багато спільних рис, а також відповідні відмінності, що пов'язані з багатьма факторами [7]. Мабуть, найбільш конкретною є, особливо в європейських країнах, така система, що пов'язана із різного роду соціальним страхуванням (Австрія, Італія, Німеччина, Нідерланди, Франція і та. ін.).

На відміну від принципу соціального страхування, принцип соціального забезпечення (у тому числі і в Україні) передбачає надання соціального захисту іншим категоріям населення (державні службовці, військові, діти-сироти тощо) і фінансування таких соціальних видатків за рахунок податкових надходжень у бюджет. Тут, однак, є така принципового характеру колізія: як справедливо підкреслює А. С. Крупник, “економічний підйом країни не завжди автоматично веде до зростання життєвого рівня населення” [4, 7]. Тобто соціальне забезпечення напряму від багатства країни не залежить. Вирішальне значення у цьому випадку має саме характер державної політики, яка обстоює політику соціальну, сам соціальний захист.

Як відомо, Україна конституційно проголошена соціально-правовою державою [2], а тому найперше маємо визначити цілісну модель соціальної політики, коротко схаракте-

ризувати необхідні її особливості. Соціальна політика в Україні в цілому (як і світова) передбачає вирішення трьох головних завдань:

1. Практична розробка і реалізація програм соціального захисту населення, спрямованих на забезпечення певного прогресу на міжнародному, національному та регіональному рівнях у всіх сферах суспільного життя.

2. Формування відповідної правової культури громадян, подолання правового нігілізму, екстремізму тощо.

3. Здійснення економічних реформ і перетворень, які здатні гнучко реагувати й унеможливити погіршення становища окремих верств населення.

Справедливий, гуманістичний орієнтир соціальної держави є чітко вираженим. Так, український політолог С. Рябов зазначав, що соціальна держава — це принцип функціонування держави, відповідно до якого вона бере на себе захист соціально-упосліджених і піклування про соціальну справедливість [5, 215].

Окремо має братися до уваги система і характер соціальних інтересів, які практично реалізують політику соціального захисту. Це структури в органах виконавчої влади; судові органи; профспілки; різноманітні фонди; громадські організації і об'єднання тощо.

Отже, соціально-захисний характер державної соціальної політики є оптимальним і найбільш придатним для суспільств у ХХІ ст., про що засвідчує світова практика соціального забезпечення та захисту людини.

Література

1. Дерєга В. В. Політологічний аналіз формування та розвитку соціального захисту: Дис. на здоб. наук. ступ. канд. політ. наук: спец. 23.00.02 "Політичні інститути та процеси" / В. В. Дерєга. — Миколаївський держ. гуманіт. — ун-т ім. Петра Могили. — Миколаїв, 2007. — 221 с.

2. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. — К.: Знання. — 59 с.

3. Кравчук М. Ідеологія в Україні. Якою вона буде завтра? / М. Кравчук // Інформ.-аналит. центр ANALITIKA. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://analitika.at.ua/index/0-13>

4. Крупник А. С. Соціально-захисна спрямованість державної соціальної політики за умов трансформації українського суспільства: Автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. політ. наук зі спец. 23.00.02 "Політичні інститути та процеси" / А. С. Крупник. — Одеська нац. юрид. акад. — О., 2002. — 16 с.

5. Рябов С. Г. Політологія: словник понять і термінів / С. Г. Рябов. — К.: "КМ Академія", 2001. — 256 с.

6. Скуратівський В. А., Палій О. М. Основи соціальної політики / В. А. Скуратівський, О. М. Палій. — К.: МАУП, 2002. — 200 с.

7. Флорескул Н. Система соціального захисту населення як чинник формування соціальної держави / Н. Флорескул // Вісник КНТЕУ. — 2009. — № 2. — 401 с.

8. Хартія Співтовариства про основні соціальні права трудящих. Міжнародні організації та союзи. — Хартія від 09.12.1989. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www/uapzvo.net/data63/uhf6344.htm>

9. Martin G. M. Social policy in the welfare state. — New jersey: Prentice Hall, Englewood Cliffs, 1990 — 256 p.

Політика соціального захисту громадян є багатоаспектною, будується за окремими моделями. Вона — похідна від загальнодержавної політики і загалом має соціально-захисний контекст.

Политика социальной защиты граждан является многоаспектным явлением и строится по определенной модели. Она производная от общегосударственной политики и имеет социально-защитный характер.

Policy of social protection is multifaceted, based on certain models. It is a derivative of a national policy and a social security context at all.

Надійшла 19 вересня 2013 р.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

- **Александров Юрій Валер'янович** — канд. юрид. наук, проф. МАУП, м. Київ — 195
- **Баран Володимир Васильович** — аспірант МАУП, м. Київ — 22
- **Беніцький Андрій Сергійович** — канд. юрид. наук, доц., Луганський державний ун-т внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка — 79
- **Біляк Юлія Вікторівна** — канд. екон. наук, д-р філос. наук, доц. МАУП, м. Київ — 72
- **Бистрик Ганна Миколаївна** — канд. юрид. наук, здобувач, Нац. ун-т “Острозька Академія” — 87
- **Близнюк Андрій Станіславович** — канд. екон. наук, доц. МАУП, м. Київ — 143
- **Бодров Андрій Вікторович** — докторант МАУП, м. Київ — 45
- **Гольцов Андрій Геннадійович** — канд. геогр. наук, доц., Київський ун-т ім. Б. Грінченка — 15
- **Гусейнов Мохлат Йолчу огли** — докторант МАУП, м. Київ — 49
- **Давидюк Олена Олександрівна** — канд. соціол. наук, зав. відділу проблем соціальної безпеки Центру перспективних соціальних досліджень Мін-ва соціальної політики України та НАН України, м. Київ — 148
- **Дробот Валерій Валерійович** — докторант МАУП, м. Київ — 53
- **Зарудний Євген Олександрович** — магістрант, Нац. техн. ун-т “Харківський політех. ін-т”, м. Харків — 94
- **Ігнатенко Анна Вадимівна** — докторант МАУП, м. Київ — 169
- **Кальянов Анатолій Володимирович** — д-р мед. наук, проф., заст. директора з наук. роботи, Донецький ін-т МАУП — 129
- **Кирильчук Євгенія Олександрівна** — аспірантка МАУП, м. Київ — 58
- **Курчина Тамара Олександрівна** — здобувач, Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка — 22
- **Лісовська Юлія Петрівна** — ст. викладач каф. адміністративного права Інституту права ім. князя Володимира Великого, МАУП, м. Київ — 112
- **Медвідь Федір Михайлович** — канд. філос. наук, проф. МАУП, м. Київ — 22
- **Мелікян Спартак Сейранович** — канд. екон. наук, зав. каф. економіки, математики і суспільствознавства, Єреванський ун-т міжнар. відносин ім. Ананія Ширакаці — 31, 155
- **Мураль Володимир Ярославович** — докторант МАУП, м. Київ — 174
- **Огурцов Олексій Петрович** — суддя окружного адміністративного суду м. Києва — 117
- **Омельчук Володимир Васильович** — канд. іст. наук, провідний наук. співроб. Нац. Києво-Печерського іст.-культ. заповідника, м. Київ — 98
- **Подолька Анатолій Миколайович** — д-р юрид. наук, проф., ректор МАУП, м. Київ — 5
- **Поп'юк Богдан Степанович** — докторант МАУП, м. Київ — 183
- **Пригунов Павло Якович** — канд. психол. наук, доц. МАУП, м. Київ — 160
- **Радзімовська Світлана Федорівна** — канд. наук з держ. управління, зав. каф. держ. управління та самоврядування, МАУП, м. Київ — 36
- **Распотнюк Ірина Вікторівна** — докторант, Луганський ін-т МАУП — 201
- **Романенко Андрій Миколайович** — докторант МАУП, м. Київ — 188
- **Санченко Сергій Павлович** — здобувач, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, м. Київ — 62, 192
- **Савойська Світлана Василівна** — д-р наук в галузі політології, доц. каф. політ. наук, Київський нац. ун-т будівництва і архітектури — 40
- **Скрипнюк Валентина Миколаївна** — д-р юрид. наук, доц., зав. каф. державно-правових дисциплін, Нац. ун-т “Острозька Академія”, м. Острог — 9
- **Соркін Борис Владиславович** — докторант МАУП, м. Київ — 124
- **Тарасов Сергій Юрійович** — аспірант МАУП, м. Київ — 67
- **Ульмер Микола Миколайович** — здобувач МАУП, м. Київ — 135
- **Утвенко Володимир Валерійович** — канд. іст. наук, проф. МАУП, м. Київ — 106
- **Хращевський Андрій Олексійович** — докторант МАУП, м. Київ — 206
- **Шановалов Артур Володимирович** — здобувач МАУП, м. Київ — 138
- **Шконда Володимир Валентинович** — канд. техн. наук, доц., директор Донецького ін-ту МАУП — 129

In collection of scientific works the articles of research workers, who are engaged in the problems of development of economy and management, political science, psychology and law, are published.

For research workers, teachers, students, and also for everyone who is interested by development of science in Ukraine.

Наукове видання

НАУКОВІ ПРАЦІ МАУП

Випуск 4(39)

Scientific edition

SCIENTIFIC WORKS OF THE INTER-REGIONAL ACADEMY OF PERSONNEL MANAGEMENT

Issue 4(39)

Відповідальний редактор за випуск *Ю. А. Носанчук*

Коректор *М. М. Гізієва*

Комп'ютерне верстання *Ю. Ю. Попова*

Оформлення обкладинки *О. О. Стеценко*

Підп. до друку 27.12.13. Формат 60x84/8. Папір офсетний. Друк ротаційний трафаретний.

Ум. друк. арк. 25,11. Обл.-вид. арк. 17,26. Наклад 300 пр.

Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП)

03039 Київ-39, вул. Фрометівська, 2, МАУП

ДП "Видавничий дім "Персонал"

03039, Київ-39, просп. Червонозоряний, 119, літ. ХХ

*Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів
видавничої справи ДК № 3262 від 26.08.2008 р.*

Надруковано в друкарні ДП "Видавничий дім "Персонал"